

KOMISJA GEOGRAFII ROLNICTWA I GOSPODARKI ŻYWNOSCIOWEJ
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ TRANSFORMACJI OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Wieś i rolnictwo u progu Unii Europejskiej

Pod redakcją
Jerzego Bańskiego

KOMISJA GEOGRAFII ROLNICTWA I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
oraz
ZESPÓŁ BADAŃ TRANSFORMACJI OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Studia obszarów wiejskich
Tom I

COMMITTEE OF AGRICULTURE AND FOOD ECONOMY
POLISH GEOGRAPHICAL SOCIETY

STUDY GROUP – TRANSFORMATION OF RURAL AREAS
STANISLAW LESZCZYCKI INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION
POLISH ACADEMY OF SCIENCES

Rural Studies

No. 1

RURAL AREAS AND AGRICULTURE ON THE THRESHOLD OF EUROPEAN UNION

KOMISJA GEOGRAFII ROLNICTWA I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
oraz
ZESPÓŁ BADAŃ TRANSFORMACJI OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Studia obszarów wiejskich
Tom I

WIEŚ I ROLNICTWO U PROGU UNII EUROPEJSKIEJ

Pod redakcją
Jerzego BAŃSKIEGO

WARSZAWA 2001

<http://rcin.org.pl>

KOMITET REDAKCYJNY:
Jerzy BAŃSKI, Jan FALKOWSKI (przewodniczący),
Benicjusz GŁĘBOCKI, Bronisław GÓRZ, Michał JASIULEWICZ,
Roman KULIKOWSKI, Władysława STOLA

Recenzenci:
Prof. dr hab. Jerzy GRZESZCZAK
Prof. dr hab. Władysława STOLA

Adres Redakcji
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55
pok. 441, tel. (22) 697-89-41

Redakcja techniczna:
Barbara Solon

Projekt okładki:
W-Team

Tłumaczenie na j. angielski:
James Richards

ISSN 1642-4689

Oddano do druku w sierpniu 2001 r.
Druk i oprawa: Zakład Graficzny UW
zam. 481/2001

SPIS TREŚCI

<i>Wprowadzenie</i>	7
CZĘŚĆ I – POLSKIE ROLNICTWO W UNII EUROPEJSKIEJ – SZANSE I ZAGROŻENIA	
Franciszek TOMCZAK – <i>Rolnictwo u progu Unii Europejskiej: szanse, wyzwania, zagrożenia</i>	11
Jerzy BAŃSKI – <i>Polskie rolnictwo na tle rolnictwa Unii Europejskiej – ocena dystansu</i>	29
Romułd KIELCZEWSKI – <i>Polskie rolnictwo a Wspólna Polityka Rolna – szanse i zagrożenia</i>	43
Jan FALKOWSKI – <i>Rolnictwo polskie w Unii Europejskiej (2005–2020) – scenariusz pesymistyczny – optymistyczny – realistyczny</i>	53
Roman KULIKOWSKI – <i>Przemiany rolnictwa Polski w latach dziewięćdziesiątych. Daleko czy blisko do UE15?</i>	71
CZĘŚĆ II – ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH W OKRESIE INTEGRACJI POLSKI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ	
Włodzimierz ZGLIŃSKI – <i>Wizje, koncepcje, strategie rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa w Polsce</i>	85
Henryk SASINOWSKI – <i>Restrukturyzacja obszarów wiejskich w świetle polityki regionalnej</i>	99
Małgorzata BŁAŻEJOWSKA – <i>Perspektywy wielofunkcyjnego rozwoju polskich obszarów wiejskich w świetle programu SAPARD</i>	109
Bożena DEGÓRSKA – <i>Ekologiczne aspekty rozwoju obszarów wiejskich istotne w procesie integracji Polski z Unią Europejską</i>	121

CZĘŚĆ III – REGIONALNE ASPEKTY PRZEKSZTAŁCENÍ WSI I ROLNICTWA W PROCESIE INTEGRACJI Z UE

Michał JASIULEWICZ – <i>Rolnictwo województwa zachodniopomorskiego w aspekcie integracji z Unią Europejską</i>	135
Roman RUDNICKI – <i>Gospodarstwa rolne spółek z udziałem kapitału zagranicznego w Polsce północnej</i>	145
Jerzy SUCHTA, Wojciech ŻEBROWSKI – <i>Cele i zadania rolnictwa regionu w strategii rozwoju obszarów wiejskich województwa warmińsko-mazurskiego</i>	153
Anna KOŁODZIEJCZAK – <i>Miejsce rolnictwa w strategii rozwoju obszarów wiejskich województwa wielkopolskiego</i>	163
Kazimierz MICHAŁOWSKI – <i>Szanse i zagrożenia rolnictwa podlaskiego w kontekście procesów integracyjnych z Unią Europejską</i>	175
Edward DUŚ – <i>Ograniczenia i możliwości rozwoju rolnictwa w województwie śląskim</i>	185
Mieczysław KLUBA, Roman RUDNICKI – <i>Opinia rolników na temat przystąpienia Polski do Unii Europejskiej (w świetle badań ankietowych)</i>	195
Stanisław GRYKIEŃ – <i>Wpływ wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej na proces transformacji rolnictwa nowych krajów związkowych Niemiec</i>	203

WPROWADZENIE

Oddajemy do rąk Czytelnika pierwszy tom serii „Studia obszarów wiejskich” wydawanej wspólnie przez Komisję Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Polskiego Towarzystwa Geograficznego i Zespół Badań Transformacji Obszarów Wiejskich Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego PAN. Studia są poświęcone tematyce wiejskiej, która obejmuje takie zagadnienia jak: zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich, przemiany społeczne i gospodarcze na wsi, mechanizmy rozwoju wsi i rolnictwa w kontekście procesów dostosowawczych do wymogów Unii Europejskiej, stan i przemiany środowiska przyrodniczego. W kolejnych tomach ukazywać się będą zbiory artykułów bądź prace monograficzne.

Tom pierwszy Studiów tworzy 17 artykułów, które stanowią rozwinięcie referatów wygłoszonych na XVII Ogólnopolskim Seminarium Geograficzno-Rolniczym w Warszawie pt. „Polskie rolnictwo w Unii Europejskiej – szanse i zagrożenia”. Składa się z trzech części. W pierwszej dokonano porównania polskiego rolnictwa z rolnictwem Unii Europejskiej, wskazano na szanse i zagrożenia dla rolnictwa wynikające z naszego członkostwa we Wspólnocie oraz podjęto próbę określenia kierunków rozwoju polskiego rolnictwa na najbliższe kilkanaście lat. Druga część poświęcona jest obszarom wiejskim. W kolejnych artykułach omówiono strategię rozwoju obszarów wiejskich oraz możliwe kierunki ich restrukturyzacji. Ostatnia część tomu poświęcona jest transformacji wsi i rolnictwa w ujęciu regionalnym. Zebrano w niej opracowania autorów reprezentujących regionalne ośrodki naukowe, a zatem osób dobrze zorientowanych w przekształcaniach jakie zachodzą w ich regionach.

Jerzy Bański

CZĘŚĆ I

POLSKIE ROLNICTWO W UNII EUROPEJSKIEJ – SZANSE I ZAGROŻENIA

Franciszek TOMCZAK
Szkoła Główna Handlowa

ROLNICTWO U PROGU UNII EUROPEJSKIEJ: SZANSE, WYZWANIA, ZAGROŻENIA

Motto:

"Unia nie jest wspólnotą, do której przychodzi się po to, aby jak najwięcej wyrwać dla siebie, lecz po to, by jak najwięcej osiągać dla wszystkich. Unia nie składa się z samych wymyślnych paragrafów i artykułów prawnych, lecz jest wspólnotą losów".

Hans-Dietrich Genscher (1996)

Motto powyższe umieściłem uprzednio jako punkt wyjścia opracowania prezentowanego w 1998 r. na polsko-amerykańskiej konferencji Okrągłego Stołu w Olsztynie, poświęconej problemom integracji polskiego rolnictwa z Unią Europejską i implikacjom tego procesu dla polityki państwa. Ośmielam się je obecnie powtórzyć, podobnie jak w dużej części podstawowe ustalenia prezentowanego wówczas referatu (Tomczak 1999), zarówno ze względu na pewną zbieżność celów obu konferencji¹, jak też potwierdzenie w obecnym okresie uprzednich ustaleń oraz potrzebę rozwinięcia nowych ustaleń, które nawiązują do doświadczeń jakie pojawiły się w latach 1998–2001, tj. obecnym okresie przygotowań do akcesji i prowadzonych negocjacji akcesyjnych.

Z doświadczeń tych wynika bowiem, że trudności procesów integracyjnych wyrażające się w realnym stanie i tendencjach rozwojowych rolnictwa polskiego jak też trudnościach procesów negocjacyjnych, wskazują na szczególną aktualność zarówno ostrzeżenia Hansa-Dietricha Genschera, braku rozumienia akcesji do Unii jako zwiększenia osiągnięć dla wszystkich uczestników tego procesu i kształtowania wspólnoty losu, jak też coraz wyraźniejsze przesuwanie negocjacji akcesyjnych z akcentów dotyczących szans i wyzwań na rzecz zagrożeń, trudności, kosztów itp. Obie te tendencje stają się nowym zagrożeniem

¹ Referat został wygłoszony na XVII Seminarium Geograficzno-Rolniczym pt. *Polskie rolnictwo w Unii Europejskiej – szanse i zagrożenia* zorganizowanym wspólnie przez Polskie Towarzystwo Geograficzne i Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. St. Leszczyńskiego PAN.

coraz wyraźniej związanym z polityką prowadzoną przez Unię Europejską oraz kraje kandydujące do UE. Możliwie pełne zidentyfikowanie i interpretacja występujących tu szans, wyzwań i zagrożeń dla rolnictwa oraz obszarów wiejskich w Polsce może być istotnym osiągnięciem obecnego seminarium geograficzno-rolniczego.

Organizatorzy Seminarium sformułowali merytoryczne cele jako próbę odpowiedzi na pytanie: czy wejście Polski do Unii Europejskiej będzie sprzyjało rozwojowi rolnictwa, czy też odbije się negatywnie na jego kondycji? Zwraca się przy tym szczególną uwagę na ujęcia regionalne oraz wskazanie możliwości wykorzystania szans stojących przed polskim rolnictwem oraz sposobów eliminacji zagrożeń wynikających z przystąpienia do Unii Europejskiej.

W nawiązaniu do tak określonego celu konferencji, można zapewne stwierdzić, że włączenie polskiego rolnictwa i wsi w obszar Wspólnej Polityki Rolnej a także strukturalnej, wiejskiej i regionalnej oznaczać będzie początek zasadniczych zmian oraz procesów dostosowawczych jakie będą zachodziły w rolnictwie polskim w najbliższych dekadach. Już obecnie powoduje to różnorodne obawy i coraz częściej łączone jest z błędnym rozumieniem polityki akcesji do UE, co wraz z presją grup przeciwnych procesowi integracji powoduje, że rolnicy są jedyną grupą zawodową, w której przeciwnicy integracji Polski z UE przewyższają nad zwolennikami. Już tylko stwierdzenie tej sytuacji stanowi wystarczające wyzwanie dla ośrodków naukowych i informacyjnych, sił rządowych i politycznych, ale także grup negocjacyjnych i ich doradców, by nie tylko rzetelnie przygotować negocjacje, definiować i bronić interesów wsi i rolnictwa, co najmniej z równą determinacją jak robią to politycy, naukowcy i negocjatorzy z krajów UE oraz równie aktywnie uczestniczyć w upowszechnieniu wiedzy dotyczącej UE i procesów akcesyjnych związanych z naszym członkostwem w Unii.

Zarówno w Polsce, jak i w krajach UE potwierdza się opinia, że rolnictwo jest najtrudniejszym problemem w drodze Polski do Unii. Związane z tym oceny i interpretacje są niezwykle zróżnicowane. Dotyczy to np. potencjału produkcyjnego i jego wykorzystania, kosztów produkcji, walorów ekologicznych, rozdrobnienia gospodarstw, konkurencyjności międzynarodowej itp. Wskazuje się na dystans, jaki ma do odrobienia polskie rolnictwo, niski stopień dostosowania do integracji z UE czy też trudności jakie może wywołać wzrost produkcji wynikający ewentualnie z objęcia polskiego rolnictwa polityką cen i dotacji realizowanych w ramach wspólnej polityki rolnej UE.

SZANSE ROZWOJOWE ROLNICTWA POLSKIEGO WOBEC INTEGRACJI Z UE

Wyliczyć można co najmniej kilkanaście elementów określających szanse jakie stwarza wejście Polski do UE. Dotyczy to ewentualnego przyspieszenia

ogólnego rozwoju gospodarczego, nowych możliwości rynkowych dla rolnictwa, przyspieszenia restrukturyzacji wsi i rolnictwa, systemu finansowania i pomocy rolnictwu, szans rozwojowych i dochodowych przede wszystkim w związku z występującymi różnicami dotyczącymi systemu finansowania i interwencjonizmu itp.

1. Przyspieszenie ogólnego rozwoju gospodarczego. Podstawową szansą rozwojową polskiej gospodarki rolniczo-żywnościowej i regionów wiejskich jest ogólny rozwój gospodarczy kraju umożliwiający przemiany tego działu gospodarki narodowej. Trwałe osiągnięcie i utrzymanie tempa rozwoju gospodarczego w granicach 5–6% wzrostu Produktu Krajowego Brutto rocznie stwarza szansę takich przemian. Wejście Polski do UE będzie jednym z czynników zapewniających trwałość takiego rozwoju (na podstawie powiązań rynkowych, produkcyjnych, finansowych, współpracy gospodarczej, inwestycji itp.). W literaturze ekonomiczno-rolniczej podkreślane jest znaczenie dla realizacji tej szansy, wejścia Polski do ekskluzywnego klubu krajów bogatych, wynikające stąd możliwości postępu technologicznego i przyspieszenia zmian tradycyjnej struktury agrarnej.

2. Możliwości rynkowe Unii Europejskiej. Autorzy zachodni wskazują, że wszystkie prognozy podkreślają możliwość szybkiego wzrostu produkcji i eksportu rolno-żywnościowego w Europie Środkowej i Wschodniej po uzyskaniu członkostwa Unii, głównie dzięki przejściu od niższego do wyższego poziomu ochrony rolnictwa. Ciągłe jednak nie dysponujemy wystarczająco wiarogodnymi analizami możliwych w tym względzie scenariuszy rozwojowych. Jednocześnie kraje te, w tym także Polska, dzięki lepszej sytuacji eksportowej w ramach UE i rynku światowego, a także transferom budżetowym, uzyskują jednoznaczne korzyści gospodarcze związane z integracją z UE.

Jednolity wspólny rynek europejski po kolejnym powiększeniu stworzy nowe możliwości zbytu dla produktów rolno-żywnościowych, szczególnie wysoko przetworzonych, oryginalnych jakościowo i smakowo, zaspokajających potrzeby nisz rynkowych itp. Należy się także spodziewać rozszerzenia rynku rolniczych środków produkcji, nasiennictwa, zwierząt zarodowych czy też produktów określanych jako zdrowa żywność.

3. Przyspieszenie restrukturyzacji rolnictwa (struktura agrarna). Stan struktury agrarnej w Polsce uznawany jest jednomyślnie za jeden z najtrudniejszych problemów współczesnego rozwoju kraju, integracji z UE oraz negocjacji akcesyjnych. Ogromna ilość różnorodnych badań, statystyk, studiów, analiz, ekspertyz itp. wskazuje na potrzebę zmian tej struktury w kierunku polepszenia wielkości i relacji czynników produkcji, wydajności pracy, efektywności itp., co oznacza przede wszystkim potrzebę stymulowania procesów koncentracji strukturalnej (zmniejszenie liczby gospodarstw – zwiększenie powierzchni i skali produkcji) oraz postępu techniczno-organizacyjnego i produkcyjnego w gospodarstwach rolnych. Potrzeby te, w szczególności dotyczą rodzinnych

gospodarstw chłopskich. Akcesja Polski do UE staje się wielką szansą przyspieszenia restrukturyzacji gospodarki rolnej w Polsce i jej zbliżenia do poziomu, potrzeb i wymagań jednolitego rynku rolnego UE.

4. System finansowania rolnictwa (interwencjonizm agrarny). Wspólna polityka rolna krajów UE ma dwa główne aspekty – politykę rynkową i politykę strukturalną. Podstawowe zasady realizacji tych celów ustalane są na podstawie wolnego ruchu produktów rolnych i żywnościowych w ramach UE i wpływania na poziom cen rolnych w taki sposób, aby zapewniały one osobom zatrudnionym w rolnictwie dochód porównywalny z dochodem osób zatrudnionych w innych działach gospodarki narodowej, a także stabilizacji rynku wewnętrznego i jego ochronę przed wpływem zmian i fluktuacji występujących na rynkach światowych.

Mechanizm realizacji tych zasad był zróżnicowany (lub jest) w zależności od poszczególnych produktów lub zakresu i celów polityki interwencyjnej. Stosowano szeroki zestaw różnorodnych narzędzi. Poczynania interwencyjne dotyczyły poszczególnych produktów, np. mleka i jego przetworów, wołowiny, cukru, wełny, warzyw i owoców, wina itp. Stosownie do tego zorganizowany jest system finansowania interwencjonizmu cenowego, rynkowego lub produkcyjnego. Kraje UE stosują także różnorodne formy finansowania i pomocy ekonomicznej dla obszarów wiejskich, politykę ograniczeń importu lub wzrostu eksportu produktów rolniczych i żywności oraz przemian strukturalnych w rolnictwie. Obecnie polityka ta ulega zmianom, które wymagają poznania i zrozumienia przez polskie środowiska rolnicze (część tych zmian traktujemy także jako zagrożenia dla rolnictwa polskiego np. propozycje wyłączenia Polski z praktyki dopłat bezpośrednich).

5. Proces wyrównania cen i możliwości dochodowe (dwuzawodowość). Badania symulacyjne pozwalają na określenie przewidywanych skutków procesów integracyjnych, co jest jednym z głównych pytań dotyczących szans i zagrożeń rozwojowych. Podstawowe znaczenie mają różnice w poziomie cen rolnych i postępujący ciągle proces wyrównania cen rolnych w Polsce w porównaniu z krajami Unii. Zgodnie z analizą Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA) prezentującą 8 alternatywnych scenariuszy wejścia do UE, wszystkie one wykazują dodatni wpływ akcesji na dochody rolnicze. Łączny efekt netto zawiera się w granicach 21 do 31 mld PLN i jest szczególnie korzystny dla gospodarstw towarowych. Wraz z przyjęciem Wspólnej Polityki Rolnej stratę poniosą konsumenci (13–20 mld PLN), zaś koszty budżetu wyniosą od 3,1 do 4,8 mld PLN (Majewski, Graham 2000).

Wraz z wejściem do Unii przewiduje się wzrost cen większości produktów sprzedawanych przez rolników, a skala tego wzrostu zależna jest od przedakcesyjnego tempa wyrównywania poziomu cen w Polsce i krajach UE. Biorąc pod uwagę poziom i strukturę produkcji rolniczej można się spodziewać zwiększenia przychodów ze sprzedaży mleka, wołowiny, cukru, zbóż, niektórych roślin

specjalnych itp. Zagrożenie dochodowe stwarza ewentualność odmowy, zgodnie z podtrzymywanymi obecnie propozycjami Agendy 2000, rolnikom Europy Środkowej i Wschodniej prawa do dotacji wyrównawczych (wyplaty tych dotacji stanowią około połowy budżetu Unii Europejskiej). Stanowisko negocjacyjne Polski reprezentowane w połowie 2001 r. zdecydowanie podtrzymuje zasadę objęcia polskiego rolnictwa pełnym zakresem WPR, przyznania Polsce limitów wielkości produkcji na poziomie uwzględniającym potencjał przyrodniczy produkcji rolniczej przyjaznej środowisku oraz zapewniającym utrzymanie stabilnych źródeł dochodów ludności rolniczej, a także włączenie polskiego rynku towarów rolno-spożywczych do europejskiego obszaru jednolitego rynku (*Omówienie stanowiska...* 2001). Ekonomiczne możliwości wspierania rolnictwa w ramach polityki rolnej UE stanowią jedną z głównych nadziei dla rolnictwa polskiego.

6. Możliwości wykorzystania potencjału produkcyjnego. Polska dysponuje znacznym potencjałem produkcyjnym w skali całej Europy, określanym przez posiadane zasoby naturalne, sposoby ich wykorzystania, uwarunkowania przyrodnicze, ekonomiczne itp. Potencjał ten obejmuje 18,6 mln ha użytków rolnych, około 4 mln osób pracujących w rolnictwie (według bardziej adekwatnych szacunków liczba ta zredukowana jest do około 2 mln osób, co także jest ogromnym zasobem produkcyjnym), oraz znaczny potencjał materialno-techniczny. Dotychczasowe wykorzystanie tego potencjału jest charakterystyczne dla kraju średnio rozwiniętego; ograniczony poziom intensywności produkcji znajduje wyraz w relatywnie niższej wydajności ziemi i produkcji zwierzęcej, a niekorzystna relacja ziemia – praca (duża liczba zatrudnionych) decyduje o niskiej wydajności pracy i rozdrobnionej strukturze agrarnej. Nowe uwarunkowania rozwojowe jakie może stworzyć wejście Polski do UE, traktujemy jako szansę rozwojową i możliwość radykalnej poprawy wykorzystania potencjału i korzystnych warunków rozwojowych rolnictwa polskiego.

7. Walory ekonomii produkcji – skala produkcji, prawo malejącej wydajności. Całe doświadczenie dotychczasowej realizacji wspólnej polityki rolnej UE wskazuje na szanse i możliwości rozwoju wsi i rolnictwa, jakie zostały w Unii stworzone i zrealizowane. Wynika z tego konieczność osiągnięcia w najbliższych latach takich celów krajowej polityki rolnej w Polsce, które radykalnie polepszyłyby stan polskiego rolnictwa, ograniczyły zagrożenia wynikające z tego stanu i służyły jego zbliżeniu do UE.

Wejście Polski do UE stworzy nowe potrzeby i możliwości zwiększenia skali produkcji rolniczej w drodze zmiany struktury rolnej, specjalizacji, przystosowania do potrzeb rynkowych itp. Wyraźnie można podkreślić także szansę wynikającą z różnic efektywności ponoszonych nakładów, szczególnie nawożenia, w krajach UE i Polsce.

Zgodnie z ekonomicznym prawem zmniejszającej się efektywności nakładów, niski poziom tych nakładów w Polsce i ich zwiększenie może przynieść

dotatkowe efekty, które zwiększą konkurencyjność polskiej oferty rolniczo-żywnościowej na rynkach UE. Czynnikiem ten będzie miał tym większe znaczenie, jeżeli będzie w krajach UE narastała presja na zmniejszenie poziomu intensywności produkcji rolnej.

8. Szanse rozwoju regionalnego: zróżnicowanie regionalne rolnictwa i jego konsekwencje. Polskę charakteryzuje duże zróżnicowanie regionalne w zakresie rolnictwa, jego stanu produkcyjnego, struktury i efektywności. W nawiązaniu do tego formułowane jest strategiczne pytanie: czy nowe otoczenie ekonomiczne rolnictwa i gospodarki żywnościowej związane z procesami integracyjnymi z UE będzie wyrównywało, czy też pogłębiało obecne zróżnicowanie regionalne? Oczywiście szanse rozwojowe wynikają z prawidłowego działania sił wyrównawczych obszarów wiejskich, pomocy i programów rozwojowych regionów oraz presji na poprawę stanu gospodarczego wschodniej i centralnej Polski.

Obecne doświadczenia rozwojowe wskazują jednak na działanie sił pogłębiających występujące dysproporcje, np. możliwość utrwalania się dotychczasowych tendencji rozwojowych obszarów już zurbanizowanych i o dobrej infrastrukturze gospodarczej (por. koncentrację inwestycji zagranicznych w wielkich ośrodkach i kilku województwach, czy też lokalizację 100 najbardziej aktywnych gospodarczo gmin w okolicach największych miast). Jednocześnie obszary wiejskie i biedne gminy charakteryzują duże lokalne kontrasty rozwojowe. Realizowane w ramach Unii Europejskiej rozwojowe programy regionalne, ogólne zasady strategii dla wiejskiej Europy oraz zachodzące zmiany polityki rolnej będą tworzyły nowe możliwości dla tych obszarów. Podobne znaczenie odgrywają funkcje państwa oraz polityka wyrównywania warunków życia ludności wiejskiej. Polityka regionalna i przestrzenna jest szansą rozwoju wsi i rolnictwa, szczególnie dzięki procesowi wielofunkcyjnego rozwoju tych obszarów, zwiększenia roli małych miast, wyrównania dochodów, kształcenia itp.

Nowe znaczenie i nowe uwarunkowania mogą oznaczać intensyfikację działania sił społeczno-ekonomicznego wyrównania obszarów wiejskich. Po pierwsze, Polska będzie jednym z najbiedniejszych krajów rozszerzonej UE. W tej sytuacji wystąpi tendencja pomocy, w tym w ramach programów regionalnych, w celu przyspieszenia rozwoju tego obszaru (Polska w całości będzie odpowiadała kryteriom takiej pomocy). Po drugie, prawdopodobnie zwiększy się presja na szybszą poprawę stanu gospodarczego wschodniej i centralnej części Polski, w tym także rolnictwa.

9. Możliwości przesunięcia produkcji rolnej na Wschód. Szczególną szansę rozwojową rolnictwa polskiego w związku z integracją w ramach Unii Europejskiej może stanowić znana tendencja przenoszenia się produkcji i usług do rejonów o niższych kosztach produkcji. Prawdopodobnie może wystąpić ograniczenie rozwoju rolnictwa w wysoko uprzemysłowionych regionach krajów UE. Szczególną szansę w tym względzie stwarza szybki rozwój berlińskiego rynku żywnościowego i bliski dostęp do tego rynku dużych obszarów Polski.

10. Zmiana relacji kapitału i siły roboczej w rolnictwie; substytucja i jej efekty dla zmniejszenia siły roboczej (migracja). Ważnym argumentem przemawiającym za akcesją Polski do UE są nadzieje pokładane przez społeczeństwo i część rolników w przewidywanej i przyspieszonej dzięki temu modernizacji rolnictwa. Nie ulega wątpliwości, iż jest to ogromna potrzeba i szansa rozwojowa gospodarki rolnej i żywnościowej. Cała struktura i stan gospodarki (tylko z niewielkimi wyjątkami) są przestarzałe i nie odpowiadają wymogom współczesnego etapu rozwojowego gospodarki i społeczeństw UE (zob. struktura gospodarstw, koszty i jakość produkcji, relacje czynników produkcji, ograniczenia dochodowe i infrastrukturalne rolnictwa, zacofana struktura agrobiznesu z rażącym niedorozwojem ogniw przetwórstwa, przechowalnictwa i handlu). Wymogi i możliwości zintegrowanej gospodarki UE mogą być czynnikiem radykalnego przyspieszenia oczekiwanych w tym zakresie zmian.

Realność takich oczekiwań wynika z możliwości zwiększenia napływu kapitału inwestycyjnego z innych obszarów UE. Polska, w tym także rolnictwo i obszary wiejskie, ze względu na niższe koszty siły roboczej i inwestycji otaczających rynek, mogą zwiększyć swą atrakcyjność dla kapitału z innych krajów UE. Nowe możliwości stworzy także ewentualne zmniejszenie presji rynku pracy dzięki migracji siły roboczej do innych regionów UE.

11. Rozszerzenie możliwości kształcenia, badań i upowszechnienia. Procesy integracyjne rolnictwa polskiego z UE kształtują lub będą kształtować nowe cele i uwarunkowania kształcenia rolniczego, badań i upowszechnienia wiedzy rolniczej. Pojawiające się szanse umożliwiają określenie potrzeby i możliwości zwiększenia stopnia integracji np. nauk rolniczych i społecznych oraz sformułowania głównych sił rozwoju, tj. przejścia od badań kształtowanych przez tradycyjny potencjał badawczy i jego stan oraz życzeń ośrodków badawczych, rządowych lub polityki do potrzeb i zamówień społecznych umożliwiających realizację zadań badawczych według pewnej hierarchii i polityki naukowo-badawczej.

WYZWANIA I NADZIEJE ZWIĄZANE Z INTEGRACJĄ EUROPEJSKĄ

Zarówno z analizy opracowań i publikacji dotyczących procesów integracyjnych z Unią Europejską, jak i coraz bardziej nasilających się dyskusji i kontrowersji dotyczących tych kwestii w Polsce (dyskusje dotyczące rokowań negocjacyjnych, terminów wejścia do UE, sprawa SAPARD itp.), można sformułować zestaw wyzwań i nadziei związanych z procesem integracyjnym. Dotyczą one w szczególności struktury rolnictwa i skali produkcji, kosztów, konkurencyjności, jakości, handlu (ryнку) krajowego i zagranicznego, gospodarki rodzinnej, nadwyżki ziemi i ludzi, obszarów wiejskich i wielofunkcyjnego rozwoju wsi oraz dostosowań biznesowych, prawnych i instytucjonalnych.

1. Struktura gospodarstw i skala produkcji. W krajach UE od lat sześćdziesiątych realizowano politykę rolną zmierzającą do dokonania reformy strukturalnej, utrzymania cen opłacalnych dla rolników, tzn. znacznie wyższych od poziomu cen światowych, oraz nowego sformułowania polityki handlowej i socjalnej wobec rolnictwa. W ramach reformy strukturalnej zalecano tworzenie nowoczesnych przedsiębiorstw rolniczych o możliwie dużych rozmiarach (co najmniej 80–120 ha, 40–60 krów mlecznych, 150–200 sztuk bydła mięsnego, 300–600 tuczników, 10 tys. kur niosek). Zalecenia te wynikały z doświadczeń funkcjonowania pierwszego etapu wspólnej polityki rolnej. Porównanie wymienionych zaleceń i wskaźników z obecnym stanem strukturalnym rolnictwa polskiego wskazuje na różnice w strukturze i ekonomii produkcji (wielkość gospodarstw, skala produkcji).

W miejscu rolnictwa w całej gospodarce (udział rolnictwa w PKB i zatrudnieniu) oraz strukturze agrarnej tkwi największy dystans dzielący rolnictwo polskie od rolnictwa krajów UE. Tworzy to podstawowe wyzwania zarówno dla krajowej polityki rolnej, jak i Wspólnej Polityki Rolnej UE (CAP). Wyrównanie poziomu rozwoju jest także warunkiem powiększenia efektywności, konkurencyjności i dochodowości rolnictwa polskiego. Wszystkie efekty w rolnictwie i otoczeniu, jakich należy oczekiwać w związku z integracją z UE, np. napływ kapitału, nowe możliwości rynkowe, możliwości modernizacji rolnictwa itp., będą wpływały na tempo i kierunki przemian strukturalnych w gospodarstwie i rolnictwie (w tym także przemian w skali produkcji). Realizacja tych przemian będzie największym wyzwaniem stojącym przed rolnictwem polskim w najbliższych dekadach.

2. Wyzwania kosztowe, jakość produkcji oraz jakość środowiska rolniczo-wiejskiego. Ta grupa wyzwań nawiązuje do różnorodnych, często bardzo specyficznych, wymagań ekonomicznych i prawnych jakie ustalane są przez prawo UE. Wypełnienie tych wymagań będzie trudne, ale jest także niezbędne dla polskiego rolnictwa.

3. Handel (rynek) krajowy, zagraniczny i konkurencyjność rolnictwa. Wiele nadziei, szans i obaw ludności rolniczej wobec integracji z UE stwarza rynek krajowy oraz eksportowo-importowe powiązania rolnictwa z krajami UE. Jeśli chodzi o rynek krajowy, to głównym problemem jest poziom obecnego i przewidywanego popytu na żywność. Możliwości produkcyjne Polski przekraczają realne potrzeby rynku wewnętrznego, a jednocześnie występuje wysoka permanentna nadwyżka importu nad eksportem rolniczo-żywnościowym. Rynek wewnętrzny ograniczony jest zarówno liczbą konsumentów (złe relacje między liczbą producentów a liczbą konsumentów), jak ich dochodami (niski poziom dochodów pieniężnych i ostra konkurencja o pieniądze konsumenta na rynku). Również ewentualny wzrost dochodów nie rokuje większego popytu żywnościowego (tradycyjny charakter odżywiania, potrzeby pozażywnościowe konsumentów, ograniczenia biologiczne konsumpcji żywności itp.). Na rynku

rolno-żywnościowym występuje coraz ostrzejsza konkurencja wewnętrzna i zewnętrzna.

Jeśli chodzi o eksportowo-importowe powiązania rolnictwa z krajami UE, to głównym problemem jest zarówno niewielki zakres eksportu rolno-żywnościowego, jak i występująca od dłuższego czasu nierównowaga tych obrotów z krajami UE. Minusowe saldo obrotów artykułami rolno-spożywczymi oznacza, że nie wykorzystuje się potencjału produkcyjnego w przyspieszeniu rozwoju gospodarczego kraju i nie przewyższa najbardziej podstawowych przeszkód i ograniczeń umożliwiających zwiększenie eksportu, nie znajduje sposobu na przełamanie opóźnienia i prymitywizmu znacznej części tak ważnych dziedzin gospodarki narodowej.

Dzisiejsze rolnictwo polskie, traktowane jako całość i przemysł rolniczo-żywnościowy nie są w stanie i nie mają szansy, by w pełni zrealizować cele dotyczące efektywności i wydajności. Główne realne ograniczenia oraz bariery rozwojowe dotyczą najistotniejszych zjawisk strukturalnych, produkcyjnych, ekonomicznych, organizacyjnych i społecznych charakteryzujących gospodarkę rolną. Z tego względu wyzwania eksportowe dotyczą nie tylko powiązań handlowych, ale celu strategicznego kraju, jakim jest potrzeba określenia i optymalnego usytuowania rolnictwa polskiego w gospodarce światowej. Rolę i miejsce polskiego sektora rolniczo-żywnościowego i jego konkurencyjność na arenie międzynarodowej będą określały makroekonomiczne uwarunkowania wyrażające się dynamizmem i racjonalnością gospodarki narodowej, zdolnością tego sektora do kreowania i absorpcji współczesnych metod i technologii, organizacji produkcji oraz utrzymania uznanych w świecie standardów jakościowych.

4. Gospodarka rodzinna w rolnictwie. W Polsce dominującą pozycję w rolnictwie zajmuje tradycyjne chłopskie gospodarstwo rodzinne będące samodzielną jednostką produkcyjną, gdzie podstawowe czynniki produkcji należą do właściciela (rodziny), praca ma charakter rodzinny, a gospodarstwo domowe nie jest oddzielone od gospodarstwa rolnego (jednostki produkcyjnej). Wielu ekonomistów i socjologów akceptuje teorię trwałości i żywotności rodzinnych gospodarstw rolnych, co znajduje także swój wyraz w ustawodawstwie (także np. w ustawach dotyczących Wspólnej Polityki Rolnej), które przyjmują gospodarkę rodzinną jako pożądaną i poprawną formę organizacji życia rolniczego. Z cech gospodarstw rodzinnych wynika mechanizm produkcyjnego i społecznego rozwoju tego rolnictwa. Jednocześnie w wyniku ewolucji gospodarki rodzinnej wraz z rozwojem gospodarczym kraju (Tomczak 2000), dzięki postępowi technicznemu oraz zaopatrzeniu i obsłudze rolnictwa, podstawowe zadania rolnictwa mogą być wypełniane przez coraz mniejszą liczbę osób zatrudnionych w rolnictwie, czyli na każdego rolnika przypada coraz więcej osób, które on żywi. Jest to jednocześnie symptom i warunek postępu zarówno w rolnictwie, jak i całej gospodarce narodowej.

Gospodarstwo rodzinne staje obecnie wobec wyzwań, szans i nadziei, jakich nigdy dotąd nie doświadczało. W Polsce występuje 30–40-letnie historyczne opóźnienie rozwoju tej gospodarki w stosunku do głównych krajów Europy Zachodniej. Oznacza to, że gospodarka ta będzie ulegać zasadniczej rekonstrukcji, często bardzo trudnej i bolesnej (w tym proces znacznej redukcji zatrudnienia w rolnictwie i liczby gospodarstw rolnych). Powstaną nowe szanse i ujawnią się ograniczenia wynikające z kształtowania struktury gospodarstw rolnych, skali produkcji i specjalizacji. Ekonomia produkcji, skala gospodarstwa, w związku z procesami integracji, ulegną radykalnej zmianie przystosowując się do kosztów i skali produkcji konkurencyjnych z gospodarstwami krajów UE. Dodatkowo występuje zależność: skala produkcji – dochody – inwestycje, która była zapewniona w dotychczasowej polityce rolnej UE przez system dotacji i finansowego wsparcia rolnictwa.

5. Nadwyżka ziemi i ludzi. Integracja rolnictwa polskiego z krajami Unii ujawni i przyspieszy rozwiązywanie wielu problemów, które występują w rolnictwie polskim, a ich szybkie rozwiązanie w obecnym okresie rozwojowym Polski nie jest możliwe. Dotyczy to szczególnie nadwyżki potencjału produkcyjnego, tj. pracy i ziemi, którego możliwość pełnego wykorzystania będzie ograniczona ze względu na obecną i przyszłą nadprodukcję żywności w ramach Unii. Niezbędne będzie przy tym uwzględnienie roli Unii jako rynku zbytu żywności dla krajów trzecich (USA, Kanada, Australia, Argentyna) oraz biednych krajów rozwijających się. Kraje te zwiększą produkcję eksportową na rynki europejskie i w ten sposób będą konkurowały na tych rynkach z produkcją rolniczą Polski.

6. Obszary wiejskie i wielofunkcyjny rozwój wsi. Wyzwania stwarzają nie tylko problemy rolnictwa i gospodarki żywnościowej, ale przede wszystkim rozwój obszarów wiejskich (regionów rolniczych). Właściwą drogą postępowania jest koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju tych obszarów (wsi i małych miast). Zachodzi tam jedność celów ogólnych i regionalnych: rozwój gospodarczy, przemiany strukturalne, restrukturyzacja gospodarki, rozwiązanie potrzeb zatrudnienia, wzrostu dochodów, wydajności pracy, konkurencyjność itp.

Obecne doświadczenia wskazują jednakże na proces pogłębiania się dysproporcji regionalnych kraju, wynikający przede wszystkim ze zróżnicowania możliwości inwestycyjnych i rozwojowych dotyczących obszarów zurbanizowanych i dysponujących sprzyjającą procesom inwestycyjnym infrastrukturą, zasobami pracy oraz inicjatywą gospodarczą i obszarami nie dysponującymi podobnymi walorami. Jeśli chodzi o rolnictwo, to nastąpi (szczególnie w pierwszym okresie integracji) pogłębienie różnic, gdy najbardziej rozwijające się obszary będą stymulowały dalszą aktywność inwestycyjną i gospodarczą.

Możliwości rozwojowe dla takich obszarów stwarza polityka gospodarcza UE, dzięki różnorodnym regionalnym programom rozwojowym. Należy przypomnieć także, że niezbywalną funkcją państwa jest prowadzenie polityki

wyrównania warunków życia ludności różnych obszarów kraju.

7. Dostosowania biznesowe i prawne. Wyzwania w tym zakresie dotyczą kwestii, jak zrealizowane będą dostosowania biznesowe (ekonomiczne) i prawne w zakresie rolnictwa, gospodarki żywnościowej i wsi. Podobne znaczenie mają dostosowania instytucjonalne.

ZAGROŻENIA I OGRANICZENIA DOTYCZĄCE WSI I ROLNICTWA W ZWIĄZKU Z PROCESAMI INTEGRACJI Z UE

Ta grupa zagadnień dotyczących procesów integracyjnych rolnictwa polskiego z Unią Europejską budzi najwięcej pytań i kontrowersji teoretycznych i praktycznych.

W szczególności ciągle obawy wyrażają rolnicy i środowiska rolnicze, dla których nie jest jeszcze zakończony bolesny proces transformacji od gospodarki planowej do gospodarki rynkowej, gdy napotykają na nowy proces ekonomiczny związany z potrzebą pilnych dostosowań i konkurencji w warunkach nowego rozszerzenia rynku europejskiego. Dla rolnictwa polskiego, podobnie jak dla całej gospodarki, jest to szczególnie ważne z tego względu, iż Polska znajduje się na znacznie niższym poziomie rozwoju gospodarczego. Dla dużych zaś grup gospodarstw związane z tym doświadczenia nie są optymistyczne (np. konkurencja subsydiowanego eksportu rolniczo-żywnościowego z UE).

Spośród najbardziej typowych zagrożeń, podkreślamy zagrożenia rynkowe i konkurencyjne, handlowe, dochodowe, strukturalne, rozwojowe, polityczne i wynikające z przewidywanych zmian CAP.

1. Zagrożenia rynkowe: zbyt, konkurencja i siły rynkowe. Otwarcie rynku UE oznacza nie tylko szansę rozwojową, ale także zagrożenie dla gospodarki rolniczo-żywnościowej Polski. Podstawowe zagrożenie w okresie przedakcesyjnym wynika z dużej konkurencji żywnościowej na rynku polskim. Otwarta konkurencja i konfrontacja rynkowa zapoczątkowana została w niekorzystnej sytuacji dla rolnictwa polskiego i ciągle stwarza ogromne problemy (niskie ceny płacone rolnikom, brak możliwości sprzedaży produktów, opóźnienie wypłat, rozszerzanie się nożyc cen, napływ dotowanej taniej żywności, prawie całkowity brak możliwości inwestycyjnych i kredytowych gospodarstw rolnych itp.). Stanowisko negocjacyjne Polski przewidujące objęcie rolnictwa polskiego pełnym zakresem CAP nie zostało dotąd przyjęte, nie są znane dalsze ustalenia dotyczące możliwości kontynuowania tej polityki, a dyskutowane projekty jej zmian stanowią zagrożenie zmniejszenia możliwości dopłat i subsydiów dla rolnictwa polskiego w stosunku do dotychczasowej praktyki CAP.

2. Trudności wyboru: interwencjonizm versus liberalizm. Polityka gospodarcza w nawiązaniu do doświadczeń światowych może znaleźć możliwości ochrony przed zagrożeniami rynkowymi w drodze interwencjonizmu i protekcjonizmu rolnego i rynkowego. Każdy rząd w Polsce stanie wobec konieczności

wyboru zakresu interwencji (ograniczonej realnymi możliwościami) i stopnia liberalizowania rynku rolnego. Ma to wpływ na równowagę budżetową i tempo przemian strukturalnych oraz efektywność rolnictwa. Polska znalazła się już w okresie przedakcesyjnym wobec rzeczywistego wyboru takich zmian i takiego postępu, który z jednej strony uznawany jest za zapoczątkowanie rewolucji technologicznej i strukturalnej, z drugiej zaś za politykę likwidacji rolnictwa. Po wejściu do UE głównym promotorem tej polityki będzie UE i Polska znajdzie się we współdziałaniu lub konfrontacji z tendencjami tej polityki jakie będą wówczas realizowane przez Unię.

3. Dylemat produkcyjny: wzrost – spadek. Jak dotąd, nie jest jasna odpowiedź na zasadnicze pytanie dotyczące przyszłości rolnictwa polskiego w ramach UE. Ustalenia przynoszą przekonanie, że wejście do UE będzie oznaczało konieczność ograniczenia wykorzystania potencjału produkcyjnego rolnictwa polskiego. W tym twierdzeniu uzewnętrznia się cały dramatyzm kwestii rolnej i żywnościowej w Polsce i krajach Unii Europejskiej. W swym rozwoju historycznym oraz różnorodnych uwarunkowaniach i prawidłowościach tego rozwoju rolnictwo polskie nigdy nie osiągnęło (z wyjątkiem niektórych obszarów byłego zaboru pruskiego) poziomu zachodnio-europejskiego. Ze względu na bieżące problemy i trudności Wspólnej Polityki Rolnej i nadwyżki produkcji żywności na obszarze Unii będzie narastała presja raczej na zmniejszenie aniżeli zwiększenie produkcji w rolnictwie polskim. Tak się to zresztą dzieje niezależnie od postępu w negocjacjach członkowskich. Możliwość dalszego zmniejszenia wykorzystania polskiego potencjału rolniczego może stać się ważną przesłanką szybkiego zmniejszenia liczby gospodarstw rolniczych, w tym gospodarstw towarowych, co zrodzić może odpowiednie negatywne konsekwencje ekonomiczne i społeczne.

4. Handel zagraniczny i konkurencja międzynarodowa. Polskie organizacje rolnicze wskazują, że w wielu krajach funkcjonują skomplikowane systemy ochrony i wsparcia rolnictwa krajowego (w tym także ochrona ze strony importu i wsparcie eksportowe), a związane z ich funkcjonowaniem doświadczenia powodują ostre kontrowersje dotyczące interwencjonizmu państwowego. Obawy przed zagrożeniami importowymi wynikają z konkurencyjności cenowej jaka występuje w związku z otwarciem rynku żywnościowego – wspierana i dotowana żywność z innych krajów może stać się zagrożeniem dla produkcji krajowej (już obecnie dotyczy to także krajów UE). Jednocześnie rolnictwo musi występować jako efektywny konkurent na rynku krajowym i międzynarodowym. Zbyt słaba konkurencyjność na rynkach UE jest coraz wyraźniejszym zagrożeniem dla przyszłości rolnictwa polskiego.

5. Bariery dochodowe rolnictwa. Główne znaczenie ma w tym względzie kształtowanie się relacji między produkcją i konsumpcją. Zarówno produkcja rolnicza jak i konsumpcja mają charakter przyrodniczy i podlegają ograniczeniom wynikającym z tego charakteru. Z przyrodniczego charakteru produkcji

rodzą się uwarunkowania rozwojowe związane z ograniczeniami potencjału produkcyjnego i chłonności na pracę oraz ograniczenia potencjału dochodowego. Podobnie po stronie konsumpcji występują ograniczenia związane z potrzebami i dochodami. Jednocześnie współczesny postęp techniczny i produkcyjny umożliwiają osiąganie wzrostu tempa produkcji żywności przewyższającego tempo wzrostu popytu. Sytuacja taka występuje od kilku dekad w krajach UE, co znajduje swój wyraz w nadwyżkach produkcyjnych i relatywnie niskim wzroście (lub spadku) cen żywności i dochodów rolniczych. Mechanizm ten, ograniczający tempo wzrostu spożycia i wzrostu dochodów producentów żywności, stwarza podstawowe trudności związane z formułowaniem i realizacją polityki rolnej UE. Będzie miało to także bezpośrednie znaczenie dla rolnictwa polskiego zwiększając trudności i zagrożenia wynikające z nadprodukcji żywności i konsekwencji tego stanu tj. zagrożeń dochodowych.

6. Kwestie własnościowe w rozwoju wsi i rolnictwa. Za specyficzne zagrożenie uważa się kwestie własności ziemi: ewentualny wykup ziemi rolniczej jest zagrożeniem czy szansą? Wobec znaczenia tej kwestii dla rolników polskich, (ziemie zachodnie i północne, rezultaty powojennej reformy rolnej) Polska wystąpiła o maksymalnie długi okres przejściowy, a procesy negocjacyjne, łączone zresztą z negocjacjami dotyczącym zatrudnienia w krajach Unii Europejskiej, są bardzo trudne.

7. Gospodarstwa rodzinne – proces selekcji i jego uwarunkowania. Ewolucja systemu gospodarki rodzinnej w rolnictwie wynika nie tylko z potrzeb ekonomicznych, tj. maksymalizacji dochodów, ale także z potrzeby opłacalności rolniczego procesu produkcyjnego. Warunki ekonomiczne decydują o ewolucji, od maksymalizacji dochodu z jednego hektara ziemi rolniczej, do maksymalizacji dochodu w przeliczeniu na jednostkę siły roboczej. Oznacza to dążenie do maksymalizacji wydajności pracy własnej rodziny w celu uzyskania możliwie wysokiego dochodu z pracy, a dochód ten decyduje o organizacji i sprawności gospodarstwa. Im mniejszym obszarem użytków rolnych dysponuje rodzina rolnika, tym wyższa musi być intensywność organizacji gospodarstwa (wzrost znaczenia pracochłonnych gałęzi produkcji). Występują jednak ograniczenia uniemożliwiające przystosowanie do zmieniających się warunków wszystkich gospodarstw rodzinnych.

Potrzeba zmniejszenia liczby gospodarstw traktowana jest często jako zagrożenie ze względu na zachodzącą selekcję tj. potrzebę likwidacji części gospodarstw. Działanie mechanizmów ekonomicznych (dochód, skala produkcji) kształtuje dla części gospodarstw możliwości rozwojowe przez proces koncentracji, co jest możliwe przez eliminacje innych gospodarstw. W przypadku trudności zapewnienia odpowiedniego zatrudnienia lub dochodów ludności opuszczającej gospodarstwa rolne, powstaje zagrożenie dla rodzin dysponujących eliminowanymi gospodarstwami. Kształtowanie się polskiego sektora agrobiznesu w rolnictwie (Hunek 2001), niezbędne z punktu widzenia właściwego

rozwoju rolnictwa, uważane będzie w dużej mierze za zagrożenie dla części gospodarstw, które może być neutralizowane przez wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich i nowe możliwości pracy pozarolniczej.

8. Zagrożenia marginalizacją i peryferyzacją Polski jako obszaru biednego. Wynikające z tego zagrożenia dotyczą kraju jako całości oraz poszczególnych regionów lub grup gospodarstw. Niemożliwy jest harmonijny rozwój krajowej gospodarki, w tym także gospodarki rolnej, przy ograniczonych możliwościach inwestycyjnych związanych z dotychczasowym stopniem rozwoju gospodarczego. Procesy wyrównawcze i przystosowawcze mogą być realizowane przy znacznej pomocy inwestycyjnej innych krajów UE i napływie kapitału zagranicznego. Obie wymienione możliwości uważane są przez różne środowiska za zagrożenie; z jednej strony utrwalenie niedorozwoju i marginalizacji gospodarki, z drugiej zaś podporządkowanie kapitałowi zagranicznemu. Zagrożenia te mogą być ograniczane w drodze współpracy i zrozumienia pomiędzy dotychczasowymi a nowymi członkami UE, a w szczególności dzięki rozwijaniu cech solidarności i wyzywania się egoizmu ekonomicznego przez kraje bogate.

9. Polska a Wschód – polskie granice wschodnie granicą UE. Za pewne zagrożenie rozwojowe, szczególnie dotyczy to agrobiznesu, uważne są trudności ekonomiczne i polityczne współpracy Polski z krajami wschodnimi (Rosja, Ukraina, Białoruś, Litwa, Łotwa, Estonia i inne kraje b. Związku Radzieckiego). Rozsądna polityka zagraniczna Polski może zminimalizować to zagrożenie lub zmienić na szansę rozwojową poprzez radykalne zdynamiczowanie wzajemnej współpracy gospodarczej.

10. Wspólna Polityka Rolna – zasady i kierunki zmian. Ocena przyszłych skutków integracji z punktu widzenia rolnictwa, jest szczególnie trudna ze względu na niepewność co do rozwoju WPR w okresie przedakcesyjnym i możliwe zmiany aż do przyznania Polsce członkostwa Unii. Obecne kraje Unii uznają kolejną reformę CAP za niezbędną. Reforma ta ma zwiększyć działanie sił rynkowych w rolnictwie UE i poprawić konkurencyjność rolnictwa europejskiego na rynkach międzynarodowych. Kontynuacja dotychczasowego systemu finansowego CAP na nowe kraje Unii, co jest jednym z najważniejszych argumentów na rzecz akceptacji procesów integracyjnych przez rolników krajów kandydujących, stałaby się, jak twierdzą eksperci zachodni, zagrożeniem dla funkcjonowania UE.

Akcentowanie potrzeby reformy CAP przed nowym powiększeniem UE wiąże się z tendencją wycofywania się w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (CAP) z dotychczasowej praktyki dotacji i finansowego wsparcia rolnictwa. Powstaje interesujący problem, w jaki sposób zastąpić dotychczasowy napływ środków dla rolnictwa z tego właśnie źródła. Jeśli zasada ta zostanie zastosowana w stosunku do obecnego etapu rozszerzenia Unii Europejskiej, a to wydaje się raczej pewne, to takim źródłem może stać się, np. dla Polski, napływ zagranicznego kapitału inwestycyjnego i rozszerzenie możliwości zarobkowania

krajowego i zagranicznego ludności rolniczej.

11. Koncepcja renacjonalizacji polityki rolnej UE. Zagrożenia wynikające z potrzeby reformy dotyczącej WPR mają być także ograniczane poprzez proponowaną renacjonalizację polityki rolnej w krajach UE tj. przesunięcie znacznej części zadań i środków z obowiązków UE na obowiązki krajów członkowskich. Rzecz jasna, dla Polski oznaczałoby to zagrożenie dla potrzeb inwestycyjnych i dochodowych rolnictwa.

12. Zagrożenia negocjacyjne. Informacje dotyczące prowadzonych obecnie negocjacji akcesyjnych wskazują, że z coraz większą ostrością pojawia się problem finalizowania najtrudniejszych negocjacji w obszarze rolnictwa, to zaś będzie wymagało szczególnej uwagi, wzajemnej współpracy różnych grup negocjacyjnych, ich siły merytorycznej, elastyczności itp. Główne negocjacje dotyczące rolnictwa przewidywane są w drugiej połowie 2002 r. Jest więc jeszcze nieco czasu na upowszechnienie przekonania, że w przypadku rolnictwa chodzi nie tylko o wielkie problemy i pieniądze, ale także duży zestaw zagadnień, których rozwiązanie, często przez bieżące decyzje negocjacyjne, może mieć długotrwałe skutki. W polityce UE występuje presja negocjacyjna na możliwie szybkie przyjęcie rozwiązań wygodnych raczej dla obecnego kształtu UE.

Jako pewną specyficzną formę zagrożeń o charakterze zewnętrznym uznać można negatywne stereotypy dotyczące rolnictwa polskiego występujące w krajach UE, co ma odpowiedni wpływ zarówno na procesy negocjacyjne jak też rozumienie przyszłej roli i miejsca rolnictwa polskiego w zintegrowanej Europie 25 krajów. W.M. Orłowski (2001) łączy, chyba słusznie, drogę ku normalności (tj. normalności UE) z europeizacją polskiego rolnictwa, wskazując jednocześnie na dwie sprzeczne opinie na temat integracji polskiego rolnictwa, które łączy obawa przed konsekwencjami członkostwa Polski dla WPR. Rolnictwo polskie widziane jest jako ogromna armia ludności, która ma być także siłą zmuszającą do powtórki najgorszych doświadczeń WPR (duże kwoty wsparcia, kosztowna restrukturyzacja, zahamowanie prorynkowych reform i wzrost roli protekcyjnego lobby w Brukseli). Z drugiej strony rodzą się obawy, że wzmocnione pomocą UE rolnictwo polskie szybko stać się może konkurencyjne w stosunku do rolnictwa zachodnio-europejskich krajów Unii.

INNE PROBLEMY ZWIĄZANE Z SZANSAMI, WYZWANIAM I ZAGROŻENIAMI INTEGRACJI ROLNICTWA POLSKIEGO Z UE

Można w podsumowaniu zasygnalizować kilka innych zagadnień związanych z szansami, wyzwaniem i zagrożeniami integracji rolnictwa polskiego z Unią Europejską:

- co Polska wniesie (lub może wnieść) nowego do Unii i Wspólnej Polityki Rolnej; czy mamy być ostatnią wsią i ostatnią grupą chłopską w Europie, a przedostatnią biedą wiejską (ostatnią w UE)?

- jakie są możliwości zwiększenia napływu kapitału zewnętrznego i przyspieszenia tą drogą procesów rekonstrukcji i przystosowań gospodarki polskiej (w tym rolno-żywnościowej) do warunków wspólnego rynku UE; możliwości te będą głównym warunkiem ograniczenia zagrożeń wynikających z statusu Polski jako jednego z najbiedniejszych krajów Unii Europejskiej,
- czy Polska znajdzie się w takiej sytuacji, że rozwój gospodarczy będzie oznaczał przejście od długotrwałej eksploatacji rolnictwa do gospodarki wspierającej wieś i rolnictwo?
- jakie są szanse i warunki harmonizacji CAP i krajowej polityki rolnej?
- jak jednoznacznie określić strategię i drogi rozwojowe rolnictwa polskiego, szczególnie przyszłość gospodarstw rodzinnych, w nowych warunkach gospodarki rynkowej?
- jak przewyciężyć ograniczone możliwości wewnętrznych sił rozwojowych rozdrobnionego rolnictwa rodzinnego, nie wspieranego odpowiednim systemem własnych organizacji gospodarczych, społecznych i politycznych?
- jak definiować wobec potrzeb UE regionalną politykę rolną i regionalny rozwój obszarów wiejskich?
- jak interpretować współczesne tendencje rozwojowe rolnictwa, agrobiznesu (wyżywienia) i obszarów wiejskich z punktu widzenia nowych zjawisk zachodzących we współczesnych krajach najwyżej rozwiniętych (zdrowa żywność, ochrona środowiska, wielofunkcyjny rozwój, urbanizacja obszarów wiejskich, zmiany potrzeb i zachowań ludzi itp.)?

Należy wyraźnie podkreślić, że większość zasygnalizowanych problemów musi być rozwiązywana niezależnie od tego, czy Polska będzie członkiem UE czy nie. Członkostwo stwarza jednakże realną szansę ich rozwiązania.

LITERATURA

- H u n c k T., 2001, *Obecny stan polskiego sektora rolnego i obszarów wiejskich w procesie akcesji do Unii Europejskiej*, [w:] *Opinia horyzontalna dla polskiego sektora rolnego w kontekście negocjacji akcesyjnych z Unią Europejską*, Warszawa.
- M a j e w s k i E., G r a h a m D., (red.), 2000, *Strategiczne opcje dla polskiego agrobiznesu w świetle analiz ekonomicznych*, SGGW, Warszawa.
- Omówienie stanowiska negocjacyjnego Polski na negocjacje o członkostwie RP w Unii Europejskiej. Obszar „Rolnictwo”*, 2001, www.minrol.gov.pl, Warszawa.
- O r ł o w s k i W. M., 2001, *Przeciw stereotypom. Rozszerzenie Unii Europejskiej o Polskę*, Warszawa.
- T o m c z a k F., 1999, *Szanse, wyzwania i zagrożenia integracji rolnictwa polskiego z Unią Europejską*, [w:] *Integracja polskiego rolnictwa z Unią Europejską – implikacje dla polityki i państwa*, Polsko-Amerykańska Konferencja Okrągłego Stołu, Olsztyn.
- T o m c z a k F., 2000, *Rodzinne gospodarstwo rolnicze na świecie*, [w:] *Rolnicze gospodarstwo rodzinne*, Biuro Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu, Warszawa.

AGRICULTURE ON THE THRESHOLD OF EUROPEAN UNION: CHANCES, CHALLENGES AND THREATS

The process by which Poland's agriculture and rural areas are adapting to and moving towards the European Union denotes the onset of adjustment processes and changes that will determine their development in the coming decades. From this point of view it is possible to perceive chances, challenges and threats. The chances for development comprise the opportunities for: an acceleration of the country's economic development, growth in the production and export of agricultural produce and food, the restructuring of agriculture, funding, the benefits of an evening-up of prices and enhanced use of productive potential, changes in the scale of production, regional development, a shift in output to eastern areas of the EU, migration, education, research and the dissemination of knowledge.

The challenges and hopes associated with integration relate to the chances for change in agrarian structure and the scale of production, while the challenges concern costs, the quality of output, competitiveness on domestic and foreign markets, the household economy, excesses of productive potential, development and rural areas, etc.

The threats and limitations concerning rural areas and agriculture relate to the market, the competition of market forces, the choice of interventionism versus market liberalism, dilemmas relating to production, foreign trade and foreign competition, the income barriers in agriculture, own costs, the possibility that the country will be marginalised, the possibility of changes in the Common Agricultural Policy, restrictions on economic relationships with countries outside the EU, concepts for the repatriation of agricultural policy, negotiation threats, etc.

Prof. dr hab. Franciszek Tomczak
Katedra Agrobiznesu
Szkoła Główna Handlowa
Warszawa

Jerzy BAŃSKI

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
im. Stanisława Leszczyckiego PAN

POLSKIE ROLNICTWO NA TLE ROLNICTWA UNII EUROPEJSKIEJ – OCENA DYSTANSU

WSTĘP

Rozpoczęte w 1998 r. negocjacje dotyczące naszego członkostwa w Unii Europejskiej skłaniają do zastanowienia się nad dystansem pomiędzy polską gospodarką a gospodarką krajów stowarzyszonych we Wspólnocie. Jednym z najtrudniejszych tematów w negocjacjach jest rolnictwo, które pod względem rozwoju wykazuje głębokie zapóźnienie w stosunku do rolnictwa krajów UE. Wystarczy wspomnieć, że w Danii lub Holandii do produkcji rolnej wartej 100 tys. Euro wystarczą dwie osoby, w Polsce zaś efekt taki uzyska 27 osób.

Celem niniejszego opracowania jest próba odpowiedzi na pytanie – jaki dystans występuje pomiędzy naszym rolnictwem a rolnictwem Europy Zachodniej, oraz czy wejście do Unii Europejskiej pozwoli nam sukcesywnie ten dystans zmniejszyć?

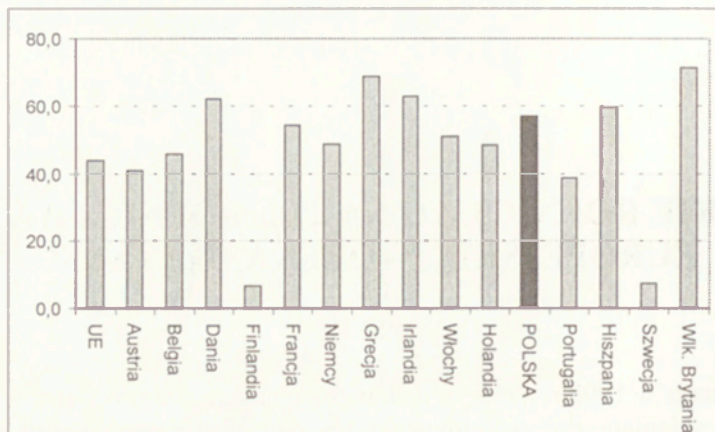
W stosunku do krajów stowarzyszonych we Wspólnocie jesteśmy najbardziej rolniczym krajem. Można to traktować zarówno jako atut, bądź jako poważne utrudnienie w rozwoju gospodarczym kraju.

Opracowanie dotyczy społeczno-ekonomicznych cech rolnictwa. Pominięto zaś zagadnienia związane ze środowiskiem przyrodniczym, które ma istotne znaczenie dla rozwoju rolnictwa. W niektórych krajach (np. Holandia, Belgia, Wielka Brytania) zależność rolnictwa od warunków przyrodniczych schodzi jednak na drugi plan, co jest wynikiem postępu technicznego i biologicznego.

CHARAKTERYSTYKA WYBRANYCH ELEMENTÓW GOSPODARKI ROLNEJ POLSKI I UNII EUROPEJSKIEJ

Polska dysponuje olbrzymim potencjałem ziemi rolniczej; blisko 60% powierzchni kraju zajmują użytki rolne (ryc. 1). Pod względem ich ogólnej powierzchni ustępujemy tylko Francji i Hiszpanii. Po wejściu do Unii Europejskiej posiadać będziemy ponad 12% wszystkich gruntów rolnych Wspólnoty.

To wielka szansa dla naszego kraju, aby stać się zagłębiem żywnościowych Unii. Atutem jest możliwość uprawy wielu gatunków roślin w czystym środowisku przyrodniczym.

Ryc. 1. Udział (%) użytków rolnych w powierzchni ogólnej krajów, 1998 (wg FAO)
Share of agricultural land total area of countries, 1998 (FAO)

Użytkowanie tak dużych powierzchni gruntów przez rolnictwo było możliwe dzięki ekstensywnemu charakterowi produkcji. Jej modernizacja, a co za tym idzie wzrost produktywności ziemi stworzy konieczność ograniczenia powierzchni upraw. Tym niemniej obecna polityka rolna UE zmierzająca do ekstensyfikacji i ekologizacji rolnictwa może łagodzić ten proces.

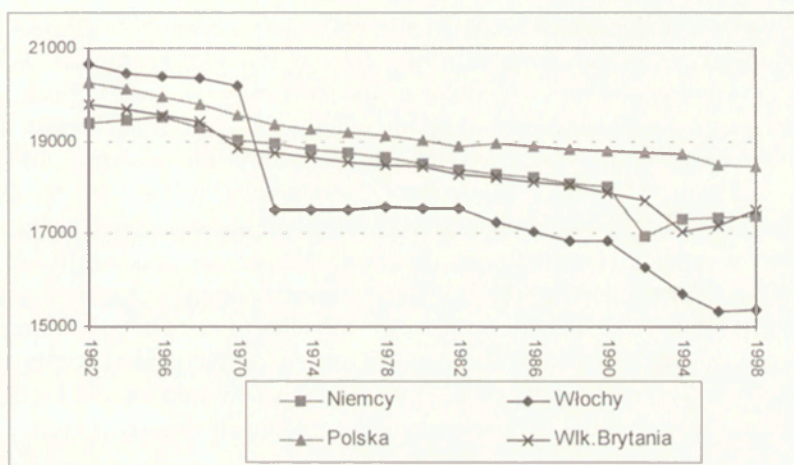
T a b e l a 1. Wybrane cechy rolnictwa krajów Unii Europejskiej, 1995

Kraj	Użytki rolne w powierzchni ogólnej (%)	Srednia wielkość gospodarstwa (ha)	Odsetek zatrudnionych w rolnictwie (%)	Udział rolnictwa w PKB (%)	Udział produktów rolnych w eksporcie (%)
Belgia	45	18,8	2,7	1,3	11,9
Dania	63	39,6	4,4	2,6	28,1
Niemcy	48	30,3	3,3	0,8	5,7
Grecja	44	4,5	20,4	7,3	33,1
Hiszpania	50	19,7	9,3	3,0	15,8
Francja	56	38,5	4,9	2,0	14,5
Irlandia	63	28,2	11,1	4,8	20,3
Włochy	57	5,9	7,5	2,7	7,1
Luksemburg	50	39,7	3,7	0,9	11,9
Holandia	48	17,7	3,7	2,9	22,8
Austria	43	8,7	11,5	2,0	6,5
Wlk. Brytania	65	70,1	2,1	1,0	8,3
Portugalia	41	15,4	7,3	1,1	7,8
Szwecja	8	34,5	3,0	0,4	7,3
Finlandia	8	21,7	7,7	1,1	5,8
UE-15	42	17,5	5,3	1,7	8,2

Źródło: *The Agricultural Situation in the European Union, Annual Reports*

Modernizacja produkcji sprzyja osiągnięciu coraz wyższych plonów. Jedno gospodarstwo jest w stanie wyżywić coraz większą liczbę ludzi. Toteż we wszystkich krajach Europy obserwuje się stały spadek powierzchni użytków rolnych. W Polsce dynamika tych zmian była stosunkowo słabsza (ryc. 2).

Ciekawym zjawiskiem jest osłabienie w ostatnich kilku latach tempa spadku powierzchni użytków rolnych w krajach Unii Europejskiej. Jest to zbyt krótki okres aby mówić o jakiejś stałej tendencji, tym niemniej można sądzić, że jest to wynik ograniczania inwestycji w innych działach gospodarki oraz subsydiowania rolnictwa i dopłat do gruntów odłogowanych. W związku z tym popyt na ziemię spadł, niska jest też jej podaż.

Ryc. 2. Zmiana powierzchni użytków rolnych w latach 1962–1998 (1000 ha)
Changes in area of agricultural land, 1962–1998 (1000 ha)

Bardzo duże różnice ujawniają się w zakresie struktury agrarnej gospodarstw. W połowie lat dziewięćdziesiątych w krajach Unii Europejskiej było ponad 7 mln gospodarstw rolnych, w samej Polsce zaś – 2 mln. Porównanie tych wielkości z powierzchnią użytków rolnych świadczy o daleko posuniętym rozdrobieniu agrarnym w Polsce (tab. 2).

Średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego w Polsce jest dwa razy mniejsza niż przeciętna w Unii Europejskiej. Gospodarstwa poniżej 6 ha stanowią w naszym kraju 80% wszystkich gospodarstw i użytkują blisko połowę powierzchni gruntów rolnych. Z kolei we Wspólnocie gospodarstwa takie stanowią 65%, ale gospodarują zaledwie na 1/4 powierzchni użytków rolnych. Odwrotnie jest w przypadku gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha. W Polsce stanowią one poniżej 5% ogółu gospodarstw i użytkują 1/4 gruntów. W Unii Europejskiej co piąte gospodarstwo ma taką powierzchnię, a w ich władaniu jest 78% gruntów rolnych (Tryfan 2000).

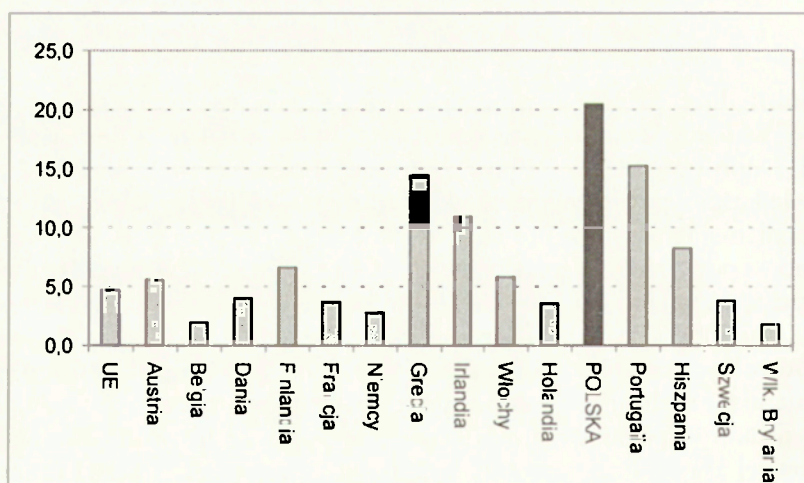
T a b e l a 2. Zmiany przeciętnej wielkości gospodarstw rolnych w wybranych krajach Europy (ha)

Kraj	1960	1985	1995
Belgia	8,2	16,7	18,8
Dania	15,7	31,0	39,6
Francja	17,0	29,2	38,5
Irlandia	17,1	22,7	28,2
Włochy	6,8	8,0	8,6
Holandia	9,9	16,7	17,7
Wlk. Brytania	32,0	69,4	70,1
POLSKA	5,0	5,6	7,8

Zródło: *Raport o rozwoju...2000*

Największe podobieństwo z Polską w zakresie przeciętnej wielkości gospodarstw wykazuje rolnictwo południowej Europy (Grecja, Portugalia, Włochy). Zważywszy jednak na inny charakter gospodarki rolnej w tych krajach, stwierdzić należy, że porównania tego typu nie mają większego uzasadnienia. Powinny one dotyczyć krajów leżących w podobnej strefie klimatycznej, to jest np. Danii, Holandii, Niemiec. Tamtejsze gospodarstwa rolne mają przeciętnie kilkakrotnie większą powierzchnię użytków rolnych niż w naszym kraju.

Polska wypada niekorzystnie na tle krajów Wspólnoty pod względem liczby zatrudnionych w rolnictwie (ryc. 3). Dane statystyczne mówiące o 27% zatrudnieniu w rolnictwie są dalekie od prawdy. Wynika to z zaliczania do tej grupy także tych, którzy mieszkają w gospodarstwach rolnych, ale czerpią główne dochody z pracy poza rolnictwem. Dużą winę za taki stan ponosi GUS, który nie wypracował jednolitej i konsekwentnej bazy danych statystycznych.

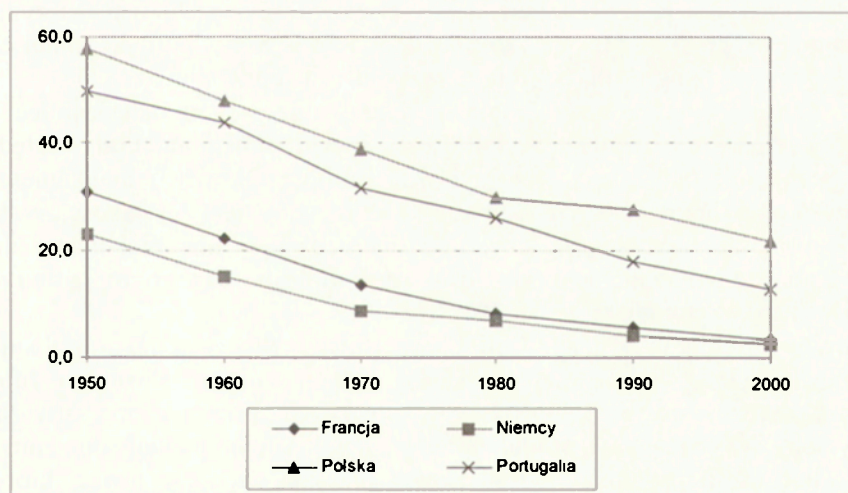
Ryc. 3. Udział (%) ludności zatrudnionej w rolnictwie, 1998 (dane FAO)

Share of employed in agriculture in 1998 (FAO statistics)

W 1998 r. w rolnictwie pracowało 3905 tys. osób, co dawało udział w całkowitym zatrudnieniu 24,7%. Przyjąć trzeba jednak, że tylko część osób zatrudnionych jest w rolnictwie w pełnym wymiarze godzin. Według Spisu Rolnego z 1996 r. wyłącznie lub głównie w gospodarstwie rolnym pracowało 2033 tys. osób. Dla pozostałych, praca w gospodarstwie stanowiła w większym lub mniejszym stopniu dodatkowe źródło dochodu. Biorąc pod uwagę tylko tych, którzy utrzymują się głównie lub wyłącznie z pracy w gospodarstwie, uzyskamy zatrudnienie w rolnictwie na poziomie 12,9%. Uwzględniając osoby, które pracują w gospodarstwie w niepełnym wymiarze godzin, uzyskamy ostateczną wartość nie przekraczającą 17%. Oszacowana wartość jest i tak bardzo wysoka w stosunku do krajów Europy Zachodniej.

Można przypuszczać, że proces odpływu ludności do innych działów gospodarki nabierze w przyszłości większego tempa. Jednak przez najbliższych kilka lat będzie on hamowany niekorzystną sytuacją na rynku pracy. Wzrost bezrobocia nie sprzyja bowiem „wysysaniu” ludności z rolnictwa. Wręcz odwrotnie, właściciele niewielkich gospodarstw rolnych utrzymujący się dotychczas z pracy poza nimi, są zwalniani w pierwszej kolejności.

Kraje zachodnioeuropejskie rozwijały się przez wiele dziesiątek lat w warunkach pełnego zatrudnienia. Odchodzący z rolnictwa nie mieli problemów ze znalezieniem pracy w innych działach gospodarki. Tymczasem w Polsce od kilku lat i co najmniej przez kilka następnych, pozarolnicze działy gospodarki nie będą w stanie wchłaniać ludności pracującej często w niepełnym wymiarze godzin w gospodarce rolnej. Ponadto ludność wiejska ma niższe kwalifikacje zawodowe niż ludność miejska, co zmniejsza szanse jej zatrudnienia.

Ryc. 4. Zmiany udziału (%) ludności zatrudnionej w rolnictwie w latach 1950–2000 (dane FAO)
Changes in employed in agriculture in 1950-2000 (FAO Statistics)

Zmniejszanie się liczby zatrudnionych w rolnictwie jest zjawiskiem koniecznym i nieuniknionym. Trwa ono, aczkolwiek ze słabszym natężeniem niż w krajach Europy Zachodniej, już od zakończenia II wojny światowej (ryc. 4). Jako kraj o dużym potencjale rolniczym nigdy nie osiągniemy poziomu zatrudnienia jak w rolnictwie Holandii, Wielkiej Brytanii czy Niemiec. Można przypuszczać, że optymalnym byłoby zatrudnienie w gospodarce rolnej około 10% ogółu pracujących. Taki stan możemy osiągnąć za około 20 lat.

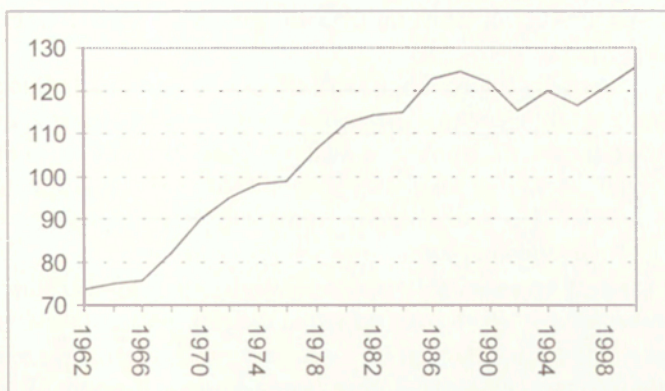
Według danych FAO (przyjmując zatrudnienie w polskim rolnictwie na poziomie 21,7% ogółu zatrudnionych) poziom zatrudnienia jak w polskim rolnictwie Holandia osiągnęła w 1945 r., Dania – 1955 r., Irlandia – 1975 r., Portugalia – 1985 r., a Grecja – 1995 r.

Modernizacja rolnictwa w Unii Europejskiej wypchnęła z tego sektora nadmiar siły roboczej. Ludność odpływała przede wszystkim do miast, a to spowodowało spadek gęstości zaludnienia na obszarach wiejskich. Powiększyła się powierzchnia obszarów peryferyjnych, o coraz mniej korzystnych warunkach dla rozwoju przedsiębiorczości. Silna fala migracji osłabiła potencjał ekonomiczny i społeczny obszarów wiejskich. Odpływ młodych ludzi, w tym przede wszystkim kobiet spowodował rozchwianie struktury demograficznej. Jak podają J. Okuniewski i M. Kłodziński (2000), w peryferyjnie położonych obszarach Szkocji, Walii, Francji, Niemiec wiele wsi zagrożonych było wyludnieniem. Słabła przy tym infrastruktura społeczno-ekonomiczna. Nie dziwi zatem fakt kierowania znacznych funduszy strukturalnych właśnie na obszary peryferyjne, w celu ich aktywizacji gospodarczej.

W krajach Unii Europejskiej widoczne są preferencje dla chowu trzody chlewnej, której pogłowie stale wzrastało (ryc. 5). Ostatnią dekadę charakteryzuje jednak pewnego rodzaju stagnacja – pogłowie trzody chlewnej utrzymuje się na podobnym poziomie. Jest to prawdopodobnie wynik polityki rolnej Unii zmierzającej do hamowania nadmiernej produkcji wieprzowiny.

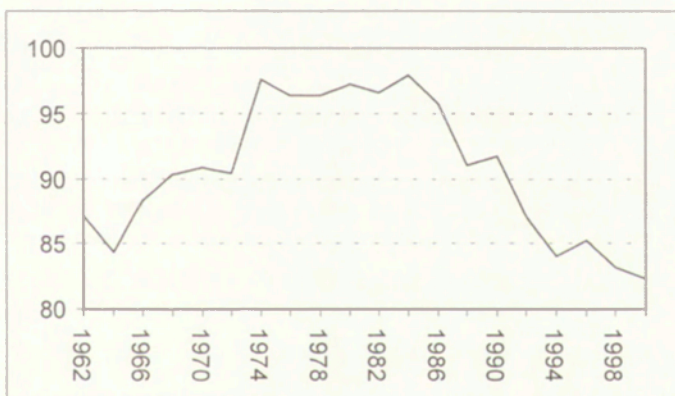
W Polsce pogłowie trzody chlewnej utrzymuje się od dziesięcioleci na podobnym poziomie podlegając tylko okresowym wahaniom. Pod względem jego liczby utrzymujemy się w czołówce Europy. Głównym mankamentem produkowanej przez naszych rolników wieprzowiny jest jej jakość, w tym przede wszystkim nadmierna zawartość tłuszczu. Tym niemniej mamy duże szanse stać się w niedalekiej przyszłości ważnym dostawcą tego mięsa na rynki krajów Europy Zachodniej.

Pogłowie bydła w krajach Unii Europejskiej podlegało dużym wahaniom (ryc. 6). Od lat osiemdziesiątych, kiedy to wprowadzono kwoty na mleko nastąpił wyraźny spadek pogłowia krów mlecznych. Wiele gospodarstw zmuszonych było wycofać się z produkcji mleka, a tym samym musiały one zmienić całkowicie profil produkcji. Część z nich przeszła na chów owiec, których pogłowie w analogicznym okresie wyraźnie wzrosło.

Ryc. 5. Zmiana pogłowia trzody chlewnej w Unii Europejskiej (mln szt.)
Changes in number of pigs in EU (in million)

Trudno wyrokować jakie będą skutki epidemii pryszczycy. Paradoksalnie może to być "na rękę" Unii, bowiem pogłowie zwierząt hodowlanych zostanie w sposób "naturalny" zmniejszone. Nie ucierpią przy tym zbyt wielu rolników, którzy prócz odszkodowań z firm ubezpieczeniowych będą wspomagani finansowo przez swoje kraje i Brukselę.

Ryc. 6. Zmiana pogłowia bydła w Unii Europejskiej (mln szt.)
Changes in number of cattle in EU (in million)

Największe dysproporcje pomiędzy rolnictwem polskim a unijnym dotyczą wyposażenia w infrastrukturę techniczną. W krajach Europy Zachodniej (Dania, Niemcy, Holandia, Wielka Brytania) pod względem wyposażenia w sieć wodociągową, kanalizacyjną, gazową, wieś nie różni się od miasta. Polska ma w tym zakresie jeszcze wiele do zrobienia. Przykładowo w regionie świętokrzyskim i na Ziemi Radomskiej zaledwie co trzecie gospodarstwo rolne posiada wodę

bieżącą. We wschodniej części kraju około 30% gospodarstw rolnych nie ma kanalizacji ani szamba.

O ile na obszarach wiejskich obserwuje się w ostatnich latach poprawę w zakresie oczyszczania ścieków, rozbudowy sieci wodno-kanalizacyjnej, o tyle w samych gospodarstwach rolnych inwestycji brak. Wynika to m.in. z wysoko oprocentowanych kredytów bankowych, na które stać tylko najbogatszych. Szacuje się, że tylko 1/3 gospodarstw rolnych w Polsce posiada zdolność do samodzielnego inwestowania.

Nieco lepsza jest sytuacja w Polsce pod względem wyposażenia w maszyny rolnicze. Na przykład w 1996 roku na jeden ciągnik przypadała dwa i pół razy mniejsza powierzchnia użytków rolnych niż np. w Hiszpanii. Trzeba przy tym jednak uwzględnić moc ciągników oraz okres ich eksploatacji. W przeliczeniu mocy na 1 ha należy stwierdzić, że wskaźnik ten będzie dla Polski niekorzystny nawet w stosunku do Hiszpanii. Polskie ciągniki są również bardzo wystuzone, a ich średni okres eksploatacji przekracza 18 lat.

Ekstensywny charakter naszego rolnictwa najlepiej obrazują osiągane plony (tab. 3). W stosunku do krajów leżących w podobnych szerokościach geograficznych osiągamy bardzo niskie plony. Jest to m.in. wynik stosowania słabej jakości materiału siewnego oraz niskiego poziomu zużycia nawozów sztucznych.

T a b e l a 3. Plony podstawowych upraw w 1998 r. (q)

Kraj	Pszenvica	Jęczmień	Ziemiaki	Buraki cukrowe
UE	60,4	45,6	318,4	558,4
Austria	50,7	45,6	283,1	668,2
Belgia	81,2	61,6	410,4	577,1
Dania	72,5	52,0	404,4	528,1
Finlandia	28,9	23,9	174,6	268,7
Francja	76,1	64,9	369,1	683,2
Niemcy	72,0	57,4	394,0	532,1
Grecja	24,1	25,7	180,9	486,6
Irlandia	80,3	56,3	260,5	498,5
Włochy	36,2	38,1	243,4	482,5
Holandia	73,8	54,9	292,9	501,8
Polska	36,2	31,7	200,4	379,0
Portugalia	10,2	10,0	142,4	535,3
Hiszpania	29,0	30,9	229,1	594,7
Szwecja	56,5	37,9	355,8	437,7
Wlk. Brytania	75,6	52,8	391,2	529,2

Zródło: FAO Statistics

W krajach UE, w przeciwieństwie do Polski, już od dawna widziano konieczność wspierania rolnictwa. Sprzyjało temu procesowi silne lobby rolnicze.

Polityka rolna odgrywała bardzo ważną rolę zarówno w ówczesnej Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej jak i w poszczególnych krajach członkowskich. Na przykład w Belgii (Stola 2000), czy też w Danii, w połowie lat siedemdziesiątych w wyniku niekorzystnej sytuacji gospodarczej (wzrost poziomu inflacji, wysokie ceny paliw itp.) doszło do drastycznej redukcji zysków z produkcji rolnej. W celu stabilizacji sytuacji ekonomicznej wprowadzono programy pomocy dla rolnictwa. Promowały one młodych rolników, którym ułatwiano kupno gospodarstw lub ich powiększanie oraz pomagano w modernizacji produkcji. Powołano specjalne służby doradcze, które udzielały informacji na temat technicznych i finansowych możliwości rozbudowy gospodarstw. Pomoc ta dała efekty już pod koniec lat siedemdziesiątych; tysiące rolników zainwestowało w swoje gospodarstwa.

W krajach Unii Europejskiej już od dawna zwracano uwagę na konieczność różnokierunkowego rozwoju obszarów wiejskich i osłabiania roli funkcji rolniczej. Tworzono instytucje o zasięgu lokalnym i ogólnokrajowym, których zadaniem było poszukiwanie i wspieranie pozarolniczej działalności na wsi. Jej celem było m.in. hamowanie migracji ze wsi do miasta oraz łagodzenie różnic poziomu życia.

M. Kłodziński (1999) wyróżnia w krajach UE trzy fazy działalności mającej na celu rozwój obszarów wiejskich. Pierwsza polegała na poprawie struktury agrarnej oraz modernizacji rolnictwa, w drugiej chodziło o zatrzymanie ludności wiejskiej na wsi poprzez tworzenie nowych miejsc pracy. Trzecia faza trwająca obecnie ma na celu konsolidację społeczności lokalnej, która sama powinna określić kierunki rozwoju dla obszarów, na których mieszka. Polska powinna skorzystać z tych doświadczeń. Wymienione trzy fazy można połączyć w jeden kompleks i wprowadzać jednocześnie.

Unia Europejska widząc zagrożenie zbyt nierównomiernego rozwoju regionalnego wprowadziła fundusze strukturalne. Na łagodzenie dysproporcji społecznych i ekonomicznych przeznaczają się ogromne sumy i korzystają z nich przede wszystkim kraje z „drugiego koszyka” tj. Hiszpania, Portugalia, Grecja, częściowo Włochy i Irlandia. Wymienione kraje wraz z Niemcami uzyskały w latach 1994–1999 najwięcej środków z funduszy strukturalnych.

W coraz większym stopniu z funduszy tych powinna korzystać Polska, której zapóźnienie gospodarcze jest dużo większe niż krajów członkowskich z południowej Europy. Tymczasem opóźnia się datę naszego członkostwa oraz przesuwają w czasie program SAPARD. Posunięcia tego typu wraz z nieugiętym stanowiskiem Brukseli w negocjacjach na temat rolnictwa sprawiają wrażenie, że Polska będzie traktowana jako kraj „trzeciego koszyka”.

Osobnej uwagi wymaga sprawa poparcia polskich rolników dla procesów integracyjnych. Niestety wśród nich przeważa pogląd, że Unia Europejska przyniesie im więcej szkód niż korzyści. Jeszcze na początku lat dziewięćdziesiątych około 70% mieszkańców wsi popierało wstąpienie Polski do Unii

Europejskiej. Pod koniec obecnej dekady odsetek ten spadł do 40%, a wśród samych rolników wynosił tylko 30% (*Raport...2000*). Badania ankietowe autora na terenie Gór Świętokrzyskich i Żuław Wiślanych wykazały, że poparcie dla naszego członkostwa wyraziło zaledwie 20% badanych (Bański 2001).

Polscy rolnicy słusznie obawiają się konkurencji z rolnictwem zachodnim. Wolny rynek „zafundowany” rolnikom przez rząd nie ma bowiem żadnych szans wobec dotowanego i sterowanego rolnictwa Europy Zachodniej. Złą atmosferę wokół rolnictwa podgrzewają środki masowego przekazu. Sprzyja to tworzeniu się niekorzystnych stereotypów w krajach Unii Europejskiej na temat polskiego rolnictwa. Tamtejsi farmerzy obawiają się odpływu funduszy w związku z koniecznością niwelowania różnic w poziomie rozwoju rolnictwa Polski i UE.

PRÓBA OCENY DYSTANSU POMIĘDZY ROLNICTWEM POLSKIM A ROLNICTWEM UNII EUROPEJSKIEJ

Według Głównego Urzędu Statystycznego poziom życia Polaków przypomina poziom życia we Francji sprzed 40 lat. Jeśli odniesiemy to wyłącznie do poziomu życia ludności utrzymującej się z rolnictwa, różnica ta może jeszcze wzrosnąć.

Zapóźnienie Polski na tle krajów UE jest bardzo wyraźne. W połowie lat dziewięćdziesiątych kraje te osiągały średnią wartość PKB na głowę jednego mieszkańca na poziomie 16 tys. Euro, to jest blisko trzy razy więcej niż w Polsce (7 tys. Euro). Jeszcze większe dysproporcje dotyczą obszarów wiejskich. Różnice pomiędzy wsią a miastem w Europie Zachodniej są na ogół niewielkie. Tymczasem w Polsce wskaźnik PKB w 1997 r. dla miast wyniósł prawie 9000 USD, a dla wsi niewiele ponad 6000 USD.

Ocena dystansu pomiędzy naszym krajem a krajami Unii Europejskiej w zakresie gospodarki rolnej nie jest zagadnieniem prostym. Wynika to przede wszystkim z odmiennych warunków agroekologicznych, kierunków produkcji i sposobów gospodarowania w różnych częściach Europy. Trzeba zatem poszukiwać pewnych cech uniwersalnych, które umożliwią nam dokonanie takowych porównań. Tu jednak staje na przeszkodzie trudność w zdobyciu odpowiednich danych statystycznych.

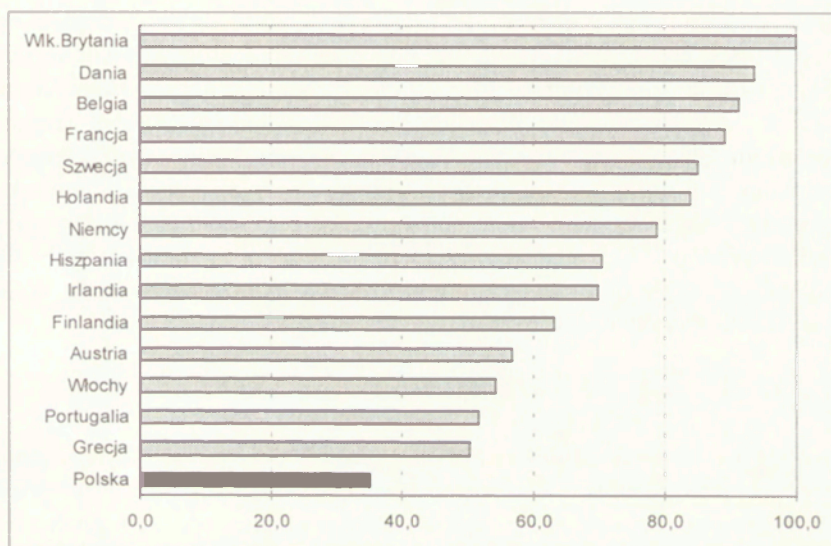
Spośród ograniczonej liczby porównywalnych cech, do oceny poziomu rozwoju rolnictwa Polski i krajów Unii Europejskiej wybrano z dostępnych danych statystycznych FAO:

- poziom zatrudnienia w rolnictwie,
- przeciętne plony pszenicy i buraka cukrowego,
- poziom wyposażenia w traktory i kombajny zbożowe,
- mleczność krów,
- wielkość gospodarstw rolnych,

- wartość eksportu produktów rolnych na jednego zatrudnionego w rolnictwie.

Aby umożliwić porównywalność cech poddano je standaryzacji, a następnie poszczególne wartości cząstkowe sumowano. Dla ułatwienia porównań przyjęto, że maksymalna suma będzie miała wartość 100 punktów.

Biorąc pod uwagę dotychczasowe rozważania oraz uzyskane wyniki porównania (ryc. 7), można podzielić kraje Unii Europejskiej na dwie grupy. Do pierwszej należy włączyć Wielką Brytanię, Danię, Belgię i Luksemburg, Francję, Szwecję, Holandię i Niemcy. Większość z wymienionych krajów leży w podobnych warunkach klimatycznych i posiada podobne jak w Polsce kierunki produkcji rolnej. Pod względem poziomu rozwoju rolnictwa dzieli nas przepaść. Obecny poziom tych krajów osiągniemy za kilkadziesiąt lat.

Ryc. 7. Poziom rozwoju rolnictwa Polski w stosunku do krajów Unii Europejskiej, 1999
Level of development of Polish agriculture in relation to that in EU member states, 1999

Do drugiej grupy zaliczyć można: Hiszpanię, Irlandię, Finlandię, Austrię, Włochy, Portugalię i Grecję. Szczególnie do czterech ostatnich spośród wymienionych krajów mamy niewielki dystans. Sprzyjające warunki rozwoju gospodarki rolnej oraz umiejętne wykorzystanie programów pomocowych mogą nam umożliwić osiągnięcie poziomu tych krajów w okresie nie dłuższym niż dziesięć lat.

Niestety obecna sytuacja społeczno-gospodarcza kraju, brak polityki rolnej, odsunięcie w czasie naszego członkostwa, coraz większa uległość naszych negocjatorów, to elementy, które wskazują, że dystans do „piętnastki” może się jeszcze powiększyć. Koniecznym jest zatem opracowanie polskiej drogi

rozwoju rolnictwa i modelu gospodarstwa innego niż w krajach UE. Ślepe przyjmowanie wzorców z Zachodu może okazać się zgubne dla naszego rolnictwa.

Uzyskane wyniki można obrazowo porównać do biegu sprinterskiego na 100 m. Wyobraźmy sobie, że na starcie stają rolnicy reprezentujący kraje UE i Polskę. Pada sygnał startu i rolnicy ruszają do biegu. W chwili kiedy rolnik angielski osiąga metę, Duńczyk jest na 90 metrze, Niemiec na 80 metrze, Grek na 50 metrze, a Polak zaledwie na 35 metrze. Ten przykład jest próbą ukazania dystansu jaki występuje pomiędzy naszym rolnictwem a rolnictwem krajów UE. Co zatem zrobić, aby polski rolnik przyspieszył i dogonił rolnika z Grecji lub Portugalii? Może skorzystać z dopingu (fundusze krajowe i środki pomocowe Brukseli). Lepszym rozwiązaniem jednak będzie zejście z bieżni i wybór tej dyscypliny, która mu najbardziej odpowiada. Innymi słowy, nie należy się oglądać na dystans dzielący nas do krajów UE, lecz wykorzystać specyfikę naszego rolnictwa i rozwijać go według odpowiednio dostosowanych kryteriów.

Nie wszystkie cechy rolnictwa Polski należy oceniać negatywnie. Zapoczątkowana w ostatniej dekadzie Wspólna Polityka Rolna (CAP) zmierzająca do ekologizacji i ekstensyfikacji rolnictwa jest dla nas korzystnym kierunkiem. Polskie rolnictwo produkuje bowiem na znacznych obszarach metodami ekstensywnymi i ekologicznymi. Świadczy o tym 2–3 razy mniejsze zużycie nawozów sztucznych i 7 razy mniejsze zużycie pestycydów niż w krajach OECD. Można stwierdzić, że do nowego modelu rolnictwa kreowanego przez Wspólną Politykę Rolną, Polska ma najmniejszy dystans.

ZAKOŃCZENIE

Na ogół porównania rolnictwa Polski z rolnictwem krajów UE wypadają dla nas niekorzystnie. Dotyczy to większości analizowanych cech, tj. poziomu zatrudnienia, struktury agrarnej, produktywności itd. Nie należy jednak do tego podchodzić bezkrytycznie i zapominać chociażby o tym, jak wielkie wsparcie finansowe uzyskiwał i uzyskuje sektor rolniczy w krajach unijnych. W tym samym czasie polskie rolnictwo indywidualne borykało się z wieloma problemami, a w ostatniej dekadzie poddane zostało mechanizmom wolnego rynku.

Po wejściu do Unii Europejskiej, Polska z uwagi na powierzchnię użytków rolnych, liczbę gospodarstw i poziom zatrudnienia uzyska miano najbardziej rolniczego kraju. Dziś na obszarach wiejskich Wspólnoty mieszka około 15% ludności, zaś w rolnictwie pracuje około 5% ogółu zatrudnionych. W Polsce mieszka na wsi 38% ludności, a w rolnictwie pracuje (według własnych szacunków) 17% czynnych zawodowo.

W związku z niskim poziomem rozwoju tego sektora powinien on uzyskać stosunkowo największą pomoc finansową. Trudne negocjacje i opóźnienie z wprowadzeniem programu SAPARD wskazują, że są to na razie obietnice.

Polska po wejściu do Unii Europejskiej uzyska dostęp do ogromnego rynku zbytu liczącego około 400 mln konsumentów. Obecnie Unia chroni rynek rolny za pomocą wysokich cel – dwukrotnie wyższych niż stosowane w Polsce. Dlatego nasz rolnik ma trudniejszy dostęp na rynek Europy Zachodniej niż kraje Wspólnoty na rynek polski. Jeśli nasze produkty okażą się konkurencyjne cenowo i jakościowo, dystans dzielący nasze rolnictwo do krajów Europy Zachodniej może być częściowo niwelowany. Wcześniej trzeba będzie jednak ponieść ogromne koszty. Szacuje się, że koszty dostosowania sektora rolno-spożywczego do wymogów Unii oraz jego modernizacji wyniosą tylko w okresie 1999–2004 około 24,5 mld zł.

We wszystkich krajach wchodzących w skład Unii Europejskiej w koncepcjach dotyczących rozwoju obszarów wiejskich uwzględniano przede wszystkim zmniejszanie się liczby podmiotów prowadzących działalność rolniczą oraz ubytek ludności rolniczej. Innymi słowy, chodziło o koncentrację użytkowników rolnych w nowoczesnych gospodarstwach i poszukiwanie nowych funkcji gospodarczych wysysających ludność rolniczą. W przypadku Polski proces ten będzie szczególnie trudny i długotrwały.

Niskiego poziomu specjalizacji polskiego rolnictwa nie należy traktować wyłącznie w kategoriach negatywnych. Wręcz odwrotnie, można to oceniać pozytywnie jako przejaw racjonalności działań naszego rolnika w okresie transformacji, który charakteryzuje nieprzewidywalność cen produktów rolnych i możliwości ich zbytu.

Wykazany dystans do krajów zachodnioeuropejskich jest ogromny i musi być niwelowany przez dziesiątki lat. Tym niemniej mamy też coś, czego nie mają kraje Unii Europejskiej. Chodzi mianowicie o nowy typ rolnictwa przyjaznego środowisku. Wobec ostatnich założeń Wspólnej Polityki Rolnej można stwierdzić, że jesteśmy bliżej nowego modelu gospodarki rolnej, niż wszystkie kraje Unii Europejskiej. I to jest naszą wielką szansą.

LITERATURA

- Bański J., 2001, *Stan i perspektywy rolnictwa na obszarach problemowych w Polsce*, Zeszyty Geogr., 22, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Gajewski J., 1997, *Regionalne uwarunkowania rozwoju wsi i rolnictwa w kontekście stowarzyszenia Polski z Unią Europejską*, [w:] *Gospodarstwo rolnicze wobec wymogów wspólnego rynku i Unii Europejskiej*, SGGW, Warszawa (s. 98–113).
- Kłodziński M., 1999, *Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Kłodziński M., Okuniewski J., 2000, *Problemy przedsiębiorczości na wsi w krajach Unii Europejskiej*, [w:] *Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich wschodniego i zachodniego pogranicza*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Raport o rozwoju społecznym Polska 2000, Rozwój obszarów wiejskich*, 2000, UNDP, Warszawa.
- Rowiński J., 1999, *Członkostwo w Unii Europejskiej – oczekiwania Polski w dziedzinie gospodarki żywnościowej*, *Więś i Rolnictwo*, 2, s. 98–108, IRWiR PAN, Warszawa.

- Stoła W., 2000, *Rozwój rolnictwa Belgii w warunkach wspólnej europejskiej polityki rolnej*, Przegl. Geogr., 72, 3, 179-198, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Tryfan B., 2000, *Zabezpieczenie społeczne rolników w Europie*, FAPA, Warszawa.

POLISH AGRICULTURE AGAINST THE BACKGROUND OF EU AGRICULTURE – AN ASSESSMENT OF THE GAP

In general, comparisons between Poland's agriculture and that of EU countries do not show Poland in a favourable light. This is true of most of the analysed features, i.e. level of employment, agrarian structure, yields, productivity, etc. However, it is not possible to regard this uncritically, since it needs to be recalled that the agricultural sector in the member states has received and continues to receive massive financial support. At the same time, Poland's small farmers have had to contend with many problems and have in the last decade been left at the mercy of free-market mechanisms.

Following accession to the EU, Poland – with its large area of agricultural land, numerous farms and high level of employment in agriculture – will become the Union's most agricultural country. In connection with the low level of development of the sector, it should gain the largest amount of financial support. However, difficult negotiations and delays in implementing the SAPARD programme show that this is a purely theoretical assumption at this stage.

The low level of specialisation of Polish agriculture cannot be treated as a purely negative phenomenon. Indeed, it may be looked on as a positive manifestation of the rationality of the Polish farmer's actions in a transformation period characterised by unpredictability of product prices and demand.

The gap noted between Poland's agriculture and that of Western Europe is a huge one which will take decades to close. That said, Poland continues to boast something that EU countries have lost, i.e. a new type of environment-friendly agriculture. Recalling the latest revised assumptions of the CAP, Polish agriculture may actually be considered a closer approximation of the new model of agricultural management than that in any of the current EU member states. This is a great chance for us.

Doc. dr hab. Jerzy Bański
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
im. Stanisława Leszczyckiego
Polska Akademia Nauk
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55

POLSKIE ROLNICTWO A WSPÓLNA POLITYKA ROLNA – SZANSE I ZAGROŻENIA

ROLNICTWO WOBEC KONCEPCJI ROZWOJU GLOBALNEGO

Obniżająca się wraz z upływem lat, społeczno-ekonomiczna ranga produkcji rolnej wymusza na rolnictwie zmianę filozofii jego rozwoju. Szczególną cechą rolnictwa światowego od co najmniej ostatnich dwóch generacji jest zmniejszenie się jego roli i znaczenia w gospodarkach narodowych państw wysoko rozwiniętych. Znajduje to wyraz w zmniejszaniu się odsetka siły roboczej zatrudnionej w rolnictwie (w niektórych krajach poniżej 3%), udziału producenta rolnego w cenie detalicznej żywności (w USA ok. 10%), czy zmniejszaniu się udziału wydatków żywnościowych w dochodach (w Europie Zachodniej 10–20%). To ostatnie jest jedną z przyczyn coraz mniejszego uznania społecznego, jakim darzymy rolnictwo. Przyjmuje się, że wydatkowanie na żywność mniej niż 30% funduszu konsumpcyjnego rodziny oznacza próg, od którego zaczyna się traktowanie żywności jako dobra standardowego, nie zaś dobra o szczególnych wartościach, traktowanego nie tylko w kategoriach ekonomicznych, ale i mistycznych (Hunek 2000). Jest to również próg, od którego – w opinii społecznej – następuje rozluźnienie związku między rolnictwem a konsumowaną żywnością. Co prawda zjawiska te zarysowane są najwyraźniej w krajach wysoko rozwiniętych, nie ma jednak podstaw, by nic uznać, że nie wystąpią one w skali globalnej w przyszłości.

Obniżające się społeczno-ekonomiczne wartościowanie produkcji żywnościowej rolnictwa stawia przed rozwojem tego działu gospodarki niezwykle ostre ograniczenia polegające na zmianie filozofii jego rozwoju, tj. przejście od maksymalizowania wzrostu ilościowego do maksymalizowania jakości uzyskiwanych produktów oraz poszerzenia funkcji rolnictwa w ochronie środowiska, krajobrazu wiejskiego i rolniczego. Szczególnym wyrazem tego procesu może być zarysowujący się ruch rolnictwa ekologicznego i produkcji zdrowej żywności. Warto podkreślić, iż rolnictwo zorientowane na jakość produkcji, zasadniczo różni się od rolnictwa maksymalizującego jej ilość, także w wymiarze

etycznym, opierającym się na zaufaniu do producenta, które staje się ważnym parametrem gospodarowania rolniczego.

CELE POLSKIEGO SEKTORA ROLNO-SPOŻYWCZEGO

Strategicznym celem i priorytetem polskiej polityki zagranicznej i gospodarczej jest integracja Polski z Unią Europejską. Wynika to z naszej historycznej tożsamości europejskiej, bliskości kulturowej, potrzeby wspólnego bezpieczeństwa i stabilności politycznej. Integracja gospodarcza jest procesem, który może przynieść korzyści wszystkim zaangażowanym krajom.

Rola rolnictwa w gospodarce narodowej Polski jest istotna i znacznie większa niż w wysoko rozwiniętych krajach świata i Unii Europejskiej. Świadczy o tym znaczny udział rolnictwa w zatrudnieniu – około 25% i tworzeniu produktu krajowego – około 6% (*Rocznik...2000*).

Po przystąpieniu do UE zwiększy się presja konkurencyjna, której poddane zostaną polskie gospodarstwa rolne. Rosnące koszty wynikające z przyjęcia standardów UE, zmniejszając będą dochody, premiując gospodarstwa efektywne, wytwarzające po niskich kosztach. Wzrastające wymogi jakościowe wyeliminują z rynku producentów, którzy nie będą w stanie im sprostać.

Po integracji nie nastąpi automatyczny wzrost cen wszystkich produktów rolnych – ceny niektórych towarów prawdopodobnie obniżą się. Przepuszczalnie w pierwszych latach członkostwa w UE, wzrośnie obciążenie polskich konsumentów kosztami wsparcia rolnictwa. Perspektywa ta nie oznacza automatycznej poprawy sytuacji ekonomicznej polskich gospodarstw rolnych. Niewielkiemu wzrostowi cen uzyskiwanych za produkty rolne towarzyszyć będzie wzrost obciążeń gospodarstw wyższymi cenami środków produkcji, produkcja niektórych artykułów rolnych będzie ograniczona kwotami, a polski rynek rolny otworzy się na konkurencję z pozostałymi krajami członkowskimi UE (Dąbrowski, Krzyżanowska 2000).

Pojawienie się nadwyżek żywnościowych powoduje w wielu krajach, a szczególnie w UE limitowanie wielkości produkcji rolnej (kwoty produkcyjne). Podważa to dotychczasowe reguły logiki gospodarowania rolniczego. W miejsce zasady „produkuj więcej i efektywniej” – jawi się zasada „produkuj mniej, a będziesz za to wynagrodzony”.

Dla polskiego rolnika istotne znaczenie ma wynegocjowanie odpowiednio wysokiego poziomu kontyngentów produkcyjnych. Ma to tym bardziej znaczenie, że obecny poziom spożycia niektórych produktów jest w Polsce stosunkowo niski, w przyszłości będzie wzrastał do poziomu UE. Ustalenie zatem kwot produkcyjnych na niskim poziomie spowoduje to, że wzrastać będzie import przy jednoczesnym braku wykorzystania własnego potencjału produkcyjnego.

Na konkurencyjność naszego rolnictwa będzie miała duży wpływ także efektywność przetwórstwa rolno-spożywczego. Po uzyskaniu przez Polskę

członkostwa w UE, przede wszystkim przemysł rolno-spożywczy będzie toczył walkę konkurencyjną o polski rynek a także o rynki pozostałych państw UE. W warunkach Jednolitego Rynku będzie on mógł polegać jedynie na konkurencji jakościowej i cenowej, gdyż nie będą już istniały bariery celne. Podejmowane w ostatnich kilku latach działania w sferze przemysłu rolno-spożywczego powodują stopniowe wzmacnianie jego konkurencyjnej pozycji. Niezbędne jest jednak dokończenie procesu prywatyzacji oraz konsekwentne prowadzenie modernizacji tego sektora. Należy jednak liczyć się z tym, że nie wszystkie obecnie istniejące przedsiębiorstwa tej branży sprostać konkurencji. Część z nich ulegnie likwidacji lub zostanie wykupiona przez inne firmy. Takie procesy mają miejsce również w krajach UE.

Polski przemysł rolno-spożywczy jest w Polsce bardzo zróżnicowany. Takie branże jak olejarska, piwna, koncentratów spożywczych czy cukiernicza są już zrestrukturyzowane i nie muszą obawiać się konkurencji innych państw członkowskich, gdyż większość kapitału przejęły koncerny zachodnioeuropejskie i ogólnoświatowe; inne znajdują się w trakcie restrukturyzacji (np. mleczarska, mięsna, owocowo-warzywna); natomiast branże cukrownicza i spirytusowa tkwią jeszcze w głębokim socjalizmie.

Do chwili członkostwa polski sektor przetwórczy musi ponieść niezbędne koszty dostosowania się do wymogów Jednolitego Rynku. Część reguł *acquis communautaire* dotyczy jakości produktów finalnych, a część związana jest z charakterem stosowanego procesu produkcyjnego.

Wdrożenie przepisów związanych z jakością produktów jest istotne, gdyż ma na celu dostarczanie konsumentom bezpiecznej żywności. W sytuacji rosnącej wrażliwości konsumentów na jakość i zdrowotność żywności, coraz trudniej będzie sprzedawać produkty żywnościowe bez wprowadzenia światowych standardów jakościowych. Wprowadzenie zatem systemu Dobrej Praktyki Produkcyjnej, Dobrej Praktyki Higienicznej i HACCP jest niezbędnym warunkiem przy zdobywaniu rynków zbytu przez polskie produkty żywnościowe.

Działania zmierzające do uregulowania rynków rolniczych i poprawiania struktury rolnictwa są kosztowne i prowadzą do nadmiernej kontroli państwa. Tak się składa, że upadek systemu centralnego planowania w Polsce prowadzi do scentralizowanej Wspólnej Polityki Rolnej (WPR), która skupia połowę budżetu UE. Uzależnienie rolnictwa od wspomagania ze strony państwa jest tak wielkie, że idea swobody gospodarczej przyjmowana jest z obawami, a przemawia dążenie do utrzymania „wielofunkcyjnego rolnictwa”. Najważniejszym jest przekonanie, że europejskie, w tym polskie rolnictwo nie może prosperować bez pomocy i kontroli państwa.

Prowadzone w chwili obecnej negocjacje z UE dotyczą wypracowania dogodnych warunków, na których polski sektor rolnictwa włączony byłby w mechanizm produkcyjno-finansowy WPR.

PRZEWIDYWALNE SKUTKI AKCESJI DLA WYBRANYCH DZIAŁÓW PRODUKCJI

PRODUKCJA ZBÓŻ I RZEPAKU

Pierwotne priorytety WPR zakładały zwiększenie produkcji rolniczej, zapewnienie ludności rolniczej wysokiego standardu życia, stabilizację rynków rolnych oraz zapewnienie podaży produktów rolnych i artykułów żywnościowych po społecznie akceptowanych cenach. Aktualnie nadrzędnym celem wciąż pozostaje podtrzymywanie dochodów rolniczych i ich stabilizacja, gdyż pozostałe cele zostały zrealizowane.

Dotychczasowa polityka stymulująca wzrost produkcji przestała mieć swój sens, gdyż prowadziła do wzrostu wydatków na jej realizację i narastanie trudności w jej finansowaniu. Od roku 1993, w którym wdrożono w życie reformę Mac Sharry'ego, ceny zbóż są o 36% niższe niż przed reformą. Negatywne skutki obniżki cen kompensowane są rolnikom za pomocą dopłat bezpośrednich pochodzących z budżetu unijnego (Kisiel 2000).

Po obniżeniu przez Unię Europejską cen interwencyjnych zbóż do 101 Euro/t trudno byłoby nawet wydajnym polskim gospodarstwom rolnym konkurować z partnerami z UE, którzy uzyskają z budżetu UE dodatkowo 63 Euro/t (razem 164 Euro/t, tzn. około 660 zł/t). Polscy producenci rolni nie mają szans sprostania presji konkurencyjnej w takich warunkach. Dlatego tak ważne jest, aby zostali oni objęci systemem bezpośrednich dopłat wyrównawczych. Trzeba jednak zdawać sobie sprawę z tego, że samo objęcie systemem, nie jest równoznaczne z automatycznym otrzymywaniem dopłat. Aby je otrzymywać, rolnik musi każdego roku składać kilkunastostronicowy wniosek o ich przyznanie (oddzielny dla produkcji roślinnej i zwierzęcej). Jest zatem prawdopodobne, że gospodarstwa mniejsze oraz te prowadzone przez rolników starszych, nie skorzystają z dopłat. W ostatnich latach różnice w cenach rynkowych zbóż między Polską a UE znacznie się zmniejszyły, a w przypadku pszenicy, poziom cen jest już nawet wyższy niż w UE. W przypadku żyta, jego cena w Polsce jest nadal znacząco niższa. Wobec powyższego, nawet bez dotacji, dochody polskich producentów żyta mogłyby istotnie wzrosnąć.

Korzyści lub straty oraz ich skala, wynikające z przyjęcia cen unijnych, zależą od poziomu kursu zł – Euro. Przy przyjęciu kursu prognozowanego dla 2003 r. przez Ministerstwo Finansów (4,30 zł za Euro), korzyści odniosą polscy producenci żyta i rzepaku. Przy przyjęciu kursu zł – Euro zgodnego z prognozą Banku Światowego (5,44 zł za Euro), przychody producentów pszenicy, żyta i rzepaku wzrosłyby w stopniu dużo większym (Kisiel 2000).

Obniżenie wsparcia producentów roślin oleistych w UE w ramach Agendy 2000 i wynikający stąd spadek produkcji może w krótkim czasie sprzyjać rozwojowi polskiego eksportu rzepaku na tamtejsze rynki. W krajach Unii dotacje

obszarowe dotyczą ograniczonej powierzchni upraw, równej średniej powierzchni zasiewów w latach 1989–1991. Przekroczenie obszaru bazowego powoduje proporcjonalne zmniejszenie dotacji oraz ewentualne podwyższenie stopy odlogowania, za które producenci nie otrzymują już dotacji. Ważne jest zatem, aby obszar bazowy dla Polski ustalono na możliwie wysokim poziomie.

PRODUKCJA ZIEMNIAKÓW

Ze względu na potencjał produkcyjny, rynek ziemniaka, tak jadalnego jak i skrobi ziemniaczanej jest dla Polski bardzo ważny. Polska jest bowiem po Rosji największym producentem ziemniaków w Europie., W 1998 r. uprawianych było 1,29 mln ha tj. 8,8% powierzchni światowych upraw (*Rocznik...2000*). Ze względu na sprzyjające warunki klimatyczno-glebowe uprawa ziemniaków odgrywa w Polsce ważną rolę i kraj nasz jest znaczącym producentem skrobi ziemniaczanej. Zdolności przerobowe przemysłu ziemniaczanego szacowane są na około 330 tys. ton.

Gdyby zatem Polska uzyskała w UE kwotę produkcji skrobi ziemniaczanej w wysokości 260 tys. ton, przy jednoczesnym wzroście do około 100 tys. ton produkcji skrobi ze zbóż, możliwe byłoby zaspokojenie krajowego popytu na produkty skrobiowe. Ten limit produkcyjny zabezpieczałby jednocześnie wykorzystanie zarówno zasobów surowcowych (ziemniaków) jak i zasobów siły roboczej na wsi. Taki bowiem poziom kwoty skrobiowej oznaczałby możliwość zagospodarowania w Polsce około 1,5 mln ton ziemniaków. Uwzględniając jednak obniżki kwot skrobiowych w krajach członkowskich UE w ramach AGENDY 2000, uzyskanie kwoty w wysokości 260 tys. ton może okazać się dla Polski dosyć trudne (Dąbrowski, Krzyżanowska 2000).

PRODUKCJA BURAKA CUKROWEGO

Ze względu na to, że ceny buraków cukrowych w Polsce są o około 40% niższe niż w UE, wydaje się, że perspektywy dla plantatorów buraków cukrowych są obiecujące. Jeśli nic się nie zmieni w unijnej organizacji rynku cukru, polscy producenci mogą zatem liczyć na znaczący wzrost cen odstawianego do cukrowni surowca. Kolejne korzyści, poza wyższymi cenami, wynikające z integracji to: zawieranie wieloletnich umów na dostawę buraków, zapłata za odstawię buraki uzależniona od zawartości cukru, odbiór buraków przez cukrownię prosto z pola od rolników. W gorszej sytuacji może natomiast znaleźć się polski przemysł cukrowniczy, który w stosunku do Unii jest bardzo zapóźniony w rozwoju. Już obecnie koszty produkcji cukru zbliżyły się w Polsce do poziomu unijnego. Wraz ze wzrostem kosztów robocizny, co niewątpliwie nastąpi w momencie integracji, będzie pogarszała się rentowność polskich cukrowni.

Z punktu widzenia interesów producentów buraków cukrowych i polskiego cukrownictwa bardzo ważny jest poziom całkowitej kwoty na cukier jaką otrzyma Polska w wyniku negocjacji. Przyjęcie całkowitej kwoty na poziomie średniej produkcji z lat ubiegłych oznacza około 1720 tys. ton cukru, tj. zaledwie o około 30 tys. ton więcej od prognozowanej konsumpcji cukru w roku 2002 r. Jednakże Polska powinna dążyć do uzyskania całkowitej kwoty w wysokości około 2000 tys. ton (kwota A – 1700 tys. ton, kwota B – 300 tys. ton)¹, co umożliwi wykorzystanie potencjału rolnictwa i polskiego cukrownictwa.

Sprawność systemu kwot polega na tym, że producent cukru nie może sprzedać większych ilości towaru na rynku wspólnoty niż te, któremu zostały przyznane w ramach kwot A i B. Produkcja ponad limit kwot podlega obowiązkowi sprzedaży poza rynki krajów UE lub składowania przez okres 12 miesięcy (przeniesienie). Gwarancja cen ogranicza się jedynie do produkcji w ramach kwot.

CHÓW TRZODY CHLEWNEJ

Pozytywnymi skutkami integracji będzie na pewno wymuszenie koncentracji chowu trzody chlewnej w Polsce oraz obniżenie cen pasz. W Unii Europejskiej koncentracja tego chowu jest bardzo wysoka. W 1995 r. w UE trzoda chlewna była utrzymywana w 1,3 mln gospodarstw, a liczba gospodarstw ogółem wynosiła 7,3 mln. W 1996 r. w Polsce liczba gospodarstw prowadzących chów trzody chlewnej stanowiła około 50% ogólnej ich liczby. Ponadto, w UE około 49% pogłowia znajdowało się w stadach powyżej 1000 sztuk, 27% w stadach 400–1000 sztuk, a tylko 7,4% pogłowia w stadach do 100 sztuk. Na jedno gospodarstwo posiadające trzodę w UE przypadają średnio 92 sztuki, (w Irlandii – 655 sztuk, w Belgii, Danii, W. Brytanii – około 500 sztuk). W Polsce w 1996 r. wskaźnik ten wynosił zaledwie 16 sztuk, a zatem był na poziomie Portugalii (Dąbrowski, Krzyżanowska 2000).

CHÓW BYDŁA

Ceny wołowiny w Polsce są znacznie niższe niż w UE, w związku z czym producenci polscy mogą spodziewać się ich wzrostu. Ze względu jednak na słabszą jakość, wzrost ten może być niższy od oczekiwanego. Po integracji ceny skupu wołowiny w Polsce mogą być o około 25% niższe niż przeciętnie w UE.

Podobnie jak ma to miejsce w odniesieniu do upraw polowych, także i system bezpośrednich dopłat wyrównawczych do bydła, stosowany w UE zachęca do ekstensyfikacji produkcji, ponieważ otrzymanie dopłat do krów mamek i byków uzależnione jest od wielkości obsady bydła, w tym krów mlecznych,

¹ Kwota A – ilość cukru przeznaczona tylko na rynek wewnętrzny, kwota B – ilość cukru przeznaczona tylko na eksport z zastosowaniem subsydiów eksportowych.

obliczanej jako ilość sztuk dużych przypadających na hektar pastwisk i upraw paszowych. Zwierzęta ponad limit obsady nie kwalifikują się do tych dopłat. Limit obsady jest stopniowo zmniejszany, a po roku 2000 będzie utrzymany na poziomie 2 szt./ha. Do ekstensyfikacji skłania również to, że liczba zwierząt, na które rolnik może otrzymać dopłaty z tytułu specjalnej premii wołowej, jest ograniczona do 90 sztuk w gospodarstwie, a ponadto przy niższej obsadzie stosowane są wyższe dopłaty.

Ze względu na ekstensywny charakter produkcji żywca wołowego w Polsce (także i mleka), zmiany w UE zachęcające do ekstensyfikacji wydają się być dla Polski korzystne. Z jednej strony bowiem będą hamować rozwój chowu bydła w Unii, a tym samym zmniejszać dystans dzielący Polskę i UE, a z drugiej – poprzez rosnącą rolę bezpośrednich dopłat wyrównawczych – wspierać będą szersze wykorzystywanie występujących w Polsce znacznych obszarów nisko wydajnych użytków zielonych nadających się w zasadzie tylko do ekstensywnego chowu bydła (Dąbrowski, Krzyżanowska 2000).

PRODUKCJA MLEKA

W 1998 r. ceny skupu mleka w Polsce były o około 50% niższe niż w Niemczech, a zatem po integracji powinny wzrosnąć. Skala tego wzrostu może być jednak niższa niż wynikałoby to z powyższego porównania, ponieważ nie można pominąć jakości. W Polsce zaledwie 28,6% produkowanego mleka odpowiada wymogom klasy ekstra, spełniającej kryteria unijne. Obecnie koszty produkcji mleka u nas są niższe niż w krajach UE i na poziomie porównywalnym z kosztami w Stanach Zjednoczonych. Wzrost ceny ziemi rolniczej i kosztów pracy, a także wymuszenie poprawy jakości mleka spowodują jednak wzrost kosztów jego produkcji, powodując pogorszenie pozycji konkurencyjnej Polski.

Chociaż kwoty stabilizują produkcję mleka w Unii, nie sprzyjają wzrostowi efektywności, ponieważ nie jest możliwy transfer kwot między państwami członkowskimi, co umożliwiłoby umiejscowienie produkcji tam, gdzie jest ona najbardziej efektywna. Z kolei wysokie ceny mleka hamują wzrost konsumpcji, ze szkodą dla całego sektora mleczarskiego. Niektórzy eksperci uważają, że północno-zachodnie regiony Polski mogłyby być źródłem najtańszego mleka produkowanego ekstensywnie w Europie. Zatem zbyt niska kwota mleczna nie tylko nie pozwoliłaby wykorzystać Polsce przewagi konkurencyjnej jaką w tym zakresie posiada i zwiększyć eksport artykułów mleczarskich, ale wręcz przeciwnie, mogłaby się po pewnym czasie wiązać z koniecznością importu artykułów mleczarskich, bowiem produkcja krajowa nie zaspokajałaby popytu na te produkty. Jednocześnie ustalenie kwoty mlecznej na zbyt niskim poziomie wiązałoby się z koniecznością utrzymania obecnie niskiej mleczności krów, ponieważ jej wzrost byłby możliwy jedynie przy dalszej redukcji pogłowia, co może być z wielu względów nieracjonalne.

Produkcja mleka w Polsce nie jest kwotowana. Zbudowanie efektywnego systemu administrowania kwotami jest przedsięwzięciem trudnym organizacyjnie i bardzo kosztownym ze względu na dużą ilość towarowych gospodarstw, które produkują i sprzedają mleko (obecnie jest ich około 500 tys.). Polska ubiega się o przyznanie kwot w produkcji mleka w wysokości 11 217 tys. ton w 2003 r. do 13 740 tys. ton w 2008 r. (Domańska 2000). Wielkości te powinny zapewnić samowystarczalność kraju oraz zabezpieczyć dochody dużej części polskich rolników.

WPROWADZENIE ZINTEGROWANEGO SYSTEMU ZARZĄDZANIA I KONTROLI (IACS)

Objęcie Polski instrumentami WPR wymagać będzie stworzenia odpowiedniego systemu niezbędnego do zarządzania środkami finansowymi z Unii Europejskiej oraz kontroli w zakresie odpowiedniego ich wykorzystania.

Zintegrowany System Zarządzania i Kontroli (IACS) został wprowadzony w krajach członkowskich UE. Najważniejszym celem ustanowienia tego systemu było zapewnienie skutecznej realizacji przepisów wprowadzonych w ramach reformy Wspólnej Polityki Rolnej (Reforma Mac Sharry'ego z 1992 r.).

IACS obejmuje zboża, rośliny oleiste, rośliny wysokobiałkowe, chmiel, wołowinę oraz baraninę. Ostatnio IACS został rozszerzony o płatności z tytułu ochrony środowiska w rolnictwie oraz o rolnictwo ekologiczne.

Każde państwo członkowskie powinno utworzyć własny zintegrowany system zarządzania i kontroli obejmujący m.in. takie elementy jak:

- skomputeryzowana baza danych o każdym rolniku ubiegającym się o środki WPR,
- alfanumeryczny system identyfikacji działek użytkowanych rolniczo,
- alfanumeryczny system identyfikacji i ewidencji zwierząt.

CELE STRATEGICZNE

Integracja polskiego rolnictwa powinna stanowić nierozłączną część ogólnego procesu integracji Polski z Unią Europejską. Rolnictwo, gospodarka żywnościowa oraz obszary wiejskie powinny być od razu, w pełni objęte wszystkimi instrumentami WPR oraz pomocą w ramach Funduszy Strukturalnych. Okresy przejściowe powinny dotyczyć nielicznych obszarów gospodarki żywnościowej, które z obiektywnych przyczyn nie będą mogły być dostosowane w okresie przedakcesyjnym.

Za takim stanowiskiem przemawia fakt, że pozostawienie rolnictwa polskiego bez wsparcia WPR, pozbawi je możliwości równoprawnej konkurencji z rolnictwem Unii Europejskiej, zwiększą się dysproporcje pomiędzy dochodami rolników i innych grup zawodowych. W momencie uzyskania członkostwa,

rolnictwo polskie wejdzie bowiem automatycznie w układ kosztowo-cenowy krajów Unii Europejskiej. Niezastosowanie w tych warunkach WPR oznaczałoby odstąpienie od stosowanej w Unii Europejskiej zasady jednolitych warunków konkurencji i integracji handlowej. Polski sektor rolno-żywnościowy przy równoprawnych warunkach ma szansę sprostania konkurencji z producentami Unii Europejskiej. Nie stanie się to jednak przy pozostawieniu polskiego rolnictwa poza Wspólną Polityką Rolną.

Przyjęcie okresu przejściowego dla sektora rolnego, może oznaczać zachowanie ceł w handlu rolno-spożywczym między Polską a Unią w całym tym okresie, tj. przez najbliższe kilka czy kilkanaście lat. Perspektywa ograniczonego dostępu dla polskich produktów rolno-żywnościowych do rynków unijnych oraz do środków budżetowych byłaby dla Polski niekorzystna i oznaczałaby członkostwo „drugiej kategorii”.

Od Polski oczekuje się wdrożenia w pełni dorobku prawnoinstytucjonalnego Unii Europejskiej. W związku z tym polscy rolnicy powinni zostać objęci dopłatami wyrównawczymi, zarówno obszarowymi jak i na sztukę zwierząt. W przeciwnym wypadku oznaczałoby to, że większe uprawnienia mieliby rolnicy dotychczasowych państw członkowskich, chociaż obowiązki i jednych i drugich byłyby takie same.

Obecnie Unia już nie kwestionuje przyznania rolnikom krajów Europy Środkowo-Wschodniej tych dopłat, ale uważa, że powinny być one wprowadzane stopniowo tak, aby pełną wysokość osiągnąć dopiero po 5–10 latach. Budżet UE na lata 2000–2006 nie wskazuje jednak nawet na taką możliwość. Zastosowanie dopłat wyrównawczych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej wymagałoby zatem zmobilizowania dodatkowych środków finansowych w UE, co może prowadzić do odwlekania w czasie naszego członkostwa w Unii.

Wspólna Polityka Rolna stanowi dla Polski, z punktu widzenia procesów dostosowawczych, ruchomy cel. Mimo, że wymaga się, aby Polska przyjęła dorobek (*acquis*) z zakresu WPR, nie jest znany kształt tej polityki w przyszłości, w czasie, kiedy Polska będzie przystępowała do UE. Jest jednak kilka stałych punktów, co do których polska strategia związana z adaptacją do WPR może być już ustalona w ostatecznym kształcie. Po pierwsze WPR „przetrzymała” ponad 30 lat wewnętrznych i zewnętrznych nacisków na jej generalną zmianę. Wygląda na to, że mimo licznych protestów ze strony zwolenników czystej ekonomii, funkcjonowanie UE bez WPR jest w praktyce niemożliwe, przy uwzględnieniu, że rolnictwo dla Europy ma bardziej kulturowe i społeczne znaczenie niż odgrywa istotną rolę ekonomiczną (Morgos 2000). Mimo, że podstawowe zasady WPR nie wydają się być możliwe do zmiany, jej praktyczne stosowanie będzie z pewnością ulegało zmianom, aby sprostać współczesnym wyzwaniom ekonomicznym i społecznym. Główne ostrze krytyki związane z uchwaleniem Agendy 2000 w Berlinie skierowane było przeciwko temu, że reforma WPR nie czyni jej wystarczająco trwałą i następna runda negocjacji

dotycząca następnych reform będzie konieczna już w niedługim czasie. Istnieje duże prawdopodobieństwo, iż WPR zmieni się w niedalekiej przyszłości, nie tylko w związku z rozszerzeniem UE, ale także z powodu konieczności wzmocnienia pozycji UE w ramach Milenijnej Rundy WTO. Wspólna Polityka Rolna była wielokrotnie krytykowana jako zbyt kosztowna, marnująca zasoby finansowe, faworyzująca duże gospodarstwa oraz intensywną produkcję rolniczą w bogatych regionach o sprzyjających warunkach do produkcji rolnej.

W związku z tym uważa się obecnie, że następna runda negocjacji w sprawie reformy WPR odbędzie się wcześniej niż uprzednio przypuszczano. Stanowisko Polski podczas prowadzonych negocjacji winno przewidywać możliwość elastycznego dopasowania się do przewidywanych zmian w prowadzeniu Wspólnej Polityki Rolnej.

LITERATURA

- Dąbrowski J., Krzyżanowska Z., 2000, *Polski sektor rolno-żywnościowy. Skutki integracji z UE na ile koniecznych dostosowań*, FAPA, Warszawa.
- Domańska E., 2000, *Organizacja rynku mleka i produktów mlecznych w UE*, Warszawa.
- Hunek T., 2000, *Procesy globalizacji rynku żywnościowego*, [w:] *Dylematy polityki rolnej*, FAPA, Warszawa.
- Kisiel M., 2000, *Rynek zbóż*, FAPA, Warszawa.
- Morgos G., 2000, *Polska polityka rolna w kontekście integracji z UE*, [w:] *Strategiczne opcje dla polskiego sektora agrobiznesu*, SGGW, Warszawa, s. 580–586.
- Rocznik Statystyki Międzynarodowej*, 2000, GUS, Warszawa.

POLISH AGRICULTURE AND THE COMMON AGRICULTURAL POLICY – OPPORTUNITIES AND THREATS

The high economic rank held by agricultural production in Poland ensures that the processes whereby our agriculture is integrated with that of the EU are ones which will underpin the safeguarding of further appropriate development of the whole agribusiness sector. Our negotiators' devising of an appropriate opening stance for the different sectors should offer a chance for the aforementioned development. However, at the moment of accession, the adoption of principles devised throughout the long history of the CAP will require a massive organisational and financial effort on the part of Poland's agribusiness sector. If the country is not to be a second-class member state, it will also have to work on a common standpoint that will provide for dynamic development of the food and agriculture sector.

The agreements reached jointly are to concern the obligations for Polish agriculture as it takes up the existing CAP principles, as well as the use to be made of experience to date with the identical laws binding among all the participants. A main aim that is the dynamic development of the entire sector should at the same time allow for flexible adaptation as problems arise in the course of negotiation.

Dr Romuald Kielczewski
Katedra Agrobiznesu
Politechnika Koszalińska
75-343 Koszalin, ul. E. Kwiatkowskiego 6E

Jan FALKOWSKI
Uniwersytet Mikołaja Kopernika

ROLNICTWO POLSKIE W UNII EUROPEJSKIEJ (2005–2020) – SCENARIUSZ PESYMISTYCZNY – OPTYMISTYCZNY – REALISTYCZNY

Zmniejszenie zatrudnienia w rolnictwie, zmiany własnościowe i strukturalne w zagospodarowaniu ziemi, zmiany strukturalne w ilości i wielkości gospodarstw rolnych, zmiany w kierunkach produkcji oraz zmiany strukturalne rynku artykułów rolnych – to podstawowe problemy polskiego rolnictwa w aspekcie integracji z krajami Unii Europejskiej.

Skala dynamiki czasowej obejmuje: sytuację polskiego rolnictwa w 2005 r., czyli w pierwszym okresie wejścia Polski do Unii Europejskiej oraz sytuację polskiego rolnictwa piętnaście lat później w 2020 r. Określenie sytuacji polskiego rolnictwa w perspektywie najbliższych czterech lat jest w miarę łatwe, natomiast przewidywania sytuacji w perspektywie około dwudziestu lat są zadaniem znacznie bardziej skomplikowanym, ale jednocześnie niezwykle potrzebnym. Dla drugiego okresu konieczna jest wielowariantowość, którą następnie zweryfikuje stan rzeczywisty. Przewidywania przyszłościowe w odniesieniu do rolnictwa mają głęboki sens z prostego powodu, aby nie spełnił się zakładany wariant pesymistyczny, a rzeczywistość w 2020 r. potwierdziła wariant optymistyczny lub co najmniej realistyczny. Zatem już dziś trzeba zastanowić się nad mechanizmami, które trzeba będzie systematycznie uruchamiać i konsekwentnie realizować, po to aby uzyskać potrzebne efekty końcowe.

ROLNICTWO POLSKIE W 2005 R

Polska należy już do krajów Unii Europejskiej. Jej rolnictwo określają takie podstawowe mierniki jak: 3,5 mln zatrudnionych (w 1998 r. – 4,3 mln osób), tj. około 25% całkowitego zatrudnienia i 19,4 osób na 100 ha, w tym 1,7 mln pracujących we własnym gospodarstwie rolnym (w 1998 r. – 1950 tys., wg GUS); liczba gospodarstw rolnych wynosi 1,8 mln (1998 r. – 2 mln), w tym do 2 ha – 22%, 2–5 ha – 30%, 5–7 ha – 12%, 7–10 ha – 12%, 10–15 ha – 12%, 15 ha i więcej – 12% (1998 r. – 8,5%), co daje średnią wielkość gospodarstwa

około 8,5 ha (7,5 ha użytków rolnych, w 1998 r. – 6,9 ha); w użytkowaniu rolniczym jest 18 mln ha użytków rolnych, w których grunty orne z sadami stanowią 14 mln ha, łąki – 2,6 mln ha i pastwiska – 1,4 mln ha, powierzchnia zasiewów około 12,5 mln ha jest zajęta pod uprawę zbóż w 70%, ziemniaków – 8,5%, roślin przemysłowych – 8,0% i pastewnych z pozostałymi w 13,5%, natomiast w chowie zwierząt przeważa chów trzody chlewnej – 20 mln (111 szt./100 ha UR) i bydła – 7 mln (39 szt./100 ha UR). Struktura produkcji globalnej rolnictwa wskazuje na utrzymującą się tendencję przewagi wartości produkcji roślinnej (55%) nad wartością produkcji zwierzęcej (45%), natomiast w wartości produkcji towarowej występuje bardziej zdecydowana przewaga udziału produkcji zwierzęcej – 62% (zwierzęta rzeźne i mleko) nad roślinną – 38% (rośliny przemysłowe, zboża oraz warzywa i owoce).

Powyższe wskaźniki odzwierciedlają głównie polskie trendy i tendencje z przełomu wieków i nie są jeszcze wynikiem wyraźnego oddziaływania integracji z Unią Europejską lub też tendencji rynku globalnego, zarówno w sferze zatrudnienia, użytkowania ziemi, kierunków produkcji jak i marketingu. O właściwym dostosowaniu do reguł gospodarki zachodnioeuropejskiej w polskim rolnictwie można mówić dopiero z chwilą aktywnego działania poszczególnych zasad i reguł obowiązujących w Unii Europejskiej (prawnych, społecznych, ekonomicznych), po tzw. okresie przygotowawczym (przejściowym), który może trwać do około 10 lat.

Polskie rolnictwo 2005 r. będzie stanowiło wciąż ważny sektor gospodarki narodowej, zatrudniający ok. jednej czwartej ludności czynnej zawodowo i dający, mimo wciąż malejącego udziału, około 4% PKB. Ma ono nadal tradycyjny charakter. Gospodarstwa rolne, w około 90% należące do sektora prywatnego a w około 10% do sektora publicznego, prowadzą w większości produkcję wielokierunkową, stosując metody ekstensywne (zużycie nawozów mineralnych osiągnęło około 100 kg NPK na 1 ha UR, natomiast na 1 ciągnik przypada około 10 ha UR). Niski poziom nawożenia mineralnego oraz zużycia pestycydów powoduje, że polskie rolnictwo postrzegane jest jako produkujące metodami ekologicznymi i dlatego ten aspekt może budzić zainteresowanie potencjalnych rynków żywnościowych. Na przeszkodzie, w kierunku zwiększenia możliwości zagranicznego zbytu artykułów rolnych, stoi jednak ich niska jakość, brak reklamy, bariery celne itp.

Produkcja zwierzęca jest zdekoncentrowana i opiera się głównie na własnej bazie paszowej, z dużym wykorzystaniem trwałych użytków zielonych, o niskiej jakości. Zasadniczą wadą hodowli jest jej niska wydajność oraz jakość poszczególnych produktów, zwłaszcza mleka.

Główną słabością polskiego rolnictwa 2005 r. jest wciąż silne rozdrobnienie struktury obszarowej gospodarstw. Ma to wielorakie skutki ekonomiczne i społeczne, jak: niski dochód rolników i ich rodzin, brak kapitału inwestycyjnego, trudności z utrzymaniem wysokiej jakości i zbytem produkcji.

GLÓWNE POTRZEBY I ZADANIA WYNIKAJĄCE Z KONIECZNOŚCI DOSTOSOWANIA ROLNICTWA DO STANDARDÓW UE W LATACH 2005–2020

Zasadnicze dostosowywanie się polskiej gospodarki rolnej rozpocznie się z chwilą wejścia w struktury Unii Europejskiej, tj. od 2003–2005 r. Do tego czasu polskie rolnictwo pod względem udziału procentowego zatrudnienia w rolnictwie około 25% (dla UE 7,5%) będzie zbliżone do Grecji i Portugalii, liczby gospodarstw 1,8 mln do Hiszpanii, natomiast przeciętnej powierzchni jednego gospodarstwa rolnego 8,5 ha (dla UE 10,0 ha) do Włoch i Hiszpanii. Kraje o większym rozdrobieniu gospodarstw od Polski to: Grecja, Portugalia i Włochy. Kraje o najkorzystniejszej strukturze zatrudnienia i obszarowej w rolnictwie UE to: Wielka Brytania (odpowiednio: 2,5% i 70 ha), Dania (6,0% i 33 ha) oraz Francja (7,0% i 30 ha).

Główne problemy i zarazem potrzeby dostosowawcze rolnictwa polskiego do rolnictwa zachodnioeuropejskiego będą związane z:

- 1) zmniejszeniem zatrudnienia w rolnictwie, zwłaszcza w sferze produkcyjnej,
- 2) zmianami w strukturze użytkowania ziemi,
- 3) poprawą struktury agrarnej,
- 4) intensyfikacją produkcji rolnej,
- 5) zmianami strukturalnymi i jakościowymi w produkcji roślinnej i hodowlanej,
- 6) rozwojem i modernizacją przemysłu rolno-przetwórczego,
- 7) wielokierunkową aktywizacją rynku rolnego.

ZMIANY STRUKTURALNE W ZATRUDNIENIU ROLNICZYM

Ludność wsi w Polsce w 2005 r. wg prognozy pomigracyjnej GUS będzie wynosiła 14,4 mln (35,7% ludności kraju – Frenkel 1994), natomiast ludność rolnicza będzie stanowiła 4,0 mln. Zmiany strukturalne w sferze zatrudnienia w rolnictwie polskim w okresie 2005–2020 będą polegały na:

- zmniejszeniu zasobów siły roboczej w rolnictwie,
- zmniejszeniu bezrobocia faktycznego i ukrytego,
- wzroście wykształcenia ludności rolniczej,
- kształceniu ustawicznym ludności rolniczej,
- rozwiązywaniu problemów ludności wieku poprodukcyjnego.

Zasadniczym problemem w sferze zatrudnienia jest zmniejszenie zasobów siły roboczej z około 25% ogółu czynnych zawodowo (3,5 mln osób) i 19 osób na 100 ha użytków rolnych w 2004/5 r., do około 13–15% (2 mln osób) i około 10 osób na 100 ha użytków rolnych w 2020 r. Powyższe wskaźniki będą porównywalne do sytuacji części krajów Unii Europejskiej z okresu 2000–2005

(np. w Irlandii, Hiszpanii i Włoszech) i korzystniejsze niż w tym samym czasie w Portugalii i Grecji (odpowiednio: 17% i 25%). Zakładany spadek liczby pracujących w rolnictwie polskim będzie wolny, z powodu przyrostu ogólnych zasobów siły roboczej, dużego bezrobocia (w Polsce w 2005 r. około 13–15%), trudności w zwiększaniu liczby miejsc pracy poza rolnictwem (na wsi i w mieście) oraz 5–7-letniego okresu przejściowego, zanim mieszkańcy Europy Środkowej będą mogli podejmować pracę w krajach Piętnastki.

W latach 2005–2020 rolnictwo opuści około 1,5 mln osób, znajdując pracę w zawodach okolorolniczych i pozarolniczych na wsi i w mieście, zwłaszcza w: przetwórstwie, przechowalnictwie i konserwacji artykułów rolniczych (w związku z poprawą jakości i konkurencyjnością produkcji rolniczej), handlu i marketingu rolniczym, usługach rolniczych i pozarolniczych (np. rzemieślniczych, transportowych, wypoczynkowych, pielęgnacyjnych), infrastrukturze społecznej (zwłaszcza w kulturze i oświacie) i technicznej (związanej szczególnie z komunikacją i gospodarką komunalną).

Zatrudnieni w rolnictwie przejdą także ewolucję w kierunku zajęcia się produkcją bardziej wyspecjalizowaną, co powinno stać się gwarantem wyższej jakości i konkurencyjności produkcji rolniczej na rynku krajowym, a zwłaszcza międzynarodowym. Część rolników zajmować się będzie uprawami specjalistycznymi jak np. roślinami zielarskimi i przyprawowymi, roślinami przeznaczonymi do przetwórstwa na cele energetyczne, warzywami smakowymi itp. W hodowli, w większym stopniu niż dotąd, rozwijać się będą kierunki związane z chowem koni dla celów sportowo-rekreacyjnych, kóz, strusi itp.

Zmiany strukturalne w zatrudnieniu rolniczym wymagać będą intensywnego kształcenia, zarówno zawodowego jak i ogólnego. Dane statystyczne dotyczące wykształcenia osób czynnych w rolnictwie w 2005 r. będą niewiele różnić się od sytuacji z końca lat dziewięćdziesiątych, gdyż przypuszczalnie wyniosą: z wykształceniem podstawowym (ukończonym lub niepełnym) około 48%, zasadniczym zawodowym – 27%, średnim – 20%, policealnym – 2% i wyższym – 3% (por. Woś 1998). Docelowy poziom wykształcenia ludności czynnej zawodowo w rolnictwie w 2020 r. powinien doprowadzić do zmniejszenia udziału ludności z wykształceniem podstawowym do około 10–20%, zwiększenia ze średnim do około 50–60% i wyższym do 30%. To konieczne zadanie jest możliwe do zrealizowania pod warunkiem nadania problemowi wykształcenia, priorytetowego charakteru, zarówno w sensie ekonomicznym, kadrowym jak i inwestycyjnym. Ważną formą kształcenia dla ludności rolniczej (i wiejskiej), co najmniej na poziomie średnim, powinno być kształcenie telematyczne, natomiast w zakresie zawodowym – ustawiczne.

Jedną z bardzo ważnych form polityki społecznej w odniesieniu do ludności rolniczej jest ochrona zdrowia i opieka społeczna. W 2005 r. w wieku poprodukcyjnym na wsi będzie około 16% ludności, w rolnictwie ten wskaźnik będzie dochodził do 20 i więcej procent. Do 2020 r. udział tej grupy wiekowej

ludności będzie systematycznie wzrastać. Wzrosną też potrzeby i wymagania w zakresie finansowej pomocy społecznej (i różnych jej form) jak również opieki materialnej, usługowej, pomocy prawnej itp. Szczególnej uwagi w tym zakresie będą wymagały obszary o najwyższym procentowym udziale ludności w wieku poprodukcyjnym i niskim poziomie infrastruktury społecznej, np.: rejon bielsko-bialski, łomżyński, nowosądecki, ostrołęcki, przemyski, siedlecki i zamojski (Kołodziejczyk 1999).

ZMIANY W STRUKTURZE UŻYTKOWANIA ZIEMI

Zmiany w strukturze użytkowania ziemi w latach 2005–2020 będą polegały na:

- zmniejszeniu areалу użytków rolnych,
- wzroście areалу użytków ekologicznych,
- przyroście powierzchni leśnej,
- przyroście powierzchni innego użytkowania pozarolniczego.

Powierzchnia ogólna użytków rolnych w Polsce w 2005 r. będzie wynosiła około 18 mln ha (wg A. Wosia 18,5 mln ha) i zmaleje do około 16 mln ha w 2020 r. (wg A. Wosia 18 mln ha), w tym na wzrost powierzchni użytków ekologicznych przeznaczonych zostanie około 0,5 mln ha, na zalesienie nieużytków i słabych użytków rolnych (głównie V i VI klasy i VIRz) około 1 mln ha oraz około 0,5 mln ha na rozbudowę dróg i autostrad, terenów osadniczych, terenów infrastrukturalnych (np. hydroenergetycznych) itp. (wg A. Wosia redukcja areалу użytków rolnych w okresie 2000–2020 r. wyniesie około 4%, wg mojej prognozy – 13,5%).

POPRAWA STRUKTURY AGRARNEJ

Poprawa struktury agrarnej jest jednym z zasadniczych problemów przekształceń w rolnictwie polskim. Powinna ona polegać na dążeniu do:

- dominacji sektora prywatnego (rodzinnego) i nieznacznym udziale innych form własności i zarządzania,
- dominacji gospodarstw rodzinnych o zróżnicowanej strukturze obszarowej,
- przyroście liczby i areалу kapitalistycznych przedsiębiorstw rolnych,
- rozwoju tzw. grup producentów rolnych,
- poprawieniu struktury wielkościowej gospodarstw rolnych.

W 2005 r. wiodąca pozycja w trójsektorowym modelu własności rolnictwa polskiego należeć będzie do sektora chłopskiego w 85%, prywatno-kapitalistycznego w 13% i spółdzielczego w 2%.

Według stanu w 1995 r., w Polsce było 9 typów gospodarstw rolnych według ich statusu prawno-ekonomicznego: I – rodzinne gospodarstwa chłopskie

(1870 tys.), 2 – farmerskie gospodarstwa rodzinne (160 tys.), 3 – kapitalistyczne przedsiębiorstwa rolne (185), 4 – spółki z ograniczoną odpowiedzialnością (4237), 5 – spółki akcyjne (33), 6 – jednostki administrowane (230), 7 – spółdzielnie produkcji rolniczej (2170), 8 – państwowe przedsiębiorstwa rolne (527) i 9 – komunalne przedsiębiorstwa rolne. Łącznie w polskim rolnictwie było 2 037 391 jednostek produkcyjnych (Woś 1996).

Sektor chłopski (gospodarstw indywidualnych) w 2005 r. powinien zajmować około 15 mln ha użytków rolnych. Będą to gospodarstwa rodzinne, w których wykorzystywać się będzie przede wszystkim własne zasoby siły roboczej. Majątek obrotowy, a przeważnie także ziemia i budynki gospodarcze stanowiąc będą własność członków rodziny utrzymującej się z gospodarstwa. Część tych gospodarstw będzie zatrudniać najemną siłę roboczą. W innej części tych gospodarstw, ludność rolnicza będzie pracować dodatkowo w zawodach pozarolniczych.

Struktura wielkości obszarowej 1,8 mln gospodarstw indywidualnych w 2005 r. będzie następująca: do 5 ha – 52%, 5–10 ha – 24% i powyżej 10 ha – 24% ogółu gospodarstw. Procesy dostosowawcze do struktury wielkościowej gospodarstw rodzinnych zachodnioeuropejskich wyrażone przez: zmniejszenie ogólnego areалу użytków rolnych, koncentrację ziemi, likwidację części gospodarstw najsłabszych, specjalizację produkcji doprowadzić powinny w 2020 r. do następującej struktury agrarnej: 1–5 ha – 30% (kategoria gospodarstw 1–2 ha to działki przydomowe), 5–10 ha – 10% (wg A. Wosia gospodarstwa 2–10 ha będą stanowiły 52%), 10–30 ha – 10% i powyżej 30 ha – 50% ogółu gospodarstw (wg A. Wosia gospodarstwa powyżej 15 ha będą zajmowały zaledwie 19%, ale ogółem powyżej 10 ha 47%). Zmniejszenie areálu użytków rolnych sektora gospodarki chłopskiej do 12 mln ha i 1,3 mln gospodarstw (wg A. Wosia 1,7 mln), spowoduje wzrost średniego obszaru jednego gospodarstwa z 7,5 ha w 2005 r. do około 10–12 ha w 2020 r. (tj. osiągnięcie średniej wielkości rodzinnego gospodarstwa rolnego we Wspólnocie Europejskiej z końca lat dziewięćdziesiątych). Według danych A. Wosia (1996, s.70), do 2020 r. nastąpi zmniejszenie liczby gospodarstw o około 23% i wzrost obszaru gospodarstwa chłopskiego tylko do 8,1 ha. Moim zdaniem, jest to prognoza zbyt pesymistyczna. Zasadniczy trend w rozwoju gospodarstw rodzinnych w omawianym okresie polegał będzie na powiększeniu się pod względem liczby i obszaru rodzinnych gospodarstw wielkoobszarowych, które nie wymagają pomocy (ze środków publicznych) w takim stopniu jak gospodarstwa małe i średnie. Za optymalną powierzchnię gospodarstwa jednorodzinne go we Włoszech i Francji uznaje się około 36 ha, tj. do 20 ha na jednostkę męską i 16 ha na jednostkę kobiecą pracy ludzkiej.

Równolegle do gospodarstw rodzinnych będą funkcjonowały w Polsce kapitalistyczne przedsiębiorstwa rolne, które powstały z rozpadu sektora państwowego (byłych PGR), ewolucji części gospodarstw chłopskich w kierunku

firm wielkoobszarowych typu kapitalistycznego oraz nieruchomości państwowych instytutów naukowych, szkół rolniczych, ośrodków doradztwa rolniczego itp. Status prawny tych przedsiębiorstw rolnych w 2005 r. będą stanowiły jednostki administrowane, jednoosobowe spółki Skarbu Państwa, jednostki dzierżawione i zakupione, o łącznej liczbie około 5 tys. gospodarstw, które będą zajmowały około 2,5 mln ha. Do 2020 r. ich liczba ulegnie redukcji do szacunkowej ilości około 3 tys. gospodarstw (z około 20% udziałem kapitału zagranicznego, w 1997 r. – 6,5%, Woś 1998), ze wzrostem średniej powierzchni jednego gospodarstwa do około 1,5 tys. ha, co oznacza, że w zasobach sektora prywatno-kapitalistycznego będzie około 4 mln ha.

Najtrudniej jest ocenić pozycję sektora spółdzielczego, który w 2005 r. prawdopodobnie będzie zachowywał jeszcze ok. 1,5 tys. spółdzielni produkcji rolniczej, gospodarując na około 0,5 mln ha. Sektor ten albo utrzyma się w szczątkowej formie do końca analizowanego okresu, albo w całości przejdzie do sektora gospodarstw rodzinnych lub kapitalistycznych przedsiębiorstw rolnych. W. Guzewicz (1998) prognozuje, że część spółdzielni znajdująca się w trudnej sytuacji ekonomiczno-finansowej ulegnie likwidacji, z rozdzieleniem ziemi między członków lub z zamianą formy własności spółdzielczej w spółkę prawa handlowego.

Niejasny będzie też los grup producenckich, korzystających z pomocy państwa i powołanych w celu dostosowania produkcji rolnej do warunków rynkowych, poprawy efektywności gospodarowania i organizowania sprzedaży. Grupy producenckie (hodowców trzody chlewnej, koni, żywca wołowego, drobiowego, producentów mięsa, mleka, jaj, zbóż, ziemniaków, buraków cukrowych, owoców, warzyw itp.), z minimalną liczbą pięciu producentów, mogą stać się dobrą formą dla okresu przejściowego, do momentu pełnego wykształcenia się form marketingu rolniczego, krajowego i zagranicznego. Jeśli przejdą na zachodni system działający według zasad spółdzielczości rolniczej, to mogą stać się trwałą formą produkcyjno-rynkową polskiego rolnictwa.

INTENSIFYKACJA PRODUKCJI ROLNEJ

Intensyfikacja produkcji rolniczej jest zaliczana do tzw. otoczenia rolnictwa, obejmującego zasilanie rolnictwa w czynniki wytwórcze wytwarzane poza gospodarstwem rolnym, dystrybucję produktów rolnych i żywnościowych, przetwórstwo spożywcze, instytucje finansowe oraz tzw. społeczną i techniczną infrastrukturę. Do podstawowych czynników intensyfikacji produkcji rolniczej zalicza się: nawożenie, melioracje oraz mechanizację. Wszystkie wymienione czynniki w latach dziewięćdziesiątych przeżyły ostry kryzys, wynikający z urealnienia cen przemysłowych środków produkcji oraz spadku dochodów rolników. Tą tendencję dodatkowo wzmocnił głęboki kryzys rolnictwa uspołecznionego, które do 1989 r. było głównym beneficjentem tych czynników, zwłaszcza

w zakresie wielkości nawożenia mineralnego i wysokiego poziomu mechanizacji.

W 2005 r. przewidywane zużycie nawozów mineralnych będzie na poziomie 100–120 kg NPK na 1 ha użytków rolnych (szacunkowe zużycie w 1999/2000 r. według GUS wynosiło 85 kg NPK/ha UR). Jednocześnie zużycie nawozów wapniowych, po około 50% spadku w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych, wzrosło w 1999/2000 r. do 110 kg CaO, a przewidywane zużycie w 2005 r. powinno być na poziomie około 150 kg CaO na 1 ha użytków rolnych. W celu podniesienia wydajności produkcji rolniczej spodziewane zużycie nawozów mineralnych powinno wzrosnąć do 2020 r. do poziomu wysokorozwiniętych krajów UE o podobnej strukturze gospodarowania i zbliżonych kierunkach produkcji rolniczej, jednocześnie w zgodzie z rozwojem zrównoważonym (jak np. Francja, Belgia, Niemcy) – to jest do 170–200 kg NPK, a zużycie nawozów wapniowych do 200–220 kg CaO na 1 ha użytków rolnych. Zakłada się też wzrost zużycia pestycydów.

Powierzchnia użytków rolnych wymagających melioracji wynosiła w latach dziewięćdziesiątych około 9,5 mln ha i taka prawdopodobnie pozostanie do 2020 r. Wielkość obszaru zmeliorowanych użytków rolnych w latach osiemdziesiątych wzrosła zaledwie o 400 tys. ha, natomiast w latach dziewięćdziesiątych nie było żadnego przyrostu (w 2000 r. powierzchnia zmeliorowanych użytków rolnych wynosiła 6,7 mln ha, co pokrywało 70,5% potrzeb). Melioracje nawadniająco-odwadniające powinny objąć całość wymagających ich użytków rolnych do około 2010–2013 r., co będzie wymagać dodatkowego zmeliorowania około 215–280 tys. ha rocznie.

Kryzys przystosowania rolnictwa do warunków gospodarki rynkowej w latach dziewięćdziesiątych odbił się także na poziomie mechanizacji i umaszynowania. Liczba ciągników w rolnictwie wzrastała do 1995 r. osiągając 1,3 mln sztuk. W przeliczeniu na 1 ciągnik przypadało w tym roku 14 ha użytków rolnych. Spadek dochodów rolników w następnych latach, aż do 2000 r., spowodował zahamowanie popytu na ciągniki, maszyny i sprzęt techniczny (zakupy nowych ciągników zmniejszyły się czterokrotnie, a kombajnów zbożowych prawie dwudziestokrotnie – Urban 1998). Na zakup nowoczesnych i drogich maszyn stać było tylko najsilniejsze gospodarstwa chłopskie i część kapitalistycznych przedsiębiorstw rolnych, które pozyskały inwestorów spoza rolnictwa i dopływy kapitału zewnętrznego.

Wzrost średniej powierzchni jednego gospodarstwa rolnego, potrzeba intensyfikacji rolnictwa oraz zmniejszenie żywej siły pociągowej do niezbędnego minimum, to czynniki, które będą decydowały o przyspieszeniu poziomu mechanizacji w następnych latach. Należy założyć, że w najbliższym okresie powinien nastąpić wzrost wyposażenia gospodarstw w ciągniki, który umożliwi zmniejszenie powierzchni użytków rolnych przypadającej na ciągnik do 12 ha w 2005 r. i 10 ha w latach następnych. Poważniejszym problemem od stanu

ilościowego jest wyposażenie gospodarstw w nowe ciągniki ze względu na wysoki procent zużycia dotychczasowych ciągników i maszyn, jaki jest charakterystyczny przede wszystkim dla rolnictwa chłopskiego.

Niski jest też poziom sprzętu zbóż przez kombajny zbożowe, gdyż na jeden kombajn przypada średnio 90 ha powierzchni zasiewów zbóż. Korzystniejsza sytuacja jest w zakresie ilości kombajnów ziemniaczanych i buraczanych (po około 17–20 ha powierzchni pod ziemniakami i burakami cukrowymi). Zakładany zbożowy kierunek produkcji roślinnej (jako najodpowiedniejszy dla warunków przyrodniczych Polski), będzie wymagał znacznych inwestycji w kierunku wzrostu ilościowego i jakościowego, przede wszystkim kombajnów zbożowych, ale także innych maszyn do siewu i zabiegów pielęgnacyjnych.

Podobnie, coraz wyższy postęp mechanizacyjny będzie cechował gospodarstwa hodowlane, zwłaszcza w zakresie produkcji mleka i przetworów, mięsa, produkcji drobiarskiej.

ZMIANY STRUKTURALNE I JAKOŚCIOWE PRODUKCJI ROLNICZEJ

Zasadnicze zmiany strukturalne w produkcji roślinnej i zwierzęcej w perspektywie najbliższych dwudziestu lat powinny wynikać z:

- zapotrzebowania rynków zbytu, czyli stopnia towarowości upraw i hodowli,
- specjalizacji produkcji,
- wzrostu jakości produkcji,
- polskiej tradycji kontynuacji najbardziej wartościowych kierunków upraw i hodowli,
- ograniczenia importu artykułów żywnościowych, które można wytwarzać w kraju.

Wysoki udział zbóż w powierzchni zasiewów (70% w 2000 r.) jest wynikiem przede wszystkim znacznego krajowego zapotrzebowania na mąkę i przetwory zbożowe, a także na pasze dla tuczu trzody chlewnej, bydła i drobiu. Wnikliwa analiza rynku zbożowego dla lat dziewięćdziesiątych, przeprowadzona przez J. Małkowskiego (1998), potwierdza potrzebę wysokiego udziału zbóż w strukturze zasiewów także w latach następnych. Istnieje realna możliwość ograniczenia importu zbóż (maksymalnie do kilkuset tysięcy ton pszenicy wysokoglutenujowej), a jednocześnie wzrostu eksportu zbóż zarówno do krajów UE jak i na tzw. rynki wschodnie (w 1991/92 eksport zbóż wynosił 1,9 mln t, natomiast np. 1989/99 tylko 0,2 mln t). Poziom co najmniej 2 mln ton eksportowanych zbóż powinien zostać utrzymany.

Powierzchnia zasiewów ziemniaka stale maleje, m.in. z powodu dużych kosztów produkcji ziemniaków oraz stosowania w chowie trzody chlewnej pasz bardziej praktycznych i efektywnych. W latach dziewięćdziesiątych zmniejszyło się nie tylko spasanie, konsumpcja, ale również przetwórstwo ziemniaka.

Biorąc pod uwagę korzystne warunki przyrodnicze dla tej uprawy, znaczne nadwyżki siły roboczej i wciąż niewykorzystane możliwości przetwórcze ziemniaka, poważne ograniczenie areалу ziemniaków wydaje się nieracjonalne. Utrzymanie około 8–10% udziału ziemniaków w strukturze zasiewów jest wskazane z wyżej przytoczonych względów, jednak z równoczesnym poszerzeniem sprawnego rynku ziemniaka.

Rynek cukru jest rynkiem szczególnie podatnym na fluktuacje, stąd różniujące areal i zbiór buraków cukrowych wielkości kwotowe produkcji cukru, coraz silniej narzucane przez obcy kapitał, który zarządza większością polskich cukrowni. Produkcja cukru jest limitowana od 1994 r. Kwota A (na rynek krajowy) jest ustalana na poziomie około 1650 tys. ton, kwota B (na eksport z dotacjami) na poziomie około 500 tys. t. Rynek cukru w Polsce, z powodu dużych kosztów produkcji buraków cukrowych (w konsekwencji wysokie ceny cukru), nie rokuje nadziei na dalszy, większy rozwój.

Powierzchnia i plony roślin oleistych (rzepaku i rzepiku) są ściśle uzależnione od warunków atmosferycznych. W strukturze zasiewów rośliny oleiste zajmują około 4–5% i ten udział powinien być utrzymany w przyszłości ze względu na wzrost popytu na tłuszcze roślinne w celach konsumpcyjnych i przemysłowych.

Znaczne zapotrzebowanie dietetyczne na warzywa i owoce, a jednocześnie niskie ich spożycie oraz znaczne możliwości eksportu (zwłaszcza krajów Europy Wschodniej) jest podstawową przyczyną dalszego wzrostu ich areалу. Przewiduje się konieczny przyrost powierzchni uprawy warzyw z 270 tys. ha w 2005 r. (w 2000 r. – 260 tys. ha) do około 400 tys. ha, tj. z 2,2% w 2005 r. do 3,5% powierzchni zasiewów w 2020 r. Powierzchnia sadów wynosząca w 2005 r. 300 tys. ha (w 2000 r. – 270 tys. ha), powinna powiększyć się w 2020 r. do około 500 tys. ha (tj. do ponad 3% użytków rolnych, w 2000 r. – 1,5%). Warzywa, w zależności od roku, stanowią 5–6% globalnej produkcji rolnej i 6–7% produkcji towarowej. Wielkość eksportu warzyw w latach dziewięćdziesiątych wahała się od 340 do 475 tys. ton (produkcja 5–6 mln t). Oznacza to, że eksport warzyw stanowił około 9%. W okresie perspektywicznym eksport ten mógłby wzrosnąć do co najmniej 15–18% wielkości produkcji, zwłaszcza w zakresie przetworów warzywnych oraz warzyw twardych jak cebula, marchew, por, seler, itp. Większą wagę należy przywiązywać do produkcji warzyw pod osłon.

Udział owoców w globalnej i towarowej produkcji rolniczej jest podobny do udziału warzyw i wynosi odpowiednio 5–6% i 6–7%. Produkcja eksportowa powinna być bardziej nastawiona na przetwory, których sprzedaż jest ponad trzykrotnie wyższa niż sprzedaż owoców świeżych. Wartość eksportu owoców i ich przetworów w 2000 r. wynosiła około 500 mln USD (warzyw – 140 mln USD). Udział eksportu owoców (w przeliczeniu na owoce świeże) w 2000 r. wynosił 1,7 mln ton, tj. 56% zbiorów. Przedmiotem eksportu są głównie jabłka, mrożonki, soki zagęszczone i pitne.

Rozwój chowu zwierząt gospodarskich w Polsce jest tradycyjnie związany ze strukturą spożycia, wielkością przetwórstwa oraz możliwościami eksportu, a więc nastawiony jest na chów trzody chlewnej, bydła i drobiu, a w przeszłości także owiec i koni. Od lat dominuje produkcja żywca trzodowego. Podaż żywca trzodowego w latach dziewięćdziesiątych wynosiła przeciętnie 2,5–2,6 mln ton, natomiast eksport wzrósł w 2000 r. do 280 tys. t, co stanowiło około 11% produkcji. Poprawa jakości produkowanego mięsa trzodowego (m. in. przez mniejsze spasanie ziemniaków oraz wychów nowych bardziej wydajnych jakościowo ras świń), powinna przyczynić się do wzrostu eksportu do co najmniej 15–17% produkcji, tj. do około 0,5 mln t mięsa i przetworów, zwłaszcza na rynki wschodnie. Spowoduje to konieczny wzrost pogłowia trzody chlewnej z 20 mln w 2000 r. do 21 mln w 2005 r. i około 30 mln w 2020 r. (ze 110 sztuk na 100 ha użytków rolnych w 2000 r. do ponad 180 sztuk w 2020 r.).

Do 2005 r. nie zakłada się większego popytu i spożycia mięsa wołowego, ze względu na psychozę wywołaną chorobą Creutzfelda-Jakoba, niskim poziomem dochodów ludności oraz niską jakością produkowanej w Polsce wołowiny. Produkcja żywca wołowego w latach dziewięćdziesiątych spadła o blisko 50% do poziomu 0,8 mln t. Eksport mięsa i żywca wołowego spadł z 150 tys. ton w 1990 r. do 40–50 tys. ton w latach dziewięćdziesiątych, by w 2000 r. osiągnąć poziom 80 tys. ton, tj. 10% produkcji.

Po okresie wysokiego poziomu produkcji i spożycia mleka i przetworów (dotowanych w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych przez państwo) w latach dziewięćdziesiątych produkcja mleka spadła o 15%, a spożycie mleka łącznie z przetworami aż o 40% (Gruda, Kowalski 1998 oraz GUS). Eksport mleka w proszku, głównie chudego, serów twardych, kazeiny, lodów, jogurtów oraz sporadycznie masła i tłuszczów mlecznych daje nadwyżkę 200 mln USD nad importem podobnych artykułów, zwłaszcza serów. W nadchodzących dwudziestu latach również produkcja żywca wołowego ma szansę powiększyć się pod względem ilościowym z 7 mln w 2000 r. do ok. 10 mln w 2020 r. (czyli powrotu do stanu z 1990 r.), natomiast krów z 3,6 mln do 5–6 mln sztuk. Ostrożność w prognozowaniu wzrostu pogłowia bydła wynika z faktu powolnej restrukturyzacji zakładów mleczarskich, niskiej jakości mleka i mięsa, rozproszonej produkcji, niskiej opłacalności i efektywności produkcji w Polsce w stosunku do lepszych możliwości odrestaurowania pogłowia bydła na zachodzie Europy, m.in. ze względu na prohodowlaną (dotowaną) politykę krajów UE oraz korzystniejsze warunki przyrodnicze dla hodowli.

Dynamika produkcji żywca i mięsa drobiowego wynika z faktu znacznej koncentracji produkcji, dobrej opłacalności produkcji, wzrostu spożycia oraz eksportu. Dlatego należy zakładać znaczny przyrost produkcji drobiarskiej z około 60 mln sztuk w 2000 r. do 100 mln sztuk w 2020 r., tj. z 0,5 mln ton do 1 mln ton mięsa drobiowego oraz z 8 mld do 15 mld jaj.

Zakłada się też w okresie perspektywicznym wzrost spożycia mięsa drobiowego do co najmniej 15 kg/osobę oraz do 250 jaj/osobę (w 2000 r. odpowiednio 12 kg i 200 sztuk). Poprawa warunków chowu drobiu, zwiększony udział wysokiej jakości paszy oraz lepsza organizacja pracy, to podstawowe czynniki gwarantujące wzrost produkcji, poprawę jej jakości oraz konkurencyjności na światowym rynku.

ROZWÓJ PRZEMYSŁU ROLNO-PRZETWÓRCZEGO

Polska, mająca ponad 120-letnią tradycję przemysłu spożywczego i wielowiekową w zakresie przetwórstwa rolniczego, jest predysponowana do ich dalszego rozwoju. Potrzebę przyspieszenia rozwoju przemysłu spożywczego, jego modernizację oraz zmiany strukturalne, wyznaczają następujące czynniki:

- wzrastające zapotrzebowanie na produkty przetworzone i uszlachetnione pochodzenia rolniczego (np. żywność),
- znaczne możliwości produkcyjno-przetwórcze przemysłu spożywczego (w ostatnich latach przemysł ten rozwijał się czterokrotnie szybciej od tempa wzrostu podaży surowców rolnych (Urban 1998),
- znaczne możliwości eksportu wyrobów przemysłu spożywczego (na Wschodzie i Zachodzie Europy),
- rozwój nowych kierunków przetwórstwa,
- zmiany techniczne i technologiczne w procesie produkcji,
- możliwości inwestowania przedsiębiorstw przez kapitał zagraniczny.

Wyżej przedstawione potrzeby i warunki wymagają od polskiego przemysłu spożywczego modernizacji i restrukturyzacji wszystkich jego sfer; od organizacji i zarządzania przez produkcję aż po działalność rynkową. W ciągu najbliższych kilku lat musi nastąpić pełna likwidacja firm nie spełniających standardów technologicznych i jakościowych, wynikających z regulacji UE. Pozostałe przedsiębiorstwa (z większą koncentracją dużych firm) muszą sprostać konkurencji zagranicznej w zakresie marketingu, zarządzania, jakości, atestacji i standaryzacji, logistyki, współdziałania z rolnikami producentami (np. w sferze jakości) i między samymi firmami sektora spożywczego. Wzrośnie też rola firm przemysłowych nad lokalnymi, zwłaszcza w takich dziedzinach przetwórstwa jak: ubój drobiu, produkcja napojów i soków, produkcja wędlin i przetworów drobiowych, pasz przemysłowych, makaronów, przetworów mleczarskich i innych wyrobów wysoko przetworzonych. Znaczenie małych firm będzie szczególnie ważne w produkcji pieczywa i ciast, wyrobów garmażeryjnych, części tradycyjnych przetworów owocowo-warzywnych itp.

Znaczną rolę w przekształcaniach przemysłu spożywczego odgrywają i będą odgrywać inwestorzy zagraniczni, którzy zapewniają dopływ do polskich firm kapitału i know-how, przeprowadzają głęboką modernizację i restrukturyzację przedsiębiorstw, oraz podejmują skuteczną walkę konkurencyjną z firmami

zagranicznymi (zwłaszcza na rynku mięsa, cukru, pasz i przetwórstwa drobiu).

Do branż specjalnie polskich (z polskimi markami i znakami firmowymi) o długiej i pomyślnej koniunkturze rozwoju (co najmniej do 2020 r.) powinny należeć następujące: przetwórstwo mięsa, zwłaszcza trzodowego i drobiowego, przetwórstwo mleka, przetwórstwo owocowo-warzywne i warzywno-mięsne, produkcja wyrobów piekarniczych i cukierniczych, przetwórstwo zbożowe i ziemniaczane (w tym: wyrób wódek, makaronów, chipsów, frytek itp.) oraz produkcja pasz przemysłowych.

AKTYWIZACJA RYNKU ROLNEGO

Zmiana systemu gospodarczego z centralnie planowanego na rynkowy została zapoczątkowana w Polsce w 1990 r. Obrót artykułami rolnymi odbywa się zarówno na rynku krajowym jak i zagranicznym. Spośród produktów roślinnych największym stopniem towarowości charakteryzują się rośliny przemysłowe, warzywa i owoce, mniejszym zaś ziemniaki i zboża. Wspólną cechą rynków roślinnych jest duża sezonowość ich produkcji i podaży (spowodowana warunkami klimatycznymi), przy ustabilizowanym popycie krajowym i dość zmiennym zagranicznym (przynajmniej do 2000 r.).

Produkcja zwierzęca jest wysoko towarowa, zwłaszcza żywca rzeźnego i mleka. W obrocie rynkowym duże znaczenie ma żywiec wieprzowy, wołowy i drobiowy oraz mięso, mleko i jaja. Rejestrowany rynek żywca trzodowego skupuje 55–60% produkcji, żywca wołowego 50–70%, żywca drobiowego 70%, jaj 80–90%, mleka 60%.

Aktywizacja rynku krajowego powinna polegać na rozbudowie systemu giełdowego, intensywności i płynności skupu, większej regulacji cen (uwzględniającej popyt, jakość, stałość dostawy itp.), szybkiej i pełnej informacji marketingowej, osłonowym działaniu państwa w sytuacjach problemów ze zbytem płodów rolnych.

Coraz większe znaczenie rynków zagranicznych wynika zarówno z potrzeb i możliwości eksportowych jak i importowych produktów rolnych. Poszukiwanie nowych rynków zbytu powinny być permanentnym zadaniem wszystkich służb marketingu rolniczego i agrobiznesu.

Import ważniejszych artykułów rolno-spożywczych według wartości (w USD wg kursu NBP), w długofalowej analizie IERiGŻ, GUS za 1988–1997, stanowi i będzie stanowić w najbliższych kilkunastu latach (wg prognoz autora) następująca grupa towarowa: zboża, pasze, kawa, herbata, banany, owoce cytrusowe, ryby, tytoń, mączka mięsna i rybna. Z kolei w eksporcie pod względem wartościowym największe znaczenie mają i mieć będą następujące artykuły rolno-spożywcze: cukier, ziarno rzepaku, owoce mrożone, soki owocowe i warzywa, pieczywo cukiernicze, czekolada, wyroby wędliniarskie, przetwory i konserwy z mięsa, drobiu (gęsi, kaczk), szynki i łopatki, konie rzeźne, mleko

chude w proszku (od 100 do 200 mln USD w 1997 r. wg GUS, za daną ilość grupy towarowej, wyjątkowo 450 mln USD za grupę towarową: wyroby, pieczywo cukiernicze i czekolada). W mniejszym stopniu także inne artykuły jak: owoce świeże, warzywa mrożone, grzyby suszone i ich przetwory, mięso surowe wołowe i wieprzowe, mięso i podroby z drobiu, bydło żywe, konie rzeźne, sery i twarogi (50–100 mln USD za daną ilość grupy towarowej).

Przedstawione powyżej artykuły rolno-spożywcze są dobrą podstawą dla ustalenia wiodących kierunków produkcji rolniczej oraz struktury przemysłu spożywczego na prognozowany okres 2005–2020, z dominacją przemysłu mięsnego, mleczarskiego, owocowo-warzywnego, cukrowniczego i cukierniczego, drobiarskiego i tłuszczowego.

W Polsce, struktura geograficzna obrotów handlowych artykułami rolno-spożywczymi jest zmienna. Na początku lat dziewięćdziesiątych 62% eksportu rolno-spożywczego było kierowane do „piętnastki” UE, 8% do krajów byłego ZSRR, 8% do USA i 22% do krajów pozostałych. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych najwięcej produktów rolno-spożywczych sprzedawano do krajów byłego ZSRR – 44%, Unii Europejskiej (1,3–1,4 mld USD) – 41%, USA – 2% i pozostałych – 13%. Prognozowanie w zakresie eksportu artykułów rolno-spożywczych do 2020 r. w ujęciu geograficznym jest bardzo trudne. Z chwilą włączenia Polski do krajów UE należy przewidywać pewien okres przynajmniej częściowego ograniczenia eksportu (w związku z ochroną rynku UE). Wydaje się, że przez co najmniej 5 lat od momentu integracji poziom eksportu do Unii Europejskiej nie przekroczy 30–40%. Później, ze względu na istniejące jeszcze różnice w kosztach, jakości i warunkach sanitarnych, nie należy spodziewać się zbyt dużej liberalizacji rynku zachodnioeuropejskiego dla produktów z Polski.

Rynek rolno-spożywczy krajów Europy Środkowo-Wschodniej (na czele z CEFTA i Rosją) wydaje się bardzo atrakcyjny, ze względu na jego dużą chłonność i stosunkowo mniejsze wymagania handlowe. Szczególnie ogromnym rynkiem zbytu polskich artykułów rolno-spożywczych jest i będzie Rosja. Rynkiem o zbliżonym profilu zapotrzebowania będzie przez wiele lat rynek Białorusi. Rynek Ukrainy będzie atrakcyjny dla towarów z Polski jeszcze przez kilka najbliższych lat. Potem należy spodziewać się znacznego wzrostu produkcji własnej, o czym świadczą korzystniejsze od Polski warunki przyrodnicze dla produkcji rolnej oraz znaczne nadwyżki siły roboczej tego kraju.

Polska już obecnie musi poszukiwać nowych rynków zbytu na swoje wyroby rolno-przemysłowe, zarówno w krajach Afryki jak i Azji (zwłaszcza w zakresie produktów pochodzenia zwierzęcego, przetworów owocowo-warzywnych, wyrobów cukierniczych, napojów, zwierząt hodowlanych itp.).

Stałym warunkiem powodzenia polskiego eksportu jest dbałość o coraz wyższą jakość artykułów rolno-spożywczych, większą ekspansywność wśród konkurencji oraz promocję polskiej żywności, bezpieczniejszą od zanieczyszczeń

metalami ciężkimi, pozostałości pestycydów oraz innych związków, mających negatywny wpływ na zdrowie konsumentów.

STRATEGIA ROZWOJU ROLNICTWA DO 2020 R. – SCENARIUSZ REALISTYCZNY, PESYMISTYCZNY I OPTYMISTYCZNY

Rolnictwo polskie (wyrażone przez podstawowych 7 problemów rozwoju), będzie w latach 2005–2020 kształtowane zarówno przez warunki zewnętrzne jak i wewnętrzne. Na scenariusz realistyczny, pesymistyczny i optymistyczny tego rozwoju będą wpływały najbardziej istotnie następujące uwarunkowania wewnętrzne:

- 1) zmienność warunków przyrodniczych, zwłaszcza agroklimatycznych,
- 2) struktura agrarna, szczególnie postęp w powiększaniu wielkości obszarowej gospodarstw oraz zmniejszaniu ich liczby,
- 3) przeludnienie agrarne i tempo przechodzenia ludności rolniczej do zawodów okołorolniczych i pozarolniczych,
- 4) możliwości dostosowawcze gospodarstw w zakresie popytowych kierunków produkcji rolniczej,
- 5) prawidłowa organizacja rynku rolnego i możliwości zbytu nadwyżek produkcyjnych,
- 6) współpraca przetwórstwa z produkcją rolniczą,
- 7) współpraca rolnictwa z innymi działami gospodarki,
- 8) kapitał wewnętrzny (prywatny) poszczególnych gospodarstw i regionów,
- 9) dualny model rozwoju rolnictwa (sektor tradycyjny obok sektora nowoczesnego).

Podstawowymi warunkami zewnętrznymi będą:

- 1) korzystna lub mniej korzystna koniunktura ogólna i w zakresie rolnictwa,
- 2) aktywne zaangażowanie się państwa w procesy modernizacyjne, restrukturyzacyjne i integracyjne (kapitał publiczny, kredyty preferencyjne, zagraniczne fundusze pomocowe, środki różnych fundacji i stowarzyszeń),
- 3) efektywna polityka państwa w realizacji programu zmniejszenia bezrobocia,
- 4) aktywna polityka państwa w programie wzrostu wykształcenia ogólnego i zawodowego ludności rolniczej,
- 5) postęp biologiczny i technologiczny (innowacyjny) w rolnictwie,
- 6) kształtowanie nowoczesnego otoczenia rolnictwa.
- 7) postęp (czasokres) całościowego wejścia Polski w struktury unijne.

Analizy prognostyczne oparte na analizie ekstrapolacyjnej i czynnikowej (według modelu liniowego, funkcji wykładniczej, funkcji kwadratowej) wykazują, że przyspieszenie procesów zmian strukturalnych w rolnictwie (wariant optymistyczny) może nastąpić w zależności od:

- istotnego zwiększenia wielkości środków publicznych,
- pełnej akceptacji społecznej dla działań naruszających interes innych grup społecznych,
- bezwzględnie znacznego dopływu kapitału z budżetu Unii Europejskiej (SAPARD, FEOGA, Bank Światowy).
- długofalowej koniunktury w rolnictwie światowym (zwłaszcza europejskim).

Wszelkie wahania w koniunkturze gospodarczej, zarówno europejskiej jak i światowej, znacznie mniejsze środki zarówno unijne jak i publiczne, trudności na rynkach zbytu artykułów rolnych, obrona starych struktur społeczeństwa, gospodarki i państwa, to przyczyny, które mogą doprowadzić do stagnacji w dynamicznym (przyspieszonym) rozwoju kraju, w tym także rolnictwa. W konsekwencji może ta sytuacja doprowadzić do realizacji (czasowej lub w dłuższym okresie) scenariusza stagnacyjnego i populistycznego, czyli scenariusza pesymistycznego.

Istnieje duże prawdopodobieństwo, że przebieg procesów modernizacji, restrukturyzacji i strategii długofalowego rozwoju, będzie przebiegał między tymi skrajnymi scenariuszami. Stworzy on w efekcie tzw. scenariusz realistyczny, zbliżony raz bardziej w kierunku scenariusza optymistycznego (pożądanego), w pewnych okresach (w wyniku różnych ujemnych tendencji wewnętrznych i zewnętrznych) zbliżony w kierunku scenariusza pesymistycznego. Scenariusz wypadkowy, między wyżej wymienionymi scenariuszami, czyli realistyczny (oparty na ukierunkowanej strategii rozwoju), będzie zapewne korzystniejszy od scenariusza, który byłby prostą sumą ekstrapolacji dotychczasowych nienajlepszych uwarunkowań i tendencji, które A. Woś (2000), chyba przedwcześnie nazywa narastającym kryzysem. Świadomość zagrożeń i trudności w realizacji programu rozwoju rolnictwa w symbiozie z rolnictwem UE i Europy Wschodniej, pozwoli na wcześniejsze ukierunkowane działania i tym samym może przyczynić się zrealizowania wariantu zbliżonego do optymalnego.

LITERATURA

- Frenkel I., 1994, *Zmiany demograficzne ludności wiejskiej w Polsce – elementy prognozy*, [w:] A. Kwieciński (red.), *Problemy integracji rolnictwa polskiego z Unią Europejską*, SGGW, Warszawa.
- Gruda M., Kowalski A., 1998, *Trendy produkcyjne w rolnictwie. Poszukiwanie nowej równowagi*, [w:] A. Woś (red.), *Rolnictwo polskie w okresie transformacji systemowej (1989–1997)*, IERiGŻ, Warszawa.

- Guzc wicz W., 1998, Wielka własność w rolnictwie, [w:] A. Woś (red.), *Rolnictwo polskie w okresie transformacji systemowej (1989–1997)*, IERiGŻ, Warszawa.
- Kołodziejczyk D., 1999, *Infrastruktura społeczna a rozwój społeczno-gospodarczy*, Studia i Monografie, 95, IERiGŻ, Warszawa.
- Małkowski J., 1998, *Rozwój rynków branżowych*, [w:] A. Woś (red.), *Rolnictwo polskie w okresie transformacji systemowej (1989–1997)*, IERiGŻ, Warszawa.
- Urban R., 1998, *Przemysł spożywczy w procesach transformacji systemowej*, [w:] A. Woś (red.), *Rolnictwo polskie w okresie transformacji systemowej (1989–1997)*, IERiGŻ, Warszawa.
- Woś A., 1996, *Drogi restrukturyzacji rolnictwa*, Wiece i rolnictwo, 3/92, IRWiR PAN, Warszawa.
- Woś A., 1998, *Wzrost gospodarczy i strategie rozwoju polskiego rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa.
- Woś A., 2000, *Rolnictwo w obliczu narastającego kryzysu*, Studia i monografie, 100, IERiGŻ, Warszawa.

POLISH AGRICULTURE IN THE EU (2005-2020) – PESSIMISTIC, OPTIMISTIC AND REALISTIC SCENARIOS

As the processes of the adaptation and restructuring of Polish agriculture require well thought-out actions, there is a need to construct multi-variant scenarios of development. These should detail the mechanisms whose systematic pursuit and consistent implementation will offer the desired final results.

The main problems with adjusting Polish agriculture to EU conditions will be linked to:

- reduced employment in agriculture, especially in the production sphere,
- changes in land-use structure,
- an improvement in agrarian structure,
- an intensification of production,
- structural and qualitative changes in crop and livestock production,
- the development and modernisation of the agro-processing industry,
- the multidirectional activation of the agricultural market.

Forecast analyses indicate that an acceleration of the processes of structural change in agriculture (i.e. the optimistic variant) may occur if there is:

- a significant increase in the level of public funding,
- full social acceptance of actions affecting the interests of other groups in society,
- a considerable input of capital from the EU budget (SAPARD, FEOGA, the World Bank),
- favourable commercial conditions long term in world (and especially European) agriculture.

It is highly probable that the course of modernisation and restructuring processes, as well as the strategies for long-term development, will fall somewhere between the two extreme scenarios (i.e. the optimistic and the pessimistic). This will in effect offer a realistic scenario that is sometimes closer to the optimistic (desired) one and sometimes close to the pessimistic one. The realistic scenario, based on a directed development strategy, will certainly be more beneficial than one that will simply extrapolate best conditioning and trends to date. An awareness of threats and

difficulties inherent in implementing a programme for the development of agriculture in symbiosis with that of the EU and Europe will allow for the earlier direction of action, and thereby favour obtainment of a variant close to the optimal.

Prof. dr hab. Jan Falkowski
Instytut Geografii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
87-100 Toruń, ul. Danielewskiego 6

Roman KULIKOWSKI
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
im. Stanisława Leszczyckiego PAN

PRZEMIANY ROLNICTWA POLSKI W LATACH DZIEWIĘĆDZIESIĄTYCH. DALEKO CZY BLISKO DO UE15?

Przemiany rolnictwa w Polsce po 1990 r. mieszczą się, zdaniem W. Zglińskiego (2000), w ramach środkowoeuropejskiego modelu przemian¹, który polegał na jego prywatyzacji zapewniającej ciągłość funkcjonowania restrukturyzowanych jednostek i tworzeniu efektywnych gospodarstw rodzinnych, w znacznym stopniu drogą dzierżawy ziemi. Obok źródeł statystycznych podstawą tego opracowania było szereg publikacji wiążących się bezpośrednio z jego tematem, w tym ekonomistów rolnych (Andrychowicz i in. 2000; Halamka 2000; Wojciechowska-Ratajczak 1999; Woś 2000) i geografów (Kulikowski, Szczęsny 1998; Szczęsny 1999; Zgliński 2000).

ROLA ROLNICTWA W GOSPODARCE NARODOWEJ POLSKI

W latach 1990–1995 nastąpił nieznaczny wzrost liczby ludności wiejskiej (o około 110 tys.), spowodowany głównie powrotami na wieś ludzi, którzy utracili pracę w miastach. Udział ludności wiejskiej w ogólnej liczbie ludności kraju nie uległ większym zmianom i utrzymuje się na poziomie 38%.

W całym okresie powojennym rolnictwo należało do bardzo ważnych działów gospodarki narodowej, choć w ostatnich latach bardziej dotyczy to jego roli jako miejsca zatrudnienia, mniej zaś udziału w tworzeniu PKB. Użytki rolne zajmują w Polsce około 59% (UE 42,3%) i udział ten od początku okresu restrukturyzacji nie uległ istotnym zmianom. Dużym zmianom uległ natomiast udział rolnictwa w produkcie krajowym brutto, który spadł z 12,1% w 1989 r. do około 5% w 1999 r. Wskaźnik ten był silnie zróżnicowany przestrzennie i w skali byłych województw wahał się od 1,5–3% w obszarach silnie zurbanizowanych do 20–28% w woj. północno-wschodniej i wschodniej Polski.

¹ Poza modelem środkowoeuropejskim, autor wymienia model bałkański, polegający na restytucji własności i powszechnej prywatyzacji, i model wschodnioeuropejski polegający na umownym podziale majątku i ziemi oraz powstaniu neokolektywnych struktur produkcyjnych.

Przeciętna wartość tego wskaźnika dla krajów UE wynosiła 2,6% w 1995 r. i 1,6% w 1999 r. (Niemcy, Wielka Brytania i Belgia po 1%, Włochy, Francja – 3%, Irlandia – 5%).

ZATRUDNIENIE W ROLNICTWIE

W 1999 r. na wsi polskiej mieszkało 14 700 tys. osób (38%). Na terenach położonych na wschód od Wisły ludność wiejska stanowiła 53% ogólnej liczby mieszkańców, a na zachód od Wisły 31% (Halamska 2000). W 1996 r. ludność rolnicza (ludność zamieszkująca z użytkownikiem gospodarstwa rolnego) liczyła 8 244,7 tys. osób.

Według danych ogólnych roczników statystycznych liczba osób pracujących w rolnictwie polskim zmniejszyła się z 5143 tys. w 1980 r. (78,7% sektor prywatny) do 4523 tys. w 1989 r. (77,9%) do 4193,5 tys. w 1995 r. (97%) i 4225 tys. w 1999 r. (99%). Spadek ten nastąpił głównie w wyniku redukcji zatrudnienia, związanej z likwidacją państwowych gospodarstw rolnych a niewielki wzrost w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych powodowany był redukcją zatrudnienia w dużych zakładach przemysłowych. Przeciętna dla kraju liczba zatrudnionych w rolnictwie przypadająca na 100 ha UR zmniejszyła się z 24 osób w 1989 r. do 22,9 w 1999 r. Wskaźnik ten wykazuje bardzo duże zróżnicowanie przestrzenne i w 1997 r. wahał się od 7–8 osób na terenie Pomorza Środkowego do około 50 osób na Podkarpaciu. Dla krajów UE wartość tego wskaźnika jest zdecydowanie niższa, choć bardzo zróżnicowana w poszczególnych krajach i waha się od 2,6 osób w Wielkiej Brytanii, 3,5 osoby we Francji i Hiszpanii, do blisko 9 osób we Włoszech i 16 osób w Portugalii. Dystans, w tym zakresie, dzielący nas od krajów Unii jest znaczny, choć po części wynika z innych podstaw określania tej kategorii ludności. Zmiany w liczbie pracujących w rolnictwie Polski w latach dziewięćdziesiątych polegały też na wzroście ich liczby w Polsce centralnej i południowo-wschodniej¹, tam gdzie notowane są od dawna jej znaczne rezerwy, oraz zmniejszeniu na terenach północnych i zachodnich, gdzie ludności zatrudnionej w rolnictwie było mniej.

STRUKTURA AGRARNA

W latach dziewięćdziesiątych nastąpiły duże zmiany we władaniu i użytkowaniu ziemi. W 1989 r. rolnictwo indywidualne dysponowało 14 274 tys. ha UR (76,2%). Sektor uspołeczniony był w tym czasie w posiadaniu 4453 tys. ha UR (23,8%), z czego 3507 tys. ha (18,8%) stanowiły grunty gospodarstw państwowych a 705 tys. ha (3,8%) spółdzielni produkcyjnych i 57 tys. ha (0,3%)

¹ Ludność w gospodarstwach chłopskich wzrosła w latach 1990–1995 o około 190 tys. w związku z masowymi zwolnieniami z pracy w dużych zakładach przemysłowych (redukcja podwójnego zatrudnienia).

grunty należące do kółek rolniczych. W latach 1992–1995 zlikwidowano kółka rolnicze i gospodarstwa państwowe, a ich grunty łącznie z gruntami PFZ przejęła Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa. W jej zarządzie znalazło się około 4 mln ha gruntów, z czego 2,9 mln ha wydzierżawiono. W wyniku kupna lub dzierżawy ziemi od AWRSP powstało 1171 dużych gospodarstw (100–500 ha) i 159 gospodarstw o powierzchni powyżej 1000 ha. W efekcie tych przemian udział sektora prywatnego we władaniu gruntami rolnymi wzrósł z 75,8% w 1990 r. do 78% w 1997 r.

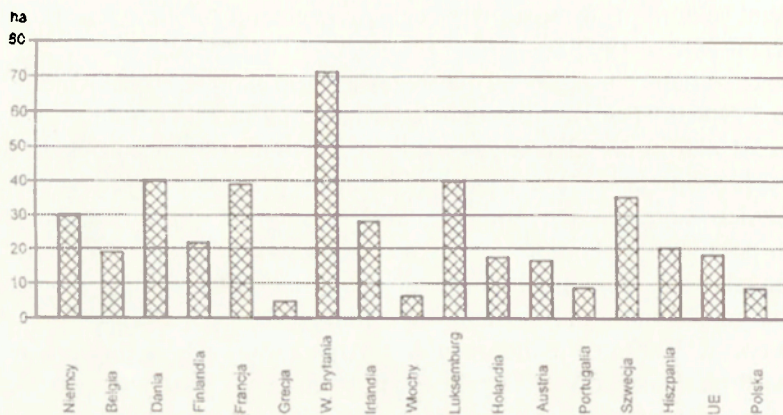
Większe zmiany nastąpiły w tym czasie w strukturze użytkowania ziemi. W latach 1990–1997 udział rolnictwa prywatnego w użytkowaniu gruntów rolnych wzrósł z 80% do 92%, a gospodarstw indywidualnych z 76% do 86,3%. Udział tych gospodarstw we władaniu gruntami w Polsce wykazywał bardzo duże różnicowania przestrzenne i wahał się od 36–43% na obszarach poprzemysłowych północno-zachodniej Polski do ponad 90%, a nawet 96% na niektórych terenach wschodniej i południowo-wschodniej części kraju.

Liczba gospodarstw indywidualnych zmniejszyła się z 2138 tys. w 1990 r. do 1989 tys. w 1999 r. z jednoczesnym wzrostem ich przeciętnej powierzchni z 7 ha do 8 ha. Następował też proces ich polaryzacji polegający na wzroście udziału gospodarstw drobnych 1–2 ha (o 12%) i wzroście udziału gospodarstw powyżej 15 ha w ogólnej liczbie gospodarstw z 6% w 1990 r. do 8,5% w 1999 r. Największe, pogłębiające się rozdrobnienie gospodarstw występuje na południu kraju (ryc. 1).

Ryc. 1. Średnia powierzchnia gospodarstw indywidualnych w 1997 r.
Average size of individual farms in 1997

Pomimo wzrostu rozmiarów gospodarstw indywidualnych, ich przeciętna powierzchnia pozostaje nadal 2 razy mniejsza niż średnia dla krajów UE, choć w poszczególnych krajach Piętnastki rozmiary te były bardzo różne: od 4 ha w Grecji i 6 ha we Włoszech do blisko 40 ha we Francji i 70 ha w Wielkiej Brytanii (ryc. 2).

Ryc. 2. Średnia powierzchnia gospodarstw rolnych w krajach Unii Europejskiej i w Polsce
Average size of farms in EU countries and Poland

NAKŁADY INWESTYCYJNE I TECHNICZNE ŚRODKI PRODUKCJI W ROLNICTWIE

Nakłady inwestycyjne w rolnictwie w latach 1990–1999, liczone w cenach stałych, spadły do 42% poziomu z 1990 r., wykazując w 1997 r. blisko dziesięciokrotną różnicę pomiędzy obszarami, gdzie były one najwyższe (byłe woj. poznańskie 317 zł/ha) i najniższe (byłe woj. krośnieńskie i jeleniogórskie po około 31 zł/ha). W strukturze nakładów najwyższą pozycję zajmują koszty zakupu maszyn, urządzeń technicznych i narzędzi (39,5%).

Bardzo wysoki wzrost cen środków produkcji w początku lat dziewięćdziesiątych, w porównaniu ze wzrostem cen produktów rolnych był przyczyną radykalnego spadku zużycia nawozów mineralnych i środków chemicznej ochrony roślin. Szczególnie duży spadek nawożenia mineralnego miał miejsce w latach 1990–1993 (z 163,9 do 65,8 kg NPK/ha UR). Najwyższe spadki nawożenia mineralnego wystąpiły w tym czasie na terenach Polski północnej i zachodniej i wiązały się z zaprzestaniem uprawy na znacznej części areału po byłych gospodarstwach państwowych. W 1998/99 r. zużycie nawozów sztucznych w Polsce ponownie wzrosło do 87,4 kg/ha UR. Jest to zużycie znacznie mniejsze niż w krajach Piętnastki (Hiszpania – 144 kg, Włochy – 222 kg, Niemcy – 241 kg, Francja – 277 kg).

Sprzedż środków chemicznej ochrony roślin spadła z 20,6 tys. ton substancji aktywnej w 1989 r. do 8,5 tys. ton w 1999 r. Na 1 ha gruntów ornych w ostatnim z tych lat zużywano w Polsce 0,6 kg substancji aktywnej pestycydów, co w porównaniu z ich zużyciem krajach UE jest wielkością wielokrotnie mniejszą (Belgia – 11,9 kg, Włochy – 10,7 kg, Holandia – 5,2 kg).

Łączna siła pociągowa w rolnictwie (w jednostkach pociągowych) wzrosła w Polsce z 9 mln w 1990 r. do 10 mln w 1999 r., a udział siły żywej, wraz ze spadkiem liczby koni, zmniejszył się w tym okresie z 9,7% do 4,7%. Liczba ciągników wzrosła w tym czasie z 1,1 mln do 1,3 mln, a powierzchnia UR przypadająca na 1 ciągnik zmniejszyła się z 16 ha w 1990 r. do 14 ha w 1999 r. (Holandia – 5,2 ha, Włochy – 5,6 ha, Niemcy – 9,7 ha, Francja – 14 ha). Faktem jest, że ponad połowa z nich to ciągniki stare (54%) wyprodukowane przed 1980 r. Brak jest natomiast traktorów małych mocy, przystosowanych do licznej grupy gospodarstw drobnych, co powoduje, że ciągniki będące we władaniu tej grupy gospodarstw nie są przystosowane do występujących w tych gospodarstwach rozłogów i przez to nie są w pełni wykorzystane.

ROLNICZE UŻYTKOWANIE ZIEMI I PRODUKCJA ROŚLINNA

Powierzchnia użytków rolnych w naszym kraju zmniejszyła się z 18 720 tys. ha w 1990 r. do 18 435 tys. ha w 1999 r. Polska należy do krajów o wysokim udziale użytków rolnych w powierzchni ogólnej (59%) i bardzo wysokim udziale gruntów ornych w ich ogólnej powierzchni (76,7%). Zmiany w strukturze poszczególnych użytków rolnych w latach dziewięćdziesiątych polegały na nieznacznym zmniejszeniu się powierzchni gruntów ornych (1,7%) wzroście powierzchni łąk (4%) i zmniejszeniu się powierzchni pastwisk (8,3%). Istotniejsze zmiany dotyczyły gruntów ornych. W wyniku zaprzestania uprawy na gruntach najsłabszych, powierzchnia zasiewów zmniejszyła się z 14 242 tys. ha w 1990 r. do 12 585 tys. w 1999 r., wzrosła natomiast powierzchnia odłogów i ugorów ze 163 tys. ha w 1990 r. (1,1% powierzchni gruntów ornych) do 1595 tys. ha (11,3%). Najwyższy udział ugorów i odłogów występował na ziemiach północnych i zachodnich, gdzie zajmowały one 20–25% powierzchni gruntów ornych i wiązało się to z ekstensyfikacją produkcji rolnej, oraz w byłym woj. warszawskim, gdzie przyczyną odłogowania ziem rolnych było głównie oczekiwanie na jej odrolnienie i przeznaczenie na cele nierolnicze¹. W liczbach bezwzględnych największe powierzchnie ugorów i odłogów w 1997 r. występowały w byłych województwach: olsztyńskim 102,4 tys. ha, zielonogórskim 82,1 tys. ha i koszalińskim 72,5 tys. ha. Część z tych powierzchni to ziemie, które po wydzierżawieniu ponownie wróciły do zasobów AWRSP.

¹ W gminie Jabłonna, położonej w sąsiedztwie Warszawy, charakteryzującej się wysokim tempem rozwoju budownictwa mieszkaniowego w 1998 r. ugory i odłogi stanowiły aż 80% powierzchni gruntów ornych.

W powierzchni zasiewów (1657 tys. ha) dominowały zboża (56,9%), wśród których przeważały: pszenica (20,5%) i żyto (17,8%), ze znacznym udziałem mieszanek zbożowych (11%) i jęczmienia (8,8%). Wśród okopowych dominowały ziemniaki (10%), a rośliny przemysłowe zajmowały łącznie 7,3% (w tym rzepak – 4,3%). Zmiany w strukturze zasiewów w latach 1990–1999 polegały na wzroście powierzchni zasiewów zbóż, zwłaszcza pszenicy (302 tys. ha) i mieszanek zbożowych na ziarno (215 tys. ha) oraz na zmniejszeniu powierzchni zasiewów owsa (175 tys. ha). Z pozostałych upraw zdecydowanie zmniejszyła się w tym okresie powierzchnia uprawy ziemniaków (567 tys. ha) i pastewnych na zielonkę (1029 tys. ha).

W początku lat dziewięćdziesiątych, wraz ze spadkiem nawożenia mineralnego, nastąpił spadek plonów zbóż z 32,3 q/ha w latach 1989–1991 do 27,0 q/ha w latach 1991–1995, po czym nastąpił ich wzrost do około 29,6 q/ha w 1999 r. Pomimo tego wzrostu plony zbóż w Polsce, w 1999 r. były nadal dużo niższe niż w krajach Unii Europejskiej (Niemcy – 62,3 q/ha, Francja – 71,7 q/ha, Wielka Brytania 70,4 – q/ha).

Zbiory zbóż spadły z 27,9 mln t w latach 1990–1991 do 20,8 mln ton w latach 1992–1993 (spadek plonów i powierzchni uprawy), po czym wzrosły do 26,4 mln ton, nie osiągając jednak poziomu z przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. W strukturze zbiorów zbóż zmiany w tym okresie polegały na wzroście zbiorów pszenicy i mieszanek zbożowych na ziarno i spadku zbiorów żyta i owsa. Nieznacznie zmalała w tym czasie produkcja jęczmienia.

Zbiory ziemniaków z 35,4 mln t. w latach 1989–1990 spadły, wraz ze zmniejszeniem ich powierzchni i plonowania do 23 mln ton w latach 1998–1999. Plony tej rośliny wynoszące 200 q/ha w 1998 r. i 157 q/ha w 1999 r. wskazują na ich wysokie uzależnienie od przebiegu warunków pogodowych oraz na dużo niższy poziom w porównaniu do plonów ziemniaków uzyskiwanych w krajach Piętnastki (Belgia – 491 q/ha, Holandia – 430 q/ha, Francja – 371 q/ha, Niemcy – 402 q/ha, Wielka Brytania – 427 q/ha).

Wśród najważniejszych roślin przemysłowych niewielkie zmiany, w latach dziewięćdziesiątych dotyczyły powierzchni uprawy buraków cukrowych, a ich produkcja koncentrowała się na obszarach o najkorzystniejszych warunkach glebowych. Ich zbiory zmniejszyły się wraz ze spadkiem plonów z 15,5 mln ton w latach 1989–1990 do około 12,6 mln ton w 1999 r. Plony buraków cukrowych wynoszące 340 q/ha odbiegały znacznie od plonów tej rośliny uzyskiwanych w krajach UE (Belgia – 611 q/ha, Holandia – 509 q/ha, Francja – 706 q/ha, Niemcy – 510 q/ha, Wielka Brytania – 529 q/ha). Zbiory rzepaku, po dużym spadku w połowie lat 90-tych, związanym z likwidacją gospodarstw państwowych, zostały odbudowane i w ostatnich latach są nawet wyższe (o około 10–12%) niż na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych.

Zbiory warzyw nie wykazywały większych zmian (5,5 – 6 mln ton), a zbiory owoców z drzew wynoszące 17,7 mln ton w latach 1991–1995 wzrosły do

19,3 mln ton w latach 1998–1999. Ponad 1/3 tych zbiorów pochodziła z rejonu Grójca i Warki.

CHÓW ZWIERZĄT I PRODUKCJA ZWIERZĘCA

Tradycyjnie największe znaczenie w produkcji zwierzęcej w Polsce mają dwa gatunki zwierząt gospodarskich: bydło i trzoda chlewna. Drugorzędnym kierunkiem produkcji zwierzęcej jest produkcja drobiu.

W latach 1988–1996 nastąpił znaczny spadek produkcji globalnej rolnictwa wynoszący 11,4% (Szczęsny 1999), po czym nastąpił nieznaczny jej wzrost. Duże zmiany nastąpiły także w strukturze produkcji globalnej i towarowej rolnictwa. Polegały one na wzroście udziału produkcji globalnej z 50,6% w 1990 r. do 54,7% w 1999 r. W tym samym czasie udział produkcji towarowej zwierzęcej w produkcji towarowej rolnictwa ogółem zmniejszył się z 66,8% do 60,9%. Spadek tego udziału spowodowany był głównie redukcją pogłowia bydła z 10 mln sztuk w 1990 r. do 6,6 mln w 1999 r. (spadek o 30,9% w latach 1988–1996 i dalsze 5% do 1999 r.), które osiągnęło poziom bliski stanowi z 1947 r. Pogłowie bydła w sztukach rzeczywistych spadło z 54/100 ha UR w 1990 r. do 36/100 ha UR w 1999 r. O blisko połowę zmniejszyło się pogłowie bydła na terenach Polski północnej i zachodniej, co w dużej mierze spowodowane zostało likwidacją państwowych gospodarstw rolnych. Jedynym regionem kraju, gdzie nastąpił wzrost pogłowia tych zwierząt było północne Mazowsze (wpływ obcego kapitału na rozwój mleczarstwa).

Powszechnym procesem obserwowanym w latach dziewięćdziesiątych, który dotyczył także trzody chlewnej była rezygnacja z chowu tych zwierząt w gospodarstwach drobnych i koncentracja w dużych gospodarstwach towarowych.

Zmiany w pogłowie trzody chlewnej nie były aż tak duże i miały nieco odmienny przebieg. Pogłowie tych zwierząt po początkowym wzroście z 19,5 mln w 1990 r. do 22 mln w 1992 r. spadło następnie do 18,5 mln sztuk w 1999 r. Liczba tych zwierząt w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych ulegała nieznacznym zmianom i wynosiła odpowiednio 104 sztuki w 1990 r., 110 sztuk w 1995 r. i 101 sztuk w 1999 r. Był to poziom znacznie niższy niż w niektórych krajach UE (Holandia – 572 sztuki, Dania – 444 sztuki, Belgia – 496 sztuk, Niemcy – 143 sztuki), ale wyższy niż we Francji (51 sztuk), Wielkiej Brytanii (48 sztuk) i we Włoszech (83 sztuki).

Podobnie jak w przypadku bydła największy spadek pogłowia trzody miał miejsce na początku lat dziewięćdziesiątych i dotyczył północnych i zachodnich terenów kraju (spadek o 25%). Wzrost pogłowia trzody chlewnej dotyczył natomiast terenów Wielkopolski i Kujaw i związany był z rozwojem chowu wielkostadnego.

Całkowitemu załamaniu uległ chów owiec. Ich pogłowie spadło z 4159 tys. sztuk w 1990 r. do 392 tys. w 1999 r. (z 22 sztuk/100 ha UR w 1990 r. do

2 sztuk/100 ha UR w 1999 r.). Spadek ten spowodowany został niską opłacalnością chowu tych zwierząt, wynikającą z niskich cen wełny na rynkach światowych.

Recesję notowano także w produkcji drobiu. W latach 90-tych pogłowie kur spadło z 52 mln w 1990 do 49,5 mln, gęsi z 1243 tys. do 764 tys. a pogłowie kaczek z 7,2 mln do 3,6 mln sztuk w 1999 r. Mimo to udział mięsa drobiowego, w strukturze produkcji towarowej rolnictwa zwiększył się w tym okresie z 4,1% do 7,4%, głównie za sprawą spadku udziału żywca wołowego.

PRODUKCJA TOWAROWA ROLNICTWA

W ostatnich kilkunastu latach zmieniła się rola różnych sektorów rolnictwa w krajowej produkcji towarowej rolnictwa. W 1980 r. rolnictwo nieuspołecznione dostarczyło 71% produkcji towarowej, gospodarstwa państwowe 22%, spółdzielnie produkcyjne 5%, a kółka rolnicze 1,3%. Łącznie rolnictwo uspołecznione dostarczyło w tym roku 28,3% produkcji towarowej rolnictwa. Po zmianach własnościowych, związanych z likwidacją gospodarstw państwowych oraz kółek rolniczych, a także ograniczeniu rozmiarów i prywatyzacji rolnictwa spółdzielczego udział sektora prywatnego wzrósł do 95,5% w 1998 r., a udział sektora publicznego w krajowej produkcji towarowej rolnictwa zmniejszył się do 4,5%. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych w krajowej produkcji towarowej rolnictwa wzrósł z 73,5% w 1990 r. do 86% w 1998 r.

Najwięcej towarowej produkcji rolniczej dostarczały w 1997 r. były województwa: poznańskie, bydgoskie i kaliskie (po 4–4,5% wartości ogólnokrajowej), najmniejszym zaś charakteryzowały się województwa południowej Polski (krośnieńskie, bielskie i nowosądeckie), gdzie z powodu dużej gęstości ludności na obszarach wiejskich i małych rozmiarów gospodarstw, rolnictwo w dużej części ma charakter samozaopatrzeniowy. Małym wkładem do produkcji towarowej rolnictwa charakteryzowały się też tereny Środkowego Pomorza, gdzie pomimo dużej przeciętnej wielkości gospodarstw rolnych, produkcja rolnicza nie została jeszcze w pełni odbudowana po drastycznym jej spadku, związanym z bankructwem, a następnie likwidacją gospodarstw państwowych, które przed 1990 r. zajmowały tu około 50% powierzchni użytków rolnych.

Jednym z ważnych mierników efektów produkcyjnych rolnictwa są rozmiary produkcji rolnej przypadającej na jednostkę powierzchni rolniczej. Spośród poszczególnych sektorów własnościowych rolnictwa największą wartość towarowej produkcji rolniczej na 1 ha UR w 1997 r. uzyskiwano w spółdzielniach produkcji rolniczej (2233 zł/ha UR), dość wysoką w indywidualnych gospodarstwach rolnych (1652 zł/ha) i niską (1300 zł/ha) w publicznym sektorze rolnictwa. Wskaźnik ten określany produktywnością ziemi był blisko trzykrotnie niższy od jego przeciętnego poziomu w krajach UE, co wskazywałoby, że do Unii nam jeszcze dość daleko. W roku 1996 maksymalna rozpiętość wartości

produkcji towarowej rolnictwa we wszystkich byłych województwach, wahała się od najniższej, wynoszącej 552 zł/ha UR w woj. krośnieńskim do najwyższej, wynoszącej 2234 zł/ha w woj. poznańskim (ryc. 3). Rozpiętości te w skali gmin były większe i w gminach podwarszawskich różnice w poziomie tego wskaźnika były jeszcze wyższe (8-krotne) w zależności od wysokiej bądź niskiej specjalizacji rolnictwa na tych terenach.

Ryc. 3. Wartość produkcji towarowej rolnictwa (zł/ha UR), rolnictwo indywidualne – 1996 r.
Value of commercial production of agriculture (zł per ha of agric. land), individual farms, 1996

W skali byłych 49 województw największą wartością produkcji towarowej rolnictwa (ryc. 4) przypadającą na 1 osobę pełnozatrudnioną w tym sektorze notowano w woj. poznańskim (13,8 tys. zł), najniższą zaś ponownie w woj. krośnieńskim i nowosądeckim (1,2–13 tys. zł). Rozpiętość w tym przypadku była jeszcze większa i wynosiła około 12 razy. Wskaźnik ten jest w krajach UE blisko 5 razy wyższy niż w Polsce, głównie z uwagi na: znacznie większe przeciętne rozmiary gospodarstw, lepsze techniczne ich wyposażenie oraz lepszą organizację pracy, która pozwala na lepsze wykorzystanie maszyn i ograniczonych zasobów pracy ludzkiej. Z punktu widzenia tzw. społecznej wydajności pracy w rolnictwie, dystans między Polską a UE jest jeszcze większy niż w przypadku produktywności ziemi.

Stagnacja, bądź regres w szeregu gałęziach produkcji rolnej, spowodowany zacofaniem technologicznym tego sektora gospodarki oraz pogarszającą się opłacalnością produkcji rolnej spowodowały, że począwszy od 1993 r. w obrotach

produktami rolno-spożywczymi nastąpił deficyt oraz ujemne saldo w handlu zagranicznym tymi produktami z krajami Unii Europejskiej. Wyższe niż w Polsce bezpośrednie subsydia dla rolnictwa (około 4-krotnie) oraz dofinansowanie eksportu produktów rolnych i produktów przetwórstwa rolno-spożywczego powodują, że krajom UE jest, w tym zakresie, bardzo blisko do Polski, Polsce zaś do krajów Wspólnoty bardzo daleko. Dalsze procesy przekształceń polskiego rolnictwa są jednak konieczne i spore nadzieje na ich sukces wiązane są z ewentualnym, niezbyt odległym zjednoczeniem Polski ze strukturami Europy Zachodniej. Pewne możliwości poprawy trudnych problemów wsi i rolnictwa tkwią też w koniecznym wsparciu przez państwo ich otoczenia, w tym wsparciu pozostałych ogniw polskiej gospodarki żywnościowej, która w porównaniu z gospodarką żywnościową krajów Unii charakteryzuje się nadmiernie surowcowym charakterem.

Ryc. 4. Wartość produkcji towarowej rolnictwa (zł na 1 osobę pełnozatrudnioną), rolnictwo indywidualne – 1996 r.

Value of commercial output of agriculture (zł per person in full-time employment), individual farms – 1996

LITERATURA

- Andrychowicz A., Drygas M., Lisztwan I., 2000, *Wybrane problemy przygotowania Polski do wykorzystania środków pomocowych Unii Europejskiej z programu SAPARD*, Wieś i Rolnictwo, 2, IRWiR PAN, Warszawa.
- Halamska M., 2000, *Wiejskie społeczności lokalne w Polsce a problem integracji europejskiej*, Wieś i Rolnictwo, 4, IRWiR PAN, Warszawa.
- Kulikowski R., Szczęsny R., 1998, *Changing Spatial Patterns of Polish Agriculture after 1989 and a Forecast to 2010*, Problems of Geography, 1–2, Bulgarian Academy of Sciences.
- Szczęsny R., 1998, *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski w latach 1988–1996*, Zeszyty IGiPZ PAN, 59.
- Wojciechowska-Ratajczak B., 1999, *Podstawowe uwarunkowania ekonomiczne oraz kierunki polityki strukturalnej wobec wsi i rolnictwa*, Wieś i Rolnictwo, 1, IRWiR PAN, Warszawa.
- Woś A., 2000, *Concepts, Policies, Programmes and Institutions of Rural Development in Poland*, Third World Bank – FAO EU Accession Workshop in the Rural Sector, Sofia, (powielane).
- Zgliński W., 2000, *Dekolektywizacja rolnictwa i jej skutki w postkomunistycznych krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, Europa XXI, 5, IGiPZ PAN, Warszawa.

TRANSFORMATIONS OF POLAND'S AGRICULTURE IN THE 1990S. FAR FROM OR NEAR TO THE EU?

Agriculture is an important branch of the economy and one of the more difficult matters where negotiations between Poland and the EU are concerned. Its contribution to GDP fell from 12.1% in 1989 to 5% in 1999, while the numbers it employed fell in the period from 5.1 to 4.2 million. These changes were accompanied by an increase in mean farm size from 7 to 8 ha, and a decrease in total numbers of farms from 2,138,000 to 1,989,000. Small-scale farming is thus undergoing polarisation, with an increase in the numbers and total area of the smallest holdings, as well as of those of more than 15 ha.

Noteworthy where arable land use is concerned is the marked increase in the area of fallow land (from 1 to 11%). In turn, changes in the areas sown with crops have included an increase in the area under cereals and pasture mixes, as well as a marked decline in the area under potatoes. A major fall in the use of mineral fertilisers coincided with a decline in yields of cereals at the beginning of the 1990s.

Even greater changes are to be noted where livestock production is concerned. The number of head of cattle declined in the period in question by c. 35%. In the case of swine, there has not been such a clear fall in the herd size, with the changes that have been noted reflecting a move away from this kind of livestock on the smallest farms, as well as an increase in the numbers kept on large pig farms.

Overall, the period 1988–96 brought an 11.4% decline in agricultural output. The profitability of sales of produce declined, while a disproportionately large increase in prices for the means of production ensured that the trade in agricultural goods with the EU was in the red from 1993 onwards. In this sense the EU is already close to Poland, while Poland remains far from the EU.

Dr Roman Kulikowski
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
im. Stanisława Leszczyckiego PAN
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55

CZĘŚĆ II

**ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH
W OKRESIE INTEGRACJI POLSKI
Z UNIĄ EUROPEJSKĄ**

Włodzimierz ZGLIŃSKI

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
im. Stanisława Leszczyckiego PAN

WIZJE, KONCEPCJE, STRATEGIE ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH I ROLNICTWA W POLSCE

*"Gdy nie wiesz, do jakiego portu zmierzasz,
pomyślne wiatry nie będą ci wiały"*

Seneka

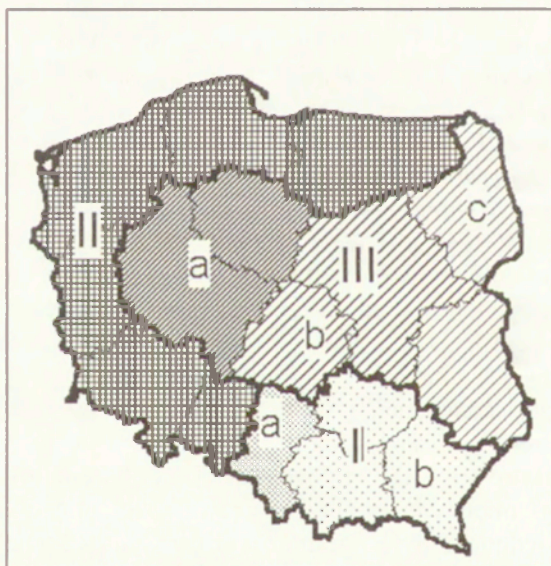
Jednym z najistotniejszych problemów rozwoju cywilizacyjnego i społeczno-gospodarczego Polski jest dystans pomiędzy miastem i wsią oraz opóźnienie rozwoju wsi i rolnictwa w stosunku do krajów Unii Europejskiej. Według raportu Instytutu Spraw Publicznych (*Przyszłość wsi...2001*) opracowanego na podstawie wypowiedzi 14 wybitnych specjalistów z zakresu wsi i rolnictwa¹ *"Zapóźnienie, dystanse i zaniedbania, jakie nawarstwiły się na obszarach wiejskich, osiągnęły poziom niepokojący, a nawet niebezpieczny, zagrażający dalszemu rozwojowi Polski i stabilizacji społecznej. Stwierdzamy, że jest to obecnie najbardziej złożony i najtrudniejszy problem społeczno-ekonomiczny naszego kraju, czyli problem nr 1."*

Waga i złożoność tego problemu wynika z konieczności realizacji równocześnie kilku wielkich, wzajemnie uwarunkowanych wyzwań (celów), a mianowicie: restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa zdolnego konkurować na rynku krajowym i europejskim, zmiany struktury zawodowej wsi dla zapewnienia pracy i godziwych dochodów, nadrobienia historycznych zapóźnień w rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej wsi dla tworzenia warunków do rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego wsi, wprowadzenia ładu przestrzennego i zachowania równowagi środowiskowej na obszarach wiejskich, zapewnienia równowagi międzyregionalnej, tj. równowagi między zróżnicowanymi regionami, przy jednoczesnym ograniczeniu narastającej polaryzacji i dysproporcji w rozwoju poszczególnych obszarów wiejskich.

Te generalne problemy rozwoju wsi i rolnictwa są przedmiotem badań naukowych i wszechstronnych diagnoz. Natomiast istnieje niedostatek koncepcji

¹ J. Borkowski, K. Górlach, M. Hałamska, T. Hunek, A. Kaleta, B. Klepacki, A. Leopold, W. Poczta, R. Rozwadowski, K. Szafranec, P. Szczepański, F. Tomczak, A. Woś, W. Ziętara

związanych z przyszłością obszarów wiejskich i rolnictwa, szczególnie zaś wizji przyszłego kształtu wsi i rolnictwa, i to zarówno tego pożądanego, jak i wynikającego z trwałych, długookresowych tendencji. Sformułowanie takiej wizji i podporządkowanie jej strategii rozwoju jest zadaniem niezmiernie trudnym, wymagającym uwzględnienia nie tylko zmieniających się wewnętrznych, zróżnicowanych regionalnie uwarunkowań rozwoju (ryc.1), zmiennych uwarunkowań zewnętrznych, zarówno w skali globalnej jak i bliższej nam skali europejskiej (zwiększająca się konkurencyjność, procesy "implozji rolnictwa" i dezagraryzacji gospodarki narodowej, "eksplozja" gospodarki obszarów wiejskich, załamanie się Wspólnej Polityki Rolnej UE, kwestionowanie dotychczas dominującego modelu rolnictwa i paradygmatu jego rozwoju, niepewność co do skali dotowania polskiego rolnictwa przez UE, problemy z agrochemiczną i przemysłową produkcją rolną) ale przede wszystkim uwarunkowań politycznych (przyjęcie właściwej doktryny rozwoju, zakres protekcjonizmu i interwencjonizmu, wybór między efektywnością a równością, rozwój zrównoważony czy spolaryzowany, przyjęcie jednej z 3 możliwych, prezentowanych przez A. Wosia (1999) strategii transformacji rolnictwa i obszarów wiejskich: polaryzacji dwubiegunowej, ewolucji naturalnej i preferowanej przez autora strategii zmian kontrolowanych).

Ryc.1. Makroregiony strategiczne rozwoju rolnictwa
Strategic macroregions in the development of agriculture

Makroregion I - region obszarów wiejskich o dominacji bardzo małych gospodarstw rolnych oraz oczekiwaniach ludności wiejskiej na pozarolnicze zatrudnienie. Subregiony a i b różnią się poziomem industrializacji wsi, mierzonej liczbą miejsc pracy pozarolniczej.

Makroregion II - region obszarów wiejskich o dominacji wielkoobszarowych gospodarstw rolnych, wymagających pilnego porządkowania własnościowych aspektów struktury agrarnej oraz koncepcji rozwoju rolnictwa. Nieuporządkowana własność, umowy dzierżawne nie obligujące do zachowania równowagi ekologicznej w rolnictwie, niedoinwestowane gospodarstwa wielkoobszarowe, rozpowszechniona monokultura zbożowa - prowadzą rolnictwo makroregionu do upadku.

Makroregion III - region obszarów wiejskich o dominacji średniorolnych gospodarstw rolnych, charakteryzujących się obecnie słabą ewolucją przemian, ale oczekujących na państwowe impulsy do aktywizacji produkcyjnej oraz przemian strukturalnych (w tym wielofunkcyjnego rozwoju). Subregiony a, b i c różnią się poziomem kultury rolnej oraz poziomem technizacji rolnictwa.

Dotychczasowe doświadczenia przemian systemowych, w tym restrukturyzacja i modernizacja polskiego rolnictwa oparte o neoliberalny model zakładający pełną samoregulację procesów gospodarczych poprzez automatyczny mechanizm równoważenia popytu i podaży oraz ustalania cen równowagi, nie przyniósł oczekiwanych ekonomicznych i społecznych rezultatów. Wymienić tu można: głęboki spadek dochodów rolników, rzutujący na szansę restrukturyzacji i modernizacji gospodarstw, spadek produkcji rolnej i powstawanie ujemnego salda w obrotach handlowych z zagranicą, spadek popytu ze strony rolników na dobra i usługi przemysłowe, wzrost kosztów produkcji żywności, niepowodzenia w prywatyzacji i przemianach strukturalnych PGR.

Okazało się, że same mechanizmy rynkowe nie są jedyną alternatywą centralnego systemu sterowania ekonomiką i nie wpłyną na oczekiwane, radykalne przekształcenia polskiego rolnictwa. Transformacja rolnictwa nie dokona się też siłami samego rolnictwa i wymaga podobnie jak to było w krajach UE znacznego wsparcia ze strony państwa i całego społeczeństwa. Przypomnieć tu należy znamiennej tezę Uchwały Senatu SGGW w Warszawie o polityce gospodarczej i rolnictwie jeszcze z 1991 r. – *„Ekonomiczne i strukturalne zacofanie polskiego rolnictwa nie może być rozwiązane na drodze wdrożenia zasad gospodarki rynkowej, a modernizacja i restrukturyzacja zarówno samego rolnictwa jak i jego otoczenia nie mogą być rozwiązane siłami samego rolnictwa”*. Państwo winno aktywnie wspierać i umacniać wolną konkurencję, tak by służyła ona całemu społeczeństwu. Jednocześnie państwo dbać musi o właściwą strukturę gospodarki, zapewniającej rozwój z uwzględnieniem ochrony środowiska i w miarę pełne zatrudnienie. Interwencjonizm państwowy i wolna konkurencja nie stanowią wtedy sprzeczności, a przeciwnie, wzajemnie się uzupełniają.

Jednym z narzędzi interwencjonizmu państwowego jest polityka regionalna państwa zmierzająca do wzrostu ekonomicznego, pełnego zatrudnienia oraz wyrównywania warunków życia, efektywnych struktur gospodarczych, wspierania rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej.

W kontekście przystąpienia Polski do Unii Europejskiej, proces planowania strategicznego staje się znaczącym elementem reformy instytucjonalnej, koniecznym do umożliwienia Polsce podjęcia zobowiązań wynikających

z członkostwa w UE i umożliwiającym dostosowanie praktyk i procedur planowania do istniejących w Unii Europejskiej.

Strategiczna metoda planowania regionalnego oferuje więc spójne i logiczne podejście do rozwoju społeczno-ekonomicznego, i dlatego też tego typu procedury są szeroko stosowane w Unii Europejskiej, stanowiąc w rzeczywistości warunek wstępny otrzymania jakiegokolwiek pomocy w ramach Funduszy Strukturalnych Unii Europejskiej. Kraje członkowskie powinny przedłożyć Komisji Europejskiej swoje plany rozwoju regionalnego zawierające opis właściwej strategii służącej osiągnięciu wyznaczonych celów – wybrane priorytety rozwoju regionalnego, poszczególne cele i odpowiednie działania podjęte dla osiągnięcia średnioterminowych społecznych i ekonomicznych korzyści odpowiadających zastosowanym zasobom i środkom wraz z wstępnym oszacowaniem oczekiwanego wpływu strategii na ich realizację.

Wprowadzona z dniem 1 stycznia 1999 r. reforma administracyjna kraju stworzyła nowe, daleko większe możliwości realizacji polityki rozwoju regionalnego. Pozwoliła na prowadzenie polityki wewnątrzregionalnej – intraregionalnej – województw w stosunku do samych siebie, a nie tylko, jak wcześniej, wyłącznie polityki regionalnej państwa w stosunku do województw. W wyniku reformy powstała sytuacja, w której samorząd województwa stał się odpowiedzialny zarówno za programowanie rozwoju regionu, jak i realizację polityki rozwoju.

Jednocześnie prowadzona jest przez centralne organy władzy publicznej polityka wobec regionów – interregionalna – orientowana na regulowanie międzyregionalnych proporcji rozwoju, zapewnienie bezpieczeństwa i spójności terytorialnej kraju. Istnieje więc komplementarność polityki rozwoju regionalnego – współdziałanie szczebla centralnego i regionalnego.

Dokumentami interregionalnej polityki przygotowanymi przez władze centralne są:

- *Długookresowa Strategia Regionalnego Rozwoju Polski do 2025 r.*,
- *Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2001–2006*,
- *Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*.

Dwa ostatnie dokumenty zostały zatwierdzone przez Sejm i stały się podstawą do sporządzenia strategii rozwoju regionalnego województw, pierwsza jest już w zaawansowanej fazie uzgodnień i konsultacji.

W Ministerstwie Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej przygotowano również strategię resortową *Spójna Polityka Strukturalna Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa* będącą rozwinięciem i uzupełnieniem *Sredniookresowej Strategii Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich*. Dokument ten został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 13 lipca 1999 r. i stał się programem rządowym.

Jednocześnie różnorodne potrzeby wsi powodują konieczność zaangażowania wysiłków całego rządu oraz wykorzystania instrumentów i środków

pozostających w dyspozycji różnych resortów i agend rządowych. Do najważniejszych należą: *Strategia Wzrostu Zatrudnienia i Rozwoju Zasobów Ludzkich*, w której tworzenie nowych miejsc pracy na wsi traktowane jest priorytetowo; *Narodowy Program Rozwoju Wsi Polskiej – Edukacja*, wprowadzający rozwiązania stwarzające szansę na pełny dostęp do nauki dzieci wiejskich; *Strategia zrównoważonego rozwoju Polski do 2025 r.* oraz *Strategia Inwestycyjna Programu ISPA*, które tworzą warunki dobrego gospodarowania zasobami naturalnymi Polski; *Kierunki działań rządu wobec małych i średnich przedsiębiorstw*, które są podstawą w podejmowaniu decyzji związanych z promowaniem i tworzeniem małych przedsiębiorstw na terenie całej Polski.

DŁUGOOKRESOWA STRATEGIA ROZWOJU REGIONALNEGO POLSKI DO 2025 R

Stanowiąc będzie podstawę spójnej polityki regionalnej rządu odpowiadającej na wyzwania polityki regionalnej prowadzonej przez UE. Zawierać będzie długofalowe programy, cele, priorytety i kierunki rozwoju regionalnego państwa, z ś dla regionów będzie wytyczną do formułowania własnych strategii rozwoju (polityki rozwoju regionów).

Problematyka rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich znajduje wyraz wśród 6 głównych celów strategicznych długookresowej polityki rozwoju regionalnego Polski, w szczególności zaś w celu C – *"Akceptowalny społecznie poziom różnic międzyregionalnych i wewnątrzregionalnych, niwelowany interwencją państwa w sytuacji przekroczenia wartości krytycznych oraz wyczerpania wewnętrznych możliwości rozwojowych obszaru i nieskuteczności mechanizmu dyfuzji"* oraz w celu E – *"Struktura gospodarcza zapewniająca trwałą konkurencyjność polskich produktów na rynku międzynarodowym oraz równowagę w wymianie handlowej"*. Uszczegółowienie tych głównych celów strategicznych to: wspieranie obszarów zagrożonych marginalizacją, ograniczenie zjawisk marginalizacji społecznej, ograniczenie dysproporcji pomiędzy warunkami życia w mieście i na wsi, restrukturyzacja rolnictwa.

Wśród 11 typów obszarów wsparcia, dla których podporządkowane są kierunki działań znajduje się **wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich** (w regionach wschodnich, południowo-wschodnich i północno-wschodnich), **restrukturyzacja rolnictwa** poprzez przemiany własnościowe i przekształcenia struktury agrarnej (prywatyzacja mienia popegeerowskiego, stały wzrost powierzchni gospodarstw rolnych), wpływające na zmniejszenie zatrudnienia w rolnictwie oraz stopniową eliminację upraw na najgorszych gruntach przy uproduktywnieniu najlepszych oraz **przebudowa osiedli wiejskich, rozwój infrastruktury i tworzenie warunków dla lokalizacji małych i średnich przedsiębiorstw**.

NARODOWA STRATEGIA ROZWOJU REGIONALNEGO 2001–2006

Przyjęta została w czerwcu 1999 r. przez Komitet Rady Ministrów do Spraw Polityki Regionalnej. Jest ona jedną z podstawowych, średniookresowych strategii strukturalnych harmonizujących programowanie rozwoju w Polsce z programowaniem Unii Europejskiej. Przesłanki makroekonomiczne i wskazania dla rozwoju regionalnego zawarte w NSRR wynikają również z 5 średniookresowych strategii sektorowych (*Narodowa Strategia Wzrostu Zatrudnienia i Rozwoju Zasobów Ludzkich, Spójna Polityka Strukturalna Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa, Narodowa Strategia Ochrony Środowiska, Narodowa Strategia Rozwoju Transportu i Narodowa Strategia Rybołówstwa*). Zapisy tych strategii posłużą do przygotowania *Narodowego Planu Rozwoju* na lata 2003–2006 zawierającego propozycje działań oraz wykorzystania pomocy Unii Europejskiej z Funduszy Strukturalnych ukierunkowanych na zmniejszenie dysproporcji społeczno-gospodarczych pomiędzy Polską a Unią Europejską, zarówno w odniesieniu do poszczególnych dziedzin gospodarki, jak też w układzie regionalnym. Celem strategicznym NSRR jest *"Tworzenie warunków wzrostu konkurencyjności regionów oraz przeciwdziałanie marginalizacji niektórych obszarów w taki sposób aby sprzyjać długofalowemu rozwojowi gospodarczemu kraju, jego spójności ekonomicznej, społecznej i terytorialnej w procesie integracji z Unią Europejską"*. Cel ten zostanie osiągnięty poprzez koncentrację interwencji państwa w kilku podstawowych obszarach – priorytetach polityki rozwoju regionalnego:

- rozbudowa i modernizacja infrastruktury służącej wzmocnieniu konkurencyjności regionów,
- restrukturyzacja bazy ekonomicznej regionów i tworzenie warunków jej dewersyfikacji,
- rozwój zasobów ludzkich,
- wsparcie obszarów wymagających aktywizacji i zagrożonych marginalizacją,
- rozwój międzynarodowej współpracy regionów.

Wsparcie rozwoju regionalnego w zakresie aktywizacji obszarów wiejskich zawarte jest w prioryecie 4, którego celem jest aktywizacja społeczna i gospodarcza obszarów zagrożonych marginalizacją oraz włączenie ich w procesy rozwojowe kraju i Europy. Wsparcie to będzie dotyczyło trzech głównych komponentów.

1. Rozwój i modernizacja infrastruktury na obszarach wiejskich i w małych miastach. Działania będą ukierunkowane zarówno na wsparcie rozbudowy infrastruktury technicznej (w pierwszym rzędzie wodociągowej, budowie i modernizacji kanalizacji i oczyszczalni ścieków, budowie dróg lokalnych, gospodarce odpadami stałymi, dywersyfikacji źródeł energii) jak

i infrastruktury społecznej (w pierwszym rzędzie modernizacji i wyposażenia szkół oraz ochrony dorobku kulturowego i tożsamości wsi). Realizacja projektów infrastrukturalnych będzie prowadzona za pomocą funduszy małych dotacji. Wynika to ze struktury zapotrzebowania gmin wiejskich oraz bardzo niskich możliwości współfinansowania dużych projektów przez najbiedniejsze gminy, do których ten komponent jest adresowany.

2. Tworzenie nowych miejsc pracy poza rolnictwem w wyniku stymulowania rozwoju MSP umożliwiających zagospodarowanie nadwyżek siły roboczej występujących w większości terenów rolniczych Polski.

3. Aktywizacja zawodowa ludności wiejskiej, polegająca na organizowaniu szkoleń i dostarczaniu możliwości przekwalifikowania się ludności wiejskiej, w tym przede wszystkim młodzieży.

Wsparcie rozwoju regionalnego adresowane jest w szczególności na obszary rolnicze Polski zagrożone zjawiskami trwałej peryferyzacji i marginalizacji: popegeerowskie obszary Polski północnej, obszary Polski wschodniej i południowo-wschodniej. Na północy kraju, mimo relatywnie lepszych wskaźników wyposażenia infrastrukturalnego, brak jest perspektyw zatrudnienia i rozwoju dla większości słabo wykształconych i o niskich kwalifikacjach zawodowych mieszkańców izolowanych osiedli popegeerowskich. W Polsce wschodniej cechą szczególną jest istotne opóźnienie w zakresie dostępu do podstawowych urządzeń infrastrukturalnych, co wpływa na słabe perspektywy rozwoju działalności pozarolniczej i ogranicza szansę młodzieży – zwłaszcza w kontekście nieuchronnych przekształceń strukturalnych na wsi.

KONCEPCJA POLITYKI PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA KRAJU

Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju przyjęta przez Sejm RP jest podstawowym dokumentem określającym zasady polityki państwa w dziedzinie przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych kilkunastu lat. Generalnym założeniem *Koncepcji* wynikającym z warunkowań przekształceń zagospodarowania przestrzennego kraju jest **strategia dynamicznego równoważenia rozwoju** umożliwiająca aktywne i świadome kształtowanie procesu stopniowej likwidacji istniejących dysproporcji, konsolidacji priorytetowych celów strategicznych oraz globalnych megatrendów rozwoju. Służyć temu ma między innymi realizacja polityki aktywnego wyrównywania ukształtowanych historycznie i pojawiających się dysproporcji w poziomie zagospodarowania kraju, dyskryminujących społeczności lokalne, które nie mogą o własnych siłach zapewnić satysfakcjonujących społecznie warunków rozwoju i życia.

Wśród sześciu głównych kierunków polityki przestrzennego zagospodarowania kraju *Koncepcja* wymienia **wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich**. Cel ten osiągnięty będzie przez:

- stopniową modernizację i restrukturyzację gospodarki żywnościowej jako głównego ogniwa przekształceń stref rolniczych,
- zdynamizowanie rozwoju gospodarki turystycznej w strefach o najwyższych walorach rekreacyjnych i krajobrazowych,
- ekologicznie uwarunkowany rozwój gospodarki leśnej i wodnej,
- zdynamizowanie rozwoju infrastruktury społecznej i technicznej obszarów wiejskich.

SPÓJNA POLITYKA STRUKTURALNA ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH

Dokument *Spójna Polityka Strukturalna Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich* przyjęta przez Radę Ministrów 13 lipca 1999 r. stanowi rozwinięcie *Sredniookresowej Strategii Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich*. Na podstawie przeprowadzonej szczegółowej diagnozy oraz identyfikacji głównych problemów obszarów wiejskich, sektora rolnego oraz środowiska naturalnego określono w niej cele i kierunki działania, niezbędne do przeprowadzenia fundamentalnych zmian w rolnictwie i na obszarach wiejskich na okres najbliższych kilku lat – czas przygotowań Polski do członkostwa w Unii Europejskiej oraz kilka lat po akcesji. Generalnym przesłaniem *Spójnej Polityki Strukturalnej...* jest założenie, iż zmiany strukturalne w rolnictwie wymagają przekształceń na obszarach wiejskich. Służyć temu ma wielofunkcyjny rozwój wsi, a przede wszystkim działania poprawiające warunki życia i pracy na wsi. Polityka strukturalna wobec rolnictwa i wsi kojarzy ze sobą cele produkcyjne, ekonomiczne, społeczne i środowiskowe – jest więc kompleksowa i wewnętrznie spójna i jest ukierunkowana na poprawę następujących struktur: zatrudnienia na obszarach wiejskich, edukacji ludności wiejskiej, infrastruktury technicznej i społecznej, struktury agrarnej, rynku produktów rolnych oraz administracyjno-instytucjonalnej służącej rozwojowi rolnictwa i obszarów wiejskich.

Podstawowe elementy *Spójnej Polityki Strukturalnej...* wyrażone są przez trzy główne i podporządkowane im odpowiednio cele szczegółowe, których harmonijna realizacja może zapewnić trwałe przemiany na wsi i w rolnictwie:

1. Kształtowanie warunków pracy i życia ludności wiejskiej, odpowiadających standardom cywilizacyjnym i pozwalającym mieszkańcom wsi realizować ich cele ekonomiczne, edukacyjne, kulturowe i społeczne. Cel ten osiągnąć można poprzez rozwój: zatrudnienia na obszarach wiejskich – zwiększenia zatrudnienia poza rolnictwem, przy jednoczesnym stworzeniu miejsc pracy dla uzupełnienia dochodów z rolnictwa; edukacji ludności wiejskiej, tak aby posiadane kwalifikacje i umiejętności umożliwiały efektywną pracę w rolnictwie

i zatrudnienie poza rolnictwem; infrastruktury technicznej i społecznej, tak aby obszary wiejskie były korzystną lokalizacją dla różnych rodzajów działalności gospodarczej i atrakcyjnym miejscem zamieszkania.

2. Przebudowa struktur sektora rolnego, tworząca przesłanki adaptacji rolnictwa do zmieniającej się sytuacji gospodarczej i społecznej. Celami szczegółowymi są tu: modernizacja gospodarstw rolnych; poprawa struktury agrarnej, w tym struktury obszarowej gospodarstw rolnych; poprawa struktury i jakości produktów rolnych i ich przetwórstwa; kształtowanie organizacyjno-ekonomicznych powiązań producentów rolnych z rynkiem produktów rolno-spożywczych; wdrażanie postępu rolniczego; tworzenie i wspieranie struktury administracyjnej i instytucjonalnej, służących rozwojowi rolnictwa i obszarów wiejskich.

3. Kształtowanie warunków rozwoju zrównoważonego na obszarach wiejskich, ochrona zasobów środowiska naturalnego wraz z wiejskim dziedzictwem kulturowym poprzez: wspieranie inwestycji służących ochronie środowiska (działania na rzecz poprawy jakości wód, ochrony zasobów glebowych, poprawy małej retencji wodnej i zachowania walorów krajobrazowych i dziedzictwa kulturowego wsi); dotacje celowe dla rolników stosujących metody produkcji rolniczej służące ochronie środowiska; dotacje dla rolników zalegających grunty rolne; dofinansowanie działalności szkoleniowej i pokazowej (popularyzację Kodeksu Dobrych Praktyk Rolniczych, popularyzacja rolnictwa ekologicznego i systemu produkcji integrowanej itp.); ochronę i promocję twórczości ludowej – sztuki i rękodzieła ludowego oraz folkloru i obrzędów kulturowanych w danym regionie kraju.

Spójna Polityka Strukturalna... zawiera założenia finansowe programów operacyjnych dostosowane do wymogów Unii Europejskiej oraz określa ramy instytucjonalne warunkujące koordynację instytucji odpowiedzialnych za kreowanie, współfinansowanie i zarządzanie programami operacyjnymi.

STRATEGIE ROZWOJU WOJEWÓDZTW

Strategie rozwoju województw są obecnie podstawowym dokumentem budowania nowego ustroju polityki regionalnej w Polsce. Samorządy województw określiły w nich własną koncepcję rozwoju regionalnego zgodną z priorytetami NSRR i na ich podstawie przygotowały programy wojewódzkie. Są ważnym dokumentem prowadzącym do zawarcia kontraktów wojewódzkich.

W wojewódzkich strategiach rozwoju regionalnego aktywizacja i wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich są jednymi z priorytetowych obszarów interwencji. Działania podejmowane na poziomie regionalnym są postrzegane zarówno jako wypełnianie, jak i uzupełnianie realizacji *Spójnej Polityki Strukturalnej Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa*. W ramach polityki rozwoju regionalnego państwa będą finansowane wyłącznie te projekty, które nie

uzyskają wsparcia w ramach programów horyzontalnych rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa, a będą przyczyniały się do tworzenia nowych miejsc pracy poza rolnictwem i których realizacja będzie miała wymierny wpływ na powodzenie całej strategii restrukturyzacji i rozwoju realizowanej przez województwo.

Strategie rozwoju województw zostały przygotowane na podstawie przeprowadzonej diagnozy oraz analizy SWOT, stanowiących integralne części dokumentów. Problematyka rolnictwa i gospodarki żywnościowej oraz obszarów wiejskich ujmowana była we wszystkich diagnozach – aczkolwiek w różnym zakresie – zarówno w aspekcie pozytywnym (mocne strony) jak i negatywnym (słabe strony). Znacznie jednak częściej, bo aż w 10 strategiach podkreślano w diagnozach zagrożenia wynikające z oceny stanu aktualnego i istniejących trendów rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Zagrożenia te na ogół nie wynikają z endogenicznych, regionalnych przesłanek rozwoju, lecz z uwarunkowań ogólnokrajowych, w szczególności zaś z:

- braku skutecznej realizacji i dotychczasowych wymiernych efektów rządowych programów wspierania przekształceń w rolnictwie (lubelskie, mazowieckie, podlaskie, śląskie, warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie),
- przedłużającej się dekonunktury w polskim rolnictwie (pomorskie),
- wolnego, rozmijającego się z oczekiwaniami społecznymi tempa przemian na obszarach wiejskich, tzw. skansenizacja wsi (małopolskie, zachodniopomorskie).

Wśród zagrożeń autorzy strategii wymieniają również preferowanie w strategiach narodowych rozwoju spolaryzowanego, stawiającego głównie na wsparcie „lokomotyw rozwoju”, co mogłoby spowodować pogłębiającą się polaryzację rozwoju i spadek znaczenia społeczno-gospodarczego słabych regionów rolniczych oraz całego rolnictwa jako gałęzi mało rozwojowej i mało konkurencyjnej.

W 8 strategiach szanse województw związane z rozwojem rolnictwa i obszarów wiejskich upatruje się głównie w:

- wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich, opartym o programy pomocowe oraz członkostwo w UE (podlaskie, pomorskie),
- rozwoju rolnictwa ekologicznego i produkcji zdrowej żywności (lubelskie, podlaskie, warmińsko-mazurskie),
- rozwoju przetwórstwa p odów ł rolnych, zwłaszcza sadowniczych i ogrodniczych (mazowieckie, świętokrzyskie oraz warmińsko-mazurskie),
- rozwoju nowoczesnych gospodarstw rodzinnych (zachodniopomorskie),
- osiągnięciu już wysokiego poziomu rozwoju rolnictwa i pozytywnych rezultatów w jego modernizacji i restrukturyzacji.

W zdecydowanej większości strategii rozwoju województw sformułowano misję, w trzech przypadkach nazwaną celem generalnym, a w sześciu zastąpiono wizją rozwoju województwa. Najczęściej w sposób ogólny postuluje się w nich podnoszenie poziomu i poprawę warunków życia mieszkańców oraz rozwój gospodarczy regionu. Np. w strategii podkarpackiej (cel ogólny) "*Podnoszenie poziomu rozwoju i strukturalnego dostosowania Podkarpacia oraz poprawa jakości życia jego mieszkańców*", w świętokrzyskiej – "*Wspomagający ciąg działań na rzecz wielostronnej poprawy warunków życia ludność*", w wielkopolskiej – "*Województwo regionem nowoczesnym i zintegrowanym*". W strategii woj. warmińsko-mazurskiego podkreśla się ponadto akcent ekologiczny – "*Zasobne i gospodarne Warmia i Mazury regionem czystego powietrza, wód i zdrowej żywności*". W misjach 5 strategii akcentuje się aspekt integracji z UE, województwa przygraniczne akcentują korzyści płynące ze swego położenia a misje 2 województw (pomorskie i małopolskie) wskazują na odrębność i bogactwo kulturowe regionu. Tylko w 4 strategiach akcentuje się bezpośrednio w misjach problematykę rolnictwa i obszarów wiejskich: w podkarpackiej – wzmocnienie rolnictwa, w warmińsko-mazurskiej – produkcję zdrowej żywności, w kujawsko-pomorskiej – aktywizację obszarów wiejskich oraz w podlaskiej – unowocześnienie rolnictwa.

Aczkolwiek sformułowane misje nie zawsze są spójne z wyznaczonymi celami i na nich opartymi kierunkami działań, to jednak na ich podstawie można określić zakres proponowanych celów strategicznych.

Strategie formułują od 3 do 8 głównych (długookresowych) celów strategicznych, które w niektórych dokumentach tożsame są z priorytetami rozwoju. Każdemu z nich podporządkowane jest od kilku do kilkunastu celów szczegółowych.

Największa liczba celów przyjętych w strategiach dotyczy szeroko rozumianej sfery społecznej i warunków życia mieszkańców, unowocześnienia systemu edukacji, poprawy stanu zdrowotności, podnoszenia aktywności społecznej, rozwoju gospodarczego regionu, rozwoju infrastruktury technicznej, ochronie środowiska oraz integracji z UE i współpracy zagranicznej.

W większości strategii występują cele strategiczne związane z rozwojem rolnictwa i gospodarki żywnościowej oraz rozwojem obszarów wiejskich. Cele te zgodne są z czwartym priorytetem *Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego*, a więc "*Wsparciem obszarów wymagających aktywizacji i zagrożonych marginalizacją*", w tym "*Aktywizacją obszarów wiejskich*". W strategiach wojewódzkich najbardziej akcentowany jest wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich (11 strategii) określany jako:

- stymulowanie wielofunkcyjnego rozwoju wsi (łódzkie, opolskie, świętokrzyskie, wielkopolskie),
- aktywizacja obszarów wiejskich w kierunku ich wielofunkcyjnego rozwoju (małopolskie, mazowieckie, zachodniopomorskie),

- tworzenie warunków dla wielofunkcyjnego rozwoju wsi (lubelskie, kujawsko-pomorskie, dolnośląskie),
- rozwój alternatywnych źródeł dochodów na obszarach wiejskich (podlaskie, podkarpackie, warmińsko-mazurskie),
- pozarolniczy rozwój terenów wiejskich (lubelskie),
- wszechstronny rozwój obszarów wiejskich (warmińsko-mazurskie).

Ponadto jako cele strategiczne rozwoju województw związane z rolnictwem wymienia się:

- restrukturyzację rolnictwa (lubelskie, lubuskie, opolskie, wielkopolskie, pomorskie),
- rozwój i modernizację zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego (kujawsko-pomorskie, lubuskie, opolskie, podkarpackie, wielkopolskie),
- rozwój i modernizację gospodarstw rolnych (kujawsko-pomorskie, świętokrzyskie, wielkopolskie),
- stworzenie i unowocześnienie infrastruktury rynku rolnego (świętokrzyskie, kujawsko-pomorskie),
- poprawę opłacalności oraz jakości produktów rolnych (wielkopolskie),
- wzrost efektywności rolnictwa (zachodnio-pomorskie).

ZAKOŃCZENIE

Spójna Polityka Strukturalna Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa oraz Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego staną się programami wieloletnimi w rozumieniu Ustawy z 26 listopada 1998 r. o finansach publicznych, co umożliwi planowanie środków na ich realizację na okres kilku lat. Na realizację tych programów planuje się przeznaczyć rządowe środki budżetowe, pozabudżetowe fundusze rządowych agencji, środki pomocowe Unii Europejskiej (PHARE, środki przedakcesyjne, a po przystąpieniu do Unii także jej fundusze strukturalne) oraz kredyty zagraniczne.

Istotną część programów rozwoju wsi i rolnictwa będzie współfinansowana przez samorządy wojewódzkie, powiatowe i gminne w ramach wojewódzkich programów rozwoju regionalnego (zawartych kontraktów wojewódzkich). Dzięki temu, wzorując się na zasadach stosowanych od lat w UE, będzie możliwe podjęcie spójnych i kompleksowych działań na rzecz wsi i rolnictwa opartych na współpracy i partnerstwie różnych podmiotów zaangażowanych w inicjatywy służące rozwojowi obszarów wiejskich.

Można stosunkowo łatwo określić docelową wizję przyszłej wsi polskiej i rolnictwa formułowaną na podstawie wyobraźni obecnych pokoleń oraz realizacji zakładanych celów rozwojowych zawartych w przedstawionych strategiach. *"Wieś polska winna być zasobna i gospodarna, z wykształconą ludnością, z pełną, ogólnie dostępną infrastrukturą techniczną i społeczną, wielofunkcyjna, bez problemów bezrobocia, z czystym środowiskiem i ładem*

przestrzennym, zachowaną bogatą kulturą i folklorem, świadoma poczucia równości do mieszkańców miast, otwarta na obcych a jednocześnie zachowująca swoją tożsamość narodową, z rolnictwem w pełni wykorzystującym potencjał produkcyjny gospodarstw i predyspozycje środowiskowe dla produkcji zdrowej żywności w pełni zaspokajającej krajowe potrzeby żywieniowe i konkurującej na rynkach europejskich".

Spełnienie, lub przynajmniej zbliżenie się do tej ambitnej wizji wymaga jednak sformułowania nowej filozofii strukturalnej polityki gospodarczo-społecznej wobec wsi i rolnictwa. W polityce tej rolnictwo i wieś muszą stać się materią interesu narodowego. Filozofia ta oznaczać bowiem musi zgodę wszystkich sił politycznych i całego społeczeństwa na konieczne transfery środków potrzebnych na zapewnienie wsi i rolnictwu możliwości uczestnictwa w korzyściach rozwoju całego kraju.

"...należy wyraźnie poinformować Polaków, że problem rozwoju wsi jest problemem całego społeczeństwa i nie dotyczy tylko jednej, choć licznej, grupy zawodowej. Należy też przygotować długo- i średniookresową strategię, która ogłoszona jako Rządowy Plan Restrukturyzacji Wsi i Rolnictwa zacznie być wdrażana z pełną konsekwencją" – to przesłanie z cytowanego już we wstępie artykułu raportu Instytutu Spraw Publicznych (*Przyszłość wsi polskiej...* 2001).

LITERATURA

- Przyszłość wsi polskiej, wizje, strategie, koncepcje*, 2001, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
Woś A., 1999, *Strategie transformacji rolnictwa*, [w:] *Strategiczne uwarunkowania rozwoju polskiego rolnictwa*, RCSS – Rada Społeczno-Gospodarcza, Warszawa.

VISIONS, CONCEPTS AND STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF POLISH AGRICULTURE AND RURAL AREAS

The article discusses all the current governmental strategies for regional development, as well as the 16 strategies at voivodship (provincial) level, in regard to the subject matter within them involving agricultural and rural development.

All of the aforementioned documents see the matter in hand as one of the main strategic objectives and priorities. In particular, there is an emphasis on the restructuring and modernisation of an agriculture capable of competing on domestic and European markets; on changes in occupational structure and the multifunctional development of rural areas to ensure work and adequate income; on the overcoming of historically-conditioned backwardness in the development of technical and social infrastructure to create conditions for economic and civilisational development in rural areas; on the introduction of spatial order and the retention of environmental balance in rural areas, and on the safeguarding of the inter-regional balance (i.e. that between diversified regions), in such a way that polarisation and excessive disproportions in the development of different rural areas be avoided.

However, the attainment of all these goals will entail the formulation of a new philosophy where socioeconomic structural policy as regards rural areas and agriculture is concerned. In such a policy, agriculture and rural areas must become a matter of interest to the whole nation, since it

will require the agreement of all political forces and the whole of society to the necessary transfer of resources required, if villages and agriculture are to share in the benefits of the whole country's development.

Dr Włodzimierz Zgliński
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
im. Stanisława Leszczyckiego
Polska Akademia Nauk
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55

RESTRUKTURYZACJA OBSZARÓW WIEJSKICH W ŚWIETLE POLITYKI REGIONALNEJ

ZAŁOŻENIA STRATEGII ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

W 1987 r. został przyjęty tzw. Jednolity Akt Europejski, który precyzował koncepcję rozwoju obszarów wiejskich. Uznano w nim, że szansą i koniecznością terenów wiejskich jest zrównoważony i wielofunkcyjny rozwój wynikający z zasad ekorozwoju. Zobowiązano się do przestrzegania równowagi pomiędzy sferami: produkcyjną, społeczną i ekologiczną.

Na konferencji w Cork w 1996 roku przyjęto w ramach programu rozwoju obszarów wiejskich Unii Europejskiej następujące założenia:

- uwzględnić zrównoważony i zintegrowany rozwój obliczony na likwidację niekorzystnych zjawisk oraz zachowanie i poprawę stanu środowiska,
- wspólnie finansować rozwój obszarów opóźnionych jako wariant optymalny i racjonalny,
- preferencje rolnicze ukierunkować głównie na utrwalenie zalet przyrodniczo-krajobrazowych i kulturowych wsi, mających związek z zachowaniem ładu przestrzennego,
- decentralizację i partnerstwo wyrażające się w zarządzaniu przez władze samorządowe traktować jako elementarną zasadę demokracji,
- programowanie oprócz o indywidualny program rozwoju regionu co pozwoli zachować różnorodność przyrodniczą i antropogeniczną.

Głównym celem wspólnotowej polityki UE jest zbliżenie dochodów rolniczych do innych działów gospodarki, stabilizacja rynków oraz regulacja poziomu zatrudnienia. Ze względu na nadprodukcję żywności reforma preferuje ogólnospołeczne funkcje rolnictwa w oparciu o równowagę celów: produkcyjnych, społecznych, ekologicznych. Do kluczowych zadań zalicza się wzrost konkurencyjności i efektywności produkcji rolniczej, ograniczenie nadprodukcji poprzez ekstensyfikację rolnictwa.

W polityce strukturalnej obok dotychczasowych celów, jak wspieranie regionów opóźnionych w rozwoju, czy zwalczanie bezrobocia na drodze wielofunkcyjnego rozwoju wsi, doszły np.: kontakty z rolnikami realizującymi programy ochrony środowiska i kształtowania krajobrazu wiejskiego, rozwój regionów o niskim zaludnieniu, zalesianie gruntów rolnych o najgorszych glebach. Cele strukturalne związane z rozwojem terenów wiejskich pełni *Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego*. Do jego zadań należy uczestnictwo w finansowaniu inwestycji produkcyjnych, rozwoju potencjału miejscowego, badań i rozwoju technologicznego.

Założenia programowe rozwoju obszarów wiejskich Unii Europejskiej stanowią podstawę *Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego* na lata 2001–2006, przyjętej Uchwałą Rady Ministrów w grudniu 2000 r., która uwzględnia:

- stan i trendy zróżnicowań regionalnych w Polsce,
- proces integracji europejskiej,
- strategię rozwoju regionalnego,
- zasady i kryteria uruchamiania środków,
- koordynację i wdrażanie polityki rozwoju regionalnego,
- ramy finansowania NSRR.

Podstawową funkcją obszarów wiejskich jest rolnictwo i utrzymanie środowiska przyrodniczego w oparciu o sektor rolniczy działający w harmonii z przyrodą. Główną rolę sprawuje tzw. rolnictwo wielofunkcyjne, które pełni następujące zadania:

- zapewnia zaopatrzenie w artykuły żywnościowe i surowce,
- asekuje walory rekreacyjne krajobrazu rolniczego,
- promuje wartości społeczno-kulturowe ludności wiejskiej,
- podtrzymuje podstawowe elementy życiowe (gleba, woda, powietrze).

Do aktualnych i ważnych problemów gospodarczo-społecznych wymagających pilnego rozwiązania należą (por. Koreleski 1998, s.175):

- delimitacja obszarów problemowych, wymagających wsparcia w zakresie przemian strukturalnych,
- wypracowanie własnej strategii i metodologii wielofunkcyjnego rozwoju wsi w ujęciu systemowym,
- opracowanie w ramach ogólnej strategii rozwoju obszarów wiejskich założeń do programów cząstkowych systemu,
- określenie, w ramach strategii rozwoju wielofunkcyjnego, roli i zadań władz samorządowych.

W tym względzie realizacja zadań leży przede wszystkim w gestii władz samorządowych. Poprzez pryzmat polityki intraregionalnej (samorządowej) tworzone są miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego stanowiące główny instrument planowania i zarządzania regionalnego. Ze względu na oddolny, a więc demokratyczny sposób tworzenia planów miejscowych i lokalnych, są one względnie realne i mające wymiar aplikacyjny.

Wśród regionalnych aspektów rozwoju obszarów wiejskich szczególnie miejsce zajmują (Kamiński, 1998, s.144):

- regionalizacja polityki rozwoju obszarów wiejskich,
- ewolucja wsi od monofunkcyjnej do wielofunkcyjnych obszarów wiejskich,
- transformacja od regionalnej polityki rolnej do regionalnej polityki rozwoju obszarów wiejskich,
- ewolucja od dominacji czynników przyrodniczych do wzrostu roli technologii, organizacji i kwalifikacji,
- restrukturyzacja podejścia wąsko ekonomicznego w kierunku społecznej polityki spójności – zwłaszcza na obszarach wiejskich zacofanych.

Polaryzacja przestrzenna poziomu rozwoju regionalnego kraju, w tym obszarów wiejskich zależy od konkretnych uwarunkowań występujących w poszczególnych regionach. Są to uwarunkowania (por. Madej 2000):

- demograficzne: obejmują rozwój ludności oraz jej przemiany ilościowe i strukturalne, co ma wpływ na poziom aktywności zawodowej,
- społeczne: dotyczące infrastruktury społecznej i warunków życia ludności regionów (oświata i poziom wykształcenia, kwalifikacje, ochrona zdrowia i opieka społeczna, warunki mieszkaniowe i komunalne),
- ekonomiczne: wynikają z osiągniętego poziomu ekonomicznej efektywności regionów, na co ma wpływ umiejętność wykorzystania posiadanych w regionie czynników produkcji,
- ekologiczne: oznaczają rozwój gospodarki regionu z uwzględnieniem uwarunkowań ekologicznych tzn. z założeniem zachowania stanu względnej równowagi,
- specyficzne:
 - a) wewnętrzne, wynikające ze zróżnicowania cech regionów w skali kraju,
 - b) zewnętrzne, wynikające z otoczenia zewnętrznego krajowego ale także zagranicznego, które może być sprzyjające lub hamujące.

PRZEMIANY STRUKTURY PRZESTRZENNEJ OBSZARÓW WIEJSKICH W POLSCE

Na restrukturyzację obszarów wiejskich bezpośrednio wpływa sytuacja w miastach, a pośrednio proces migracji ludności. Skutkiem ewoluowania struktury gospodarczej w kierunku industrializacji, urbanizacji, potęguje się w okresie Polski Ludowej trend migracyjny na linii wieś – miasto. Pociąga to za sobą zmiany w proporcjach między ludnością miejską i wiejską oraz polaryzację struktury wykształcenia i zatrudnienia ludności.

Intensywny odpływ ludności wiejskiej powoduje zakłócenie struktury wieku, płci, wykształcenia, co w rezultacie generuje zjawisko depresji demograficznej szczególnie w rejonach przygranicznych. To z kolei powoduje

powstanie depresji gospodarczej i kulturowej wielu obszarów wiejskich. Saldo migracji dla polskiej wsi w latach 1981–1990 stanowiło – 1344 tys. osób¹. Wśród emigrantów ze wsi dominują ludzie młodzi, wykształceni, zdrowi, przedsiębiorczy. Skutkiem takiej orientacji pogłębia się przepaść między ludnością wiejską i miejską co ilustrują dane:

T a b e l a 1. Zmiana udziału ludności wiejskiej w ludności ogółem

1950	1970	1990	2000
63,1	47,7	38,2	38,0

Źródło: *Rocznik Statystyczny*, 2000, GUS, Warszawa, s. 95

T a b e l a 2. Odssetek ludności z wykształceniem wyższym w mieście i na wsi

1988		1995	
Miasto	Wieś	Miasto	Wieś
9,4	1,8	9,8	1,9

Źródło: *Rocznik Statystyczny*, 2000, GUS, Warszawa, s. 95

Proces emigracji ludności wiejskiej powoduje depopulację wsi, a tym samym ewolucję systemu osadnictwa wiejskiego. Wyraża się to w postaci:

- postępującej depresji (depopulacja),
- trendów regresywnych (degradacja i pauperyzacja),
- trendów progresywnych (semiurbanizacja).

Depresja demograficzna jako zjawisko typowe np. dla „Ściany Wschodniej” ogranicza i w konsekwencji eliminuje słabe jednostki wiejskiej sieci osadniczej. Pociąga to za sobą pogorszenie funkcjonowania systemu osadnictwa na tle wzrostu promienia odległości, dekapitalizacji infrastruktury, degradacji zasobów przyrody (gleba, las, woda) i w rezultacie pauperyzację wsi wobec depresji gospodarczej.

Trendy regresywne są typowe również dla obszarów wiejskich popegeerowskich. Wysokie bezrobocie, brak alternatywy zawodowej na obszarach wiejskich powoduje zubożenie ludności i stwarza konieczność pilnej restrukturyzacji. Do tego jednak oprócz inicjatywnych działań władz samorządowych niezbędny jest kapitał zewnętrzny. Utworzone euroregiony (np. Euroregion Niemen) oraz specjalne strefy ekonomiczne (np. Suwalska Strefa Ekonomiczna) właśnie są obliczone na wyzwolenie przedsiębiorczości i racjonalne zagospodarowanie zasobów lokalnych.

Oprócz wsi małych, upadających, bez szans na utrzymanie się w systemie osadnictwa wiejskiego, coraz większą rolę odgrywają wsie wiodące. Na fali procesów progresywnych kształtuje się zjawisko znane jako urbanizacja wsi. Jest to skutkiem restrukturyzacji obszarów wiejskich, co wyraża się poprzez poprawę struktury agrarnej gospodarstw, podniesienie kultury rolnej, charakter

¹ *Mały Rocznik Statystyczny*, 1996, GUS, Warszawa, s. 65

zabudowy, infrastrukturę, strukturę zawodową ludności. Coraz mniej zawodowo czynnych pracuje w zawodach rolniczych, coraz więcej zaś w zawodach pozarolniczych. Chodzi nie tylko o obsługę rolnictwa, ale o sektor szeroko rozumianych usług na rzecz ludności wiejskiej. Zjawisko semiurbanizacji wsi stopniowo zaciera różnice między wsią i małym miastem, co jest postrzegane jako swoisty awans cywilizacyjny obszarów wiejskich.

Innym ważnym zagadnieniem jest odróżnienie „rozwoju” od „transformacji i restrukturyzacji”. Wiąże się to z koniecznością zachowania i rozwoju specyficznych cech obszarów wiejskich. Chodzi o to aby „...zachować i rozwinąć całe bogactwo zróżnicowań polskiej przestrzeni jako fragmentu zróżnicowanej przestrzeni europejskiej, która w tej dziedzinie jest unikatem w skali globalnej” (Kukliński 1997, s. 106). W procesie restrukturyzacji gospodarki obliczonym głównie na wzrost ekonomiczny, nie możemy zatracić oryginalnych, szczególnie pod względem ekologicznym i kulturowym atrybutów polskiej wsi. Wymagają one kultywowania a nie uniformizacji i transformacji przystosowujących do współczesnych norm wzorców europejskich krajów gospodarczo rozwiniętych (Stola 1998).

Zarysowany kierunek przemian wiejskiego systemu osadniczego w świetle tendencji integracyjnych ze strukturami Europy Zachodniej jest typowy i nieunikniony. Chodzi jednak o to, aby zachować naszą odrębność kulturową wsi, różnorodność, specyfikę.

GOSPODARKA PRZESTRZENNA OBSZARÓW WIEJSKICH W PIERWSZEJ POŁOWIE XXI WIEKU

Podstawowe założenia strategii obszarów wiejskich w Polsce wynikają z ogólnej koncepcji polityki społecznego, gospodarczego i przestrzennego rozwoju kraju.

W strategii przebudowy i rozwoju obszarów wiejskich zakłada się (por. *Koncepcja polityki...1995*):

- zapewnienie mieszkańcom wsi porównywalnych warunków jakości życia we wszystkich regionach,
- zapewnienie ładu przestrzennego i zachowanie równowagi środowiska przyrodniczego,
- ewolucję od dominacji czynników przyrodniczych do wzrostu roli technologii, organizacji i kwalifikacji,
- przekształcenie tradycyjnej wsi monofunkcyjnej w nowoczesną wieś wielofunkcyjną,
- sprostanie wymogom Unii Europejskiej w stosunku do rolnictwa i obszarów wiejskich.

Warunkiem realizacji takiego modelu, który postrzegam jako ambitny i zasadny, jest konieczny wzrost aktywności oraz przedsiębiorczości społeczności

lokalnych, wzrost miejsc pracy poza rolnictwem, unowocześnienie organizacji rolnictwa, produkcji i marketingu, systemu edukacji.

Krajobraz obszarów wiejskich w pierwszej połowie XXI wieku będzie cechował się następującymi elementami (Falkowski 1998):

- szeroko otwarte rynki pracy, kapitału, wymiany towarowej,
- trwałe więzi między producentami, przetwórstwem i marketingiem,
- poprawa struktury agrarnej,
- rozwój produkcji i przetwórstwa zdrowej żywności,
- rosnący udział obszarów chronionych w krajobrazie wiejskim,
- nowoczesność zarządzania oraz organizacji produkcji,
- uporządkowana przestrzeń antropogeniczna.

W tym względzie niezbędna jest ścisła koordynacja działań o charakterze interakcji na szczeblu polityki interregionalnym i intraregionalnym.

Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich, zgodnie z Ustawą o zagospodarowaniu przestrzennym z 1994 r. na progu XXI wieku będzie dążyć do (por. *Koncepcja polityki... 1998*):

- dynamizacji polskiej przestrzeni w systemie europejskim,
- ekologizacji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- restrukturyzacji ogniw struktury przestrzennej kraju,
- generowania zróżnicowanej struktury społeczno-gospodarczej,
- wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich.

Przykładem aktywizacji i restrukturyzacji regionów poprzez kreowanie racjonalnych kierunków wobec uwarunkowań przyrodniczych, jest obszar Zielonych Płuc Polski. Ze względu na unikatowy charakter i walory tego obszaru, predestynowanego do realizacji koncepcji ekorozwoju, należy przyjąć priorytet dla następujących kierunków rozwoju poprzez (Sasinowski 1998):

- modernizację i restrukturyzację gospodarki rolno-żywnościowej,
- zdynamizowanie i restrukturyzację gospodarki turystycznej,
- preferowanie ekologicznie uwarunkowanej gospodarki leśnej i wodnej,
- modernizację i rozwój infrastruktury obszarów wiejskich.

Strategia rozwoju regionów wiejskich z dominacją funkcji rolniczej powinna się opierać na trzech głównych kierunkach (por. Kozuch, Sokołowska 2000).

1. Rozwój rolnictwa zgodny z koncepcją ekorozwoju tzn. rolnictwa ekstenywnego, ekologicznego, integrowanego z uwzględnieniem działalności rolniczo-leśnej, przetwórstwa i sprzedaży produktów rolnych, nie żywnościowej produkcji rolniczej.
2. Rozwój usług szczególnie związanych z utrzymaniem i poprawą stanu zdrowia społeczeństwa. Służyć temu powinien rozwój miejscowości uzdrowiskowych, ośrodków lecznictwa klimatycznego, sanatoryjnego, usług eko- i agroturystycznych.
3. Rozwój małych i średnich przedsiębiorstw zajmujących się przetwórstwem, handlem detalicznym i hurtowym oraz pracochłonną produkcją.

Zarysowane kierunki aktywizacji obszarów wiejskich z dominującą funkcją rolniczą sprzyjać będą, z jednej strony procesom modernizacji i ekologizacji rolnictwa, a z drugiej tworzeniu nowych miejsc pracy w sektorze pozarolniczym. Taka orientacja w rezultacie przyczyni się do zahamowania groźby bezrobocia, wpłynie na cywilizacyjny awans wsi poprzez zmniejszenie dystansu w poziomie wykształcenia ludności miejskiej i wiejskiej.

Podstawę prawną tej koncepcji stanowi Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (projekt przyjęty przez Radę Ministrów) z dnia 1 lipca 2000 roku. Określa ona zakres oraz sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele, ustalania zasad ich zagospodarowania, przyjmując za podstawę tych działań rozwój zrównoważony i ład przestrzenny.

W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się przede wszystkim¹:

- wymagania ładu przestrzennego,
- walory architektoniczne i krajobrazowe,
- wymagania ochrony środowiska,
- walory ekonomiczne przestrzeni,
- wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego,
- przestrzeganie prawa własności.

Wsparcie rozwoju regionalnego w zakresie aktywizacji terenów wiejskich będzie dotyczyło trzech celów szczegółowych².

1. Rozwój i modernizacja infrastruktury na obszarach wiejskich i w małych miastach. Realizacja projektów infrastrukturalnych będzie prowadzona za pomocą tzw. funduszy małych dotacji, co wynika ze skali i struktury zapotrzebowania gmin wiejskich oraz z ograniczonych możliwości współfinansowania dużych projektów przez gminy najbiedniejsze.
2. Tworzenie nowych miejsc pracy poza rolnictwem w celu zagospodarowania nadwyżek siły roboczej występujących w większości terenów rolniczych.
3. Aktywizacja zawodowa ludności wiejskiej polegająca na organizowaniu szkoleń obliczonych na możliwość przekwalifikowania się przede wszystkim młodzieży.

WNIOSKI

1. W procesie transformacji polskiej przestrzeni ważnym problemem pozostaje zapewnienie ładu przestrzennego i zachowanie równowagi środowiska przyrodniczego, wraz z ochroną wiejskiego dziedzictwa kulturowego

¹ Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (projekt przyjęty przez RM w 2000 r., rozdział 1).

² *Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2001-2006* (Uchwała Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2000 r.).

i historycznego: wielofunkcyjność struktury gospodarczej, rozwój innowacyjności, wysokie kwalifikacje zasobów pracy, atrakcyjność gospodarki dla inwestorów polskich i zagranicznych, wmontowanie Polski w europejski system infrastruktury technicznej.

2. Potencjalnym narzędziem kształtowania ładu przestrzennego według racjonalności i w rezultacie restrukturyzacji gospodarki z uwzględnieniem założeń ekorozwoju (rolnictwo ekologiczne, agroturystyka) winno być planowanie przestrzenne przy aktywnym uczestnictwie samorządów terytorialnych, szczególnie w zakresie tworzenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

3. W strategii przebudowy i rozwoju obszarów wiejskich Polski konieczny jest wzrost aktywności i przedsiębiorczości wszystkich społeczności lokalnych, przyrost miejsc pracy poza rolnictwem, unowocześnienie całego rolnictwa w sensie organizacji produkcji i marketingu, unowocześnienie systemu edukacji młodzieży wiejskiej itp. Zgodnie z koncepcją polityki społecznego, ekonomicznego i przestrzennego rozwoju państwa, dalszy rozwój kraju, a w tym obszarów wiejskich i rolnictwa będzie miał charakter ewolucyjny. Zjawisku temu towarzyszyć będzie odpływ siły roboczej z rolnictwa połączony ze zmianą struktury agrarnej, z jednoczesnym zmniejszeniem roli tego sektora gospodarki w zatrudnieniu ludności wiejskiej.

4. Miejsce wąskoprodukcyjnej polityki rolnej musi zająć kompleksowo rozumiana polityka rolna obszarów wiejskich, w której obok oddziaływania na produkcję rolną równie ważne miejsce zajmują problemy społeczne, zagadnienia kulturalne, infrastruktura, usługi.

5. Polityka regionalna rozwoju obszarów wiejskich jest niezbędna, a jej główny cel winno stanowić aktywne kształtowanie przestrzeni wiejskiej według kryteriów racjonalności z uwzględnieniem ładu przestrzennego i strategii ekorozwoju.

6. Do aktualnych problemów gospodarczo-społecznych należy zaliczyć wypracowanie własnej strategii i metodologii wielofunkcyjnego rozwoju wsi w ujęciu systemowym uwzględniającym specyfikę i zróżnicowanie przestrzenne struktur społeczno-gospodarczych kraju oraz istniejące powiązania wewnętrzne i zewnętrzne.

LITERATURA

Falkowski J., 1998, *Strategia rozwoju gospodarki przestrzennej obszarów wiejskich Polski po 2000 roku*, [w:] *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich*, XV Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze, Polit. Białost., UMK, PTG.

Kamiński W., 1998, *Polityka regionalna a rozwój obszarów wiejskich*, [w:] *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich*, XV Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze, Polit. Białost., UMK, PTG.

Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju, 1995, CUP, Warszawa.

- Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*, 1998, RCSS, Warszawa.
- Koreleski K., 1998, *Założenia strategii zrównoważonego rozwoju terenów wiejskich*, [w:] *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich*, XV Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze, Polit. Białost., UMK, PTG.
- Kożuch B., Sokołowska S., 2000, *Mechanizmy ekorozwoju a konkurencyjność obszarów wiejskich*, [w:] H. Sasinowski (red.), *Ekorozwój w polityce regionalnej*, Polit. Białost., Białystok.
- Kukliński A. (red.), 1997, „*Unionizacja*” *polskiej przestrzeni*, [w:] *Problematyka przestrzeni europejskiej*, Euroreg. Warszawa.
- Madej T., 2000, *Regionalna polityka społeczno-gospodarcza*, [w:] Z. Mikołajewicz (red.), *Uwarunkowania i strategie rozwoju regionalnego w procesie integracji europejskiej*, Opole, s. 87-95.
- Sasinowski H., 1998, *Restrukturyzacja w aspekcie ekorozwoju*, [w:] *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich*, XV Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze, Polit. Białost., UMK, PTG.
- Stola W., 1998, *Przemiany struktury przestrzennej obszarów wiejskich*, [w:] *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich w Polsce*, XV Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze, Polit. Białost., UMK, PTG.

THE RESTRUCTURING OF RURAL AREAS IN THE LIGHT OF REGIONAL POLICY

The systemic transformation of Poland has brought with it more than 10 years of restructuring. This was particularly necessary in that most backward of the sectors, i.e. rural areas, and hence agriculture above all.

The relations between the restructuring of rural areas and regional policy, as presented in this article, encompass:

- the strategic assumptions for the development of rural areas,
- the principles for the physical development of rural areas,
- transformations in the spatial structure of rural areas.

A particular place among regional aspects to the development of rural areas is that taken by:

- the regional differentiation of development policy as regards the development of rural areas,
- the changeover from regional agricultural policy to regional policy for the development of rural areas,
- the determination of the role and tasks of local authorities.

The directions taken in activating rural areas with a leading agricultural function will be favoured by the processes of the modernisation and increased environment-friendliness of agriculture, and at the same time by the creation of new job opportunities in the sectors outside agriculture.

The difficult situation of Polish rural areas, resulting from the leaking-away of labour and capital resources, poses a particular task for local authorities. If civilisational progress is to be obtained in rural areas, then intra-regional (local-government) policy will require marked interventionism on the part of inter-regional (central government) policy.

Dr hab. Henryk Sasinowski, prof. PB
Instytut Zarządzania i Marketingu
Politechnika Białostocka
15-351 Białystok, ul. Wiejska 45

PERSPEKTYWY WIELOFUNKCYJNEGO ROZWOJU POLSKICH OBSZARÓW WIEJSKICH W ŚWIETLE PROGRAMU SAPARD

WPROWADZENIE

Polskie rolnictwo i obszary wiejskie wymagają kompleksowej restrukturyzacji, ponieważ nie spełniają wielu standardów Unii Europejskiej. Rozdrobniona struktura agrarna, wysoki poziom jawnego i ukrytego bezrobocia, brak kapitału, brak rozwiniętej infrastruktury i niski poziom wykształcenia mieszkańców wsi tworzą układ silnie sprzężonych barier rozwoju.

Modernizacja i restrukturyzacja rolnictwa powinna postępować równolegle z wielofunkcyjnym rozwojem wsi, który polega na odchodzeniu od tradycyjnej, typowo rolniczej działalności na wsi. W strategii wielofunkcyjnego rozwoju zachodzi konieczność stwarzania nowych miejsc pracy i poszukiwania alternatywnych źródeł dochodu dla ludzi żyjących na wsi. Rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej staje się potrzebą i wyzwaniem czasu dla obecnych mieszkańców obszarów wiejskich, ponieważ ma na celu aktywizację zawodową lokalnej siły roboczej, poprawę bytu finansowego, zmniejszenie bezrobocia i odwrócenie procesu degradacji wsi. Tworzenie nowych miejsc pracy poprzez rozwój przemysłu, rzemiosła, usług, infrastruktury i turystyki na wsi przyspiesza i wzmacnia tempo przemian strukturalnych oraz przyczynia się do wzrostu gospodarczego.

Jednym z podstawowych warunków ożywienia obszarów wiejskich jest kreowanie przedsiębiorczości poprzez tworzenie lokalnych ośrodków wspierania przedsiębiorczości wiejskiej oraz tworzenie małych i średnich przedsiębiorstw wraz z finansowymi instrumentami wspierania pozarolniczej działalności gospodarczej. Przejmowanie nowych funkcji wymaga pomocy z zewnątrz, ponieważ polska wieś nie jest w stanie wytworzyć wystarczających środków dla zapewnienia trwałego, zintegrowanego rozwoju przyczyniającego się do zmniejszenia luki cywilizacyjnej między wsią a miastem. Wielofunkcyjność obszarów wiejskich staje się w związku z tym koniecznością i długofalowym

strategicznym celem rozwojowym zbliżającym polskie rolnictwo do europejskich standardów.

Wielką szansą dla przyspieszenia procesów przemian na obszarach wiejskich stanowić będzie zapowiedziana przez Unię Europejską w dokumencie AGENDA 2000 poważna pomoc finansowa w okresie przedakcesyjnym (w latach 2000–2006) w ramach programów pomocowych. Zgodnie z indykatywną decyzją Komisji Europejskiej z lipca 1999 r. roczny udział Polski w środkach przedakcesyjnych będzie wynosił z funduszu: PHARE – 398 mln Euro, ISPA (Instrument dla Polityki Strukturalnej na rzecz Akcesji) – 312 mln Euro, SAPARD (Przedakcesyjny Instrument Wsparcia dla Rolnictwa i Obszarów Wiejskich) – 168 mln Euro.

Środki finansowe pochodzące z Unii i wspierane przez nie działania, mają wpłynąć na sprawniejsze i płynne dostosowanie gospodarki i systemów instytucjonalnych krajów kandydujących do wymogów unijnych. Pełnić one mają podwójną rolę: edukacyjną oraz środków wspierających rozwój. Warunki wstępne udzielenia wsparcia pozwalają mieć nadzieję, że proponowane instrumenty będą miały znaczący wpływ na proces transformacji. Zadbano bowiem o finansowanie działań w kilku określonych obszarach gospodarki i zgodnie z unijną zasadą dodatkowości, środki będą powiększone dzięki współudziałowi środków beneficjenta. Rola edukacyjna pomocy przedakcesyjnej wynika natomiast z konieczności wdrożenia systemów i procedur unijnych w celu uruchomienia i obsługi programu, co pomoże w przygotowaniu się do wykorzystania Funduszy Strukturalnych po akcesji.

Dokumentem prawnym regulującym zasady pomocy jest rozporządzenie Rady Wspólnot Europejskich nr 1266/99 z dnia 21 czerwca 1999 r.¹ regulujące zasady wzajemnego funkcjonowania i współpracy programów przedakcesyjnych w krajach kandydujących Europy Środkowo-Wschodniej. Zgodnie z treścią tego aktu prawnego pomoc przedakcesyjna Wspólnoty musi być skierowana na rozwiązanie priorytetowych problemów związanych z trwałą adaptacją gospodarki krajów kandydujących i ułatwieniem wdrażania przez te kraje *acquis communautaire* skupiając się w szczególności na Wspólnej Polityce Rolnej. Jak najefektywniejszemu wykorzystaniu pomocy ma służyć wzajemne uzupełnianie, lecz nie powielanie działań realizowanych w ramach trzech programów. W artykule 7 rozporządzenia Rady 1266/1999 zapisano, że państwa korzystające z pomocy będą zobowiązane do współfinansowania.

Warunkiem aprobaty ze strony Unii Europejskiej na prowadzenie działań w ramach programów przedakcesyjnych jest ich zgodność z zapisami Układu Europejskiego i uwzględnienie zasad unijnej polityki wobec rolnictwa oraz polityki strukturalnej. Wymaga się przy tym, aby działania wspierane przez

¹ Council Regulation, (EC) 1266/1999, on coordinating aid to the applicant countries in the framework of the pre-accession strategy and amending regulation (ECC), No 3906/1999 [in:] OJ L 16 168

fundusze przedakcesyjne były zgodne z priorytetowymi obszarami prac dostosowawczych w rolnictwie i na obszarach wiejskich wskazanymi we wcześniejszych dokumentach – *Partnerstwo dla Członkostwa, Narodowy Program Przygotowania Polski do Członkostwa w Unii Europejskiej i Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa*.

PROGRAM SAPARD

Program SAPARD jest pierwszym programem pomocowym Unii w całości przeznaczonym dla wsi i rolnictwa. Zasady funkcjonowania programu określa Rozporządzenie Rady Wspólnot Europejskich nr 1268/1999 z dnia 21 czerwca 1999 r.¹ o wsparciu Wspólnoty dla działań przedakcesyjnych na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w krajach kandydujących Europy Środkowo-Wschodniej w okresie przedakcesyjnym. Zgodnie z treścią art.1 dokumentu program ten ustanowiono dla wzmocnienia strategii przedakcesyjnej krajów ubiegających się o członkostwo w celu przyspieszenia procesu reform gospodarczych w tych krajach oraz ich przygotowania do integracji gospodarczej z Unią, a zwłaszcza dla trwałego wsparcia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Z kolejnych artykułów wynika, że powyższy instrument wsparcia będzie przeznaczony do wykorzystania w wieloletnich programach, utworzonych zgodnie z zasadami programów operacyjnych stosowanych w ramach polityki strukturalnej i może być uruchomiony po przedłożeniu przez kraj programów, których nakreślenie, wdrażanie i mechanizmy realizacji powinny być zgodne z określonymi zasadami Funduszy Strukturalnych. W związku z tym Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi przygotowało Program Operacyjny SAPARD, który stanowi zespół wzajemnie ze sobą powiązanych i komplementarnych działań na rzecz poprawy warunków życia i gospodarowania na wsi i jest podstawą ubiegania się o środki pomocowe. W oparciu o analizę sytuacji na obszarach wiejskich i w sektorze rolno-spożywczym przyjęto, że Program Operacyjny SAPARD w Polsce będzie opierać się na dwóch zrównoważonych osiach priorytetowych: *Poprawa efektywności sektora rolno-spożywczego oraz Poprawa warunków prowadzenia działalności gospodarczej i tworzenie miejsc pracy*.

W systemie wprowadzającym środki pomocowe kluczową rolę będzie odgrywała Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, pełniąca funkcje agencji płatniczej i jednocześnie wdrożeniowej. Sukces programu SAPARD będzie w głównej mierze zależał od sprawności działania systemu wdrożeniowego, który powinien zapewnić efektywne wykorzystanie pomocy przedakcesyjnej i sprawny system kontroli. W związku z tym ciężką na nim takie obowiązki jak: czytelność i jasność procedur, upublicznienie działań, stwarzanie

¹ Council Regulation (EC) 1268/1999 of 21 June 1999 on Community support for preaccession measures for agriculture and rural development in the applicant countries in central and eastern Europe in the pre-accession period, [in:] OJ L161, 26 VI 1999

równych szans na konkurencyjnych zasadach dla wszystkich potencjalnych beneficjentów, zapewnienie powszechnej informacji i promocji zasad pozyskiwania wsparcia. Wydatkowanie środków z programu SAPARD jest oparte na zasadzie współfinansowania, w przypadku projektów wytwarzających przychód prywatni beneficjenci muszą zapewnić co najmniej 50% udział środków własnych.

Zgodnie z zasadą partnerstwa decyzyjną rolę przy wyborze projektów będą spełniały Komitety Sterujące (Regionalny i Krajowy).

Wielofunkcyjny rozwój wsi i obszarów wiejskich zawiera się w drugiej osi priorytetowej pt. *Poprawa warunków prowadzenia działalności gospodarczej i tworzenie miejsc pracy*, której zadania obejmują rozwój i poprawę infrastruktury na obszarach wiejskich oraz różnicowanie działalności gospodarczej, w tym wdrażanie programów rolno-środowiskowych i zalesień w celu wypracowania docelowych systemów ochrony krajobrazu wiejskiego i zachowania różnorodności biologicznej. Do każdego z działań zostały przypisane możliwości podejmowania różnorodnych czynności, służących realizacji zadań i osiągnięciu celów Programu Operacyjnego. Realizacja celów i zadań uwarunkowana będzie przez beneficjentów, którzy będą w rzeczywistości odpowiedzialni za przygotowywanie, składanie aplikacji i wdrażanie konkretnych projektów po ich zatwierdzeniu przez kompetentne instytucje. Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich wynikające z programu SAPARD są wielce obiecujące i przedstawiają się w poniższych działaniach.

ROZWÓJ I POPRAWA INFRASTRUKTURY OBSZARÓW WIEJSKICH

Słaby poziom wyposażenia w urządzenia infrastruktury technicznej jest jedną z zasadniczych barier rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Nieodpowiedni stopień rozwoju infrastruktury nie tylko obniża standard życia i gospodarowania, lecz także zniechęca potencjalnych inwestorów do podejmowania działalności gospodarczej na wsi.

Z uwagi na fakt, że zakres potrzeb inwestycyjnych w dziedzinie infrastruktury wiejskiej przekracza możliwości finansowe podmiotów krajowych, włączenie zadań z tego zakresu do programu SAPARD stwarza możliwości zwiększenia skali inwestowania i przyspieszenia przemian, niezbędnych dla rozwoju obszarów wiejskich. Poziom rozwoju infrastruktury wiejskiej ma zasadniczy wpływ na ożywienie gospodarki. Infrastruktura wiejska, stanowiąc podstawę wszelkiej działalności gospodarczej, determinuje postęp ekonomiczny gospodarstw i wzrost produkcji rolniczej oraz warunki pracy na wsi. Tereny wiejskie, uzbrojone w infrastrukturę techniczną, są atrakcyjnym miejscem zamieszkania, co ogranicza migrację młodych i przedsiębiorczych ludzi do miasta. Stanowi to często niezbędny warunek unowocześnienia rolnictwa i jest bodźcem do

rozwoju indywidualnej przedsiębiorczości, jak również stwarza atrakcyjne warunki dla lokalizacji inwestycji gospodarczych z zewnątrz.

Czynności podejmowane w dziedzinie poprawy infrastruktury technicznej mają decydujące znaczenie dla podniesienia atrakcyjności wsi jako miejsca zamieszkania i prowadzenia działalności gospodarczej. W ramach działania *Rozwój i poprawa infrastruktury obszarów wiejskich* wspierane będą inwestycje ukierunkowane na poprawę dostępności i jakości wody, zagospodarowanie ścieków komunalnych, utylizację odpadów oraz budowę dróg gminnych i powiatowych na obszarach wiejskich. Ponadto dotowane będą inwestycje w zakresie poprawy zaopatrzenia w energię i rozwoju telekomunikacji. Poprawa jakości i rozbudowa sieci komunikacyjnej na obszarach wiejskich warunkuje dostęp do rynku pracy i edukacji a także przyczyni się do poprawy warunków prowadzenia działalności gospodarczej m.in. poprzez ułatwienie zaopatrzenia i zbytu.

Integracja Polski z Unią Europejską oznacza konieczność wdrożenia standardów ochrony środowiska, higieny oraz jakości produkcji zgodnie z *acquis communautaire*. Warunkiem spełnienia tych wymogów jest m.in. poprawa zaopatrzenia w wodę, odprowadzania i oczyszczania ścieków oraz utylizacji odpadów. Pomoc jest skierowana przede wszystkim do gmin i związków międzygminnych.

Najważniejszym elementem procesu selekcji projektów będzie zapewnienie spójności proponowanych przedsięwzięć w zakresie poprawy infrastruktury z rozwojem dodatkowej działalności gospodarczej. Wymagana będzie pełna dokumentacja techniczna.

Wsparcie przedakcesyjne w ramach tego działania ma na celu poprawę warunków życia mieszkańców wsi, atrakcyjności inwestycyjnej obszarów wiejskich i stanu środowiska naturalnego. Poza tym przyczyni się do wzrostu przedsiębiorczości na wsi i wyrównania dysproporcji rozwoju.

RÓŻNICOWANIE DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ NA OBSZARACH WIEJSKICH

Znaczący wpływ dla wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich ma różnicowanie działalności gospodarczej. Celem ogólnym tego działania jest zidentyfikowanie i wykorzystanie nisz rynkowych na produkty i usługi poza rolnictwem oraz rozwój działalności gospodarczej na obszarach wiejskich poza konwencjonalnym rolnictwem poprzez wsparcie inwestycyjne. Unijne wsparcie zmierza do uzyskania stabilizacji i dodatkowych źródeł dochodów dla mieszkańców obszarów wiejskich, likwidacji bezrobocia, rozwoju sektora usług i polepszenia dostępu do usług na obszarach wiejskich, rozwoju przedsiębiorczości oraz zróżnicowania i zmiany kierunków produkcji.

Środki pomocowe z programu SAPARD są przeznaczone na realizowanie tego celu za pośrednictwem dotacji na:

- zapewnienie źródeł dodatkowego dochodu dla gospodarstw rolnych,
- tworzenie miejsc pracy dla mieszkańców obszarów wiejskich,
- zwiększenie atrakcyjności obszarów wiejskich.

ZAPEWNIENIE ŹRÓDEŁ DODATKOWEGO DOCHODU DLA GOSPODARSTW ROLNYCH

Celem szczegółowym tego komponentu jest zwiększenie liczby gospodarstw posiadających trwałe źródło dodatkowego dochodu osiąganego z działalności gospodarczej poza konwencjonalnym rolnictwem. Działanie to obejmuje w szczególności projekty dotyczące np. pozyskiwania, konfekcjonowania i przetwórstwa surowców naturalnych (żwiru, piasku, kamienia), usług na rzecz rolnictwa, rzemiosła, drobnej wytwórczości i rękodzielnictwa. Znaczącą rolę dla budżetu mieszkańców wsi będzie miała również działalność turystyczna i związane z nią usługi hotelowe, gastronomiczne, rekreacyjne i edukacyjne. Dodatkowym źródłem dochodu gospodarstw rolnych mogą być poza tym usługi dla ludności (organizacja imprez, prowadzenie rachunkowości, usługi budowlane i inne) a także praca przez telefon i usługi internetowe (e-commerce).

Beneficjentami pomocy są osoby fizyczne: rolnicy i członkowie ich rodzin objęci systemem ubezpieczenia społecznego, w rozumieniu ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników¹. Głównym warunkiem otrzymania wsparcia przez rolników i domowników jest wykazanie w planie przedsięwzięcia (biznes plan), że projekt przyniesie trwały dochód dodatkowy. Wymagane jest też udowodnienie popytu na dany produkt lub usługę i możliwości finansowania inwestycji.

TWORZENIE MIEJSC PRACY DLA MIESZKAŃCÓW OBSZARÓW WIEJSKICH

Wysoki poziom bezrobocia (wraz z bezrobociem ukrytym oceniany na dwa miliony osób) jest jednym z głównych problemów obszarów wiejskich w Polsce. Istnienie wysokiego bezrobocia na wsi, zarówno rejestrowanego jak i ukrytego, stanowi o konieczności wsparcia rozwoju rynku pracy, m.in. poprzez udzielanie pomocy inwestycyjnej podmiotom tworzącym miejsca pracy. Pomoc skierowana będzie także do rolników i członków ich rodzin, którzy podejmując dodatkową działalność gospodarczą, uzyskiwać będą dodatkowe dochody. Tworzenie miejsc pracy dla mieszkańców obszarów wiejskich obejmuje w szczególności projekty w takim zakresie jak: przygotowanie płodów rolnych do sprzedaży (czyszczenie, pakowanie, sortowanie, suszenie i inne),

¹ Dz.U. z 1998 r. Nr 7, poz.25 z późn. zmian.

pozyskiwanie, konfekcjonowanie i przetwórstwo surowców naturalnych oraz pozyskiwanie, przerób drewna i produkcja wyrobów z drewna.

Ważną rolę odegra działalność turystyczna (zakwaterowanie, usługi gastronomiczne, rekreacyjne, edukacyjne i inne) oraz rozwój rzemiosła, drobnej wytwórczości i rękodzielnictwa. Środki pomocowe zostaną przeznaczone dla beneficjentów chcących świadczyć usługi na rzecz rolnictwa, internetowe i usługi dla ludności (organizacja imprez, prowadzenie rachunkowości, usługi budowlane i inne).

Głównym warunkiem otrzymania wsparcia przez przedsiębiorców jest wykazanie w standardowym biznes-planie utworzenia nowych, trwałych miejsc pracy dla mieszkańców obszarów wiejskich. Wymagane jest też wykazanie możliwości finansowania oraz udowodnienie istnienia rynku zbytu na dany produkt lub usługę.

Dotacje związane z zapewnieniem źródeł dodatkowego dochodu i tworzeniem miejsc pracy na obszarach wiejskich mogą być przeznaczone na następujące czynności i działania:

- budowa, modernizacja, remont, adaptacja budynków,
- zakup maszyn, narzędzi i urządzeń,
- zakup sprzętu komputerowego i oprogramowania,
- zagospodarowanie terenu,
- koszty marketingu i promocji (oznakowanie, tablice i inne),
- koszty studiów możliwości oraz dokumentacji technicznej.

O wyborze projektu, dla którego będzie przeznaczona pomoc przedakcesyjna decyduje przede wszystkim lokalizacja inwestycji oraz zgodność ze strategią rozwoju województwa. Preferowane będą projekty realizowane w gminie o dużym stopniu bezrobocia lub w gminie, której dochody w przeliczeniu na mieszkańca wynoszą poniżej 60% średniej krajowej. Projekty inwestycyjne mogą być realizowane na terytorium całej Polski z wyłączeniem miast powyżej 7000 mieszkańców.

ZWIĘKSZENIE ATRAKCYJNOŚCI TURYSTYCZNEJ OBSZARÓW WIEJSKICH

Zakres dotacji w ramach tego środka może obejmować: zagospodarowanie terenu (ścieżki rowerowe, szlaki piesze, parkingi, ogrodzenia, urządzenie terenów zielonych i inne) oraz zakup tablic dydaktycznych, informacyjnych i regulaminowych. Poza tym atrakcyjność turystyczną danego obszaru wiejskiego mogą zwiększyć: urządzenia rekreacyjno-sportowe (wiaty, place zabaw), obiekty kultury fizycznej, turystyki i wypoczynku, pomosty i moła oraz inne elementy małej infrastruktury turystycznej.

Beneficjentami pomocy mogą być organizacje pozarządowe, gminy i związki międzygminne. O przyznanie dotacji nie mogą się ubiegać: osoby fizyczne,

grupy nieformalne, organizacje polityczne, związki zawodowe i podmioty gospodarcze prowadzące działalność nastawioną na zysk.

Dotacje przyznawane będą na realizację inwestycji, które przyczynią się do zwiększenia atrakcyjności obszaru oraz wpłyną na poprawę wykorzystania i rozwój bazy noclegowej. Ocena projektów dokonywana będzie na podstawie analizy składanych przez beneficjentów standardowych opisów projektów. Przy wyborze projektów będzie brana pod uwagę koordynacja z działaniami promocyjnymi i zgodność ze strategią rozwoju województwa.

MARKETING I PROMOCJA RÓŻNICOWANIA DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ NA OBSZARACH WIEJSKICH

Głównym celem działania jest rozwój inicjatyw zespołowych na rzecz marketingu przedsięwzięć różnicowania działalności gospodarczej na obszarach wiejskich. Osiągnięcie powyższego celu następuje poprzez wsparcie: badań marketingowych, promocji lokalnych produktów lub produktów wysokiej jakości, udziału w targach, tworzenia baz danych, publikowania materiałów promocyjnych (brozury, ulotki, tablice informacyjne) oraz organizowania spotkań integracyjnych w kraju i rozwijania współpracy z partnerami zagranicznymi.

Biorcami pomocy mogą być formalnie zarejestrowane organizacje pozarządowe, organizacje i związki rolników, jednostki samorządu terytorialnego, jednostki samorządu gospodarczego oraz instytucje doradztwa rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich.

Każdy projekt powinien zawierać plan przedsięwzięcia, w tym mierzalne cele marketingowe i wskaźniki fizyczne. Każdy beneficjent będzie musiał złożyć standardowy opis projektu.

Przy wyborze projektu Regionalny Komitet Sterujący będzie się kierował powiązaniem z istniejącymi lub planowanymi inwestycjami, programami szkoleniowymi oraz zgodnością ze strategią rozwoju województwa.

PROGRAMY ROLNO-ŚRODOWISKOWE I ZALESIANIE (PROJEKTY PILOTAŻOWE)

Programy rolno-środowiskowe i zalesianie przygotowane zgodnie z Rozporządzeniem Rady (WE) nr 1257/99, są nowo zaproponowanymi instrumentami długotrwałego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Ich celem jest zachęcenie rolników, aby działali na rzecz ochrony środowiska na terenach rolniczych o dużych walorach środowiska i krajobrazu, jak również przeprowadzanie zalesiania terenów marginalnych.

W zakres niniejszego działania włączono ponadto programy pilotażowe rolno-środowiskowe i zalesień, stwarzające rolnikom możliwość podjęcia działań na rzecz ochrony środowiska i uzyskania z tego tytułu zwrotu poniesionych kosztów oraz stosownej rekompensaty.

Przygotowanie programów rolno-środowiskowych i zalesień przyczyni się do: zagospodarowania gruntów nieużytkowanych, wzrostu powierzchni lasów, poprawy bilansu wodnego i warunków klimatycznych, odnawiania źródeł surowców, likwidacji bezrobocia, zachowania krajobrazu obszarów wiejskich oraz różnorodności środowisk, promocji bezpiecznych dla środowiska praktyk rolniczych, a także rozwoju rolnictwa organicznego. Programy pilotażowe zapewnią dodatkowe źródło dochodów dla rolników o niskim potencjale lub mało zróżnicowanej działalności pozarolniczej.

SZKOLENIA ZAWODOWE

Prawidłowy rozwój rolnictwa zależy od poprawy jakości zasobów ludzkich będących zasadniczym elementem zarówno w trakcie wprowadzania nowych technologii jak i rozwoju już istniejących. Dlatego też dostosowanie polskiego sektora rolniczego do wymogów Unii Europejskiej musi być wspierane poprzez poprawę jakości zasobów ludzkich na wsi, w celu przygotowania rolników do funkcjonowania w nowych warunkach rynkowych, prawnych oraz socjalnych, które zaistnieją w Polsce z chwilą jej przystąpienia do Jednolitego Rynku.

Analiza poziomu wykształcenia rolników wskazuje na duże możliwości rozwoju w zakresie zarządzania i poprawy wydajności, jak również w zakresie znajomości działań marketingowych w rolnictwie konwencjonalnym oraz poza nim.

Szkolenia będą stanowiły wsparcie dla inwestycji realizowanych w ramach powyższych działań poprzez np. poprawę stanu wykształcenia i wiedzy, przekwalifikowanie bezrobotnych – reorientacja zawodowa, promowanie ekonomicznego podejścia do produkcji rolniczej, wdrożenie rachunkowości rolnej i zmianę mentalności producentów rolnych.

PODSUMOWANIE

Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich jest jednym z celów strategicznych polityki strukturalnej dotyczącej wsi i rolnictwa, w okresie integracji z Unią Europejską. Z powyższej analizy możliwości i bogatej różnorodności działań Programu SAPARD zmierzających do poprawy warunków życia i pracy rodzin żyjących na wsi wynika, iż przyniesie on wiele korzyści dla rozwoju polskich obszarów wiejskich. Przejmowanie przez tradycyjną wieś nowych funkcji pozarolniczych zaowocuje zmniejszeniem bezrobocia oraz wzrostem przedsiębiorczości, która jest warunkiem każdego wzrostu gospodarczego.

Można przewidzieć, że pierwsze lata wdrażania programu nie będą łatwe, chociażby ze względu na fakt konieczności przygotowania programów rozwoju regionalnego i wielu projektów inwestycyjnych oraz uruchomienia własnych środków finansowych będących uzupełnieniem wsparcia ze strony Unii

Europejskiej. Efektywność wydatkowania środków pomocowych zależy od jakości projektów, planowania finansowego, strategii marketingowych i koordynacji inwestycji z innymi działaniami. Kluczową rolę odgrywa jakość zasobów ludzkich, w związku z tym o sukcesie zadecyduje staranny dobór kadr o wysokich kwalifikacjach i zdolnościach do współpracy. Stopień wykorzystania środków z programu SAPARD w dużej mierze będzie zależał od świadomego i aktywnego zaangażowania beneficjentów i ich przygotowania do korzystania z tych środków, w tym m.in.: poziomu wiedzy, kwalifikacji, umiejętności formułowania i realizacji planów marketingowych i finansowych, gotowości do angażowania środków własnych i pochodzących z kredytów, jak również ponoszenia w związku z tym ryzyka finansowego.

Program SAPARD jest finansowym instrumentem wsparcia wysiłków jego przyszłych beneficjentów na rzecz rozwoju swoich gospodarstw, firm przetwórczych, grup producentów i lokalnych społeczności. Pobudzanie i rozwijanie aktywności lokalnych społeczności będzie procesem trudnym, wymagającym wytrwałej pracy ale w rezultacie przynoszącym korzyści dla wielofunkcyjnego rozwoju wsi. Absorpcja środków zależy od zaangażowania mieszkańców i liderów władz lokalnych. Na właściwe wykorzystanie szans, pojawiających się dzięki Programowi SAPARD wpłynie zapewne poprawa ogólnej koniunktury gospodarczej.

Według K. Duczkowskiej-Małysz (2000) zachodzą obawy, że ubóstwo ludności wiejskiej, w tym rolniczej, brak pomysłu na rozwój, brak wiedzy o zasadach funkcjonowania rynku, w tym o jednolitym rynku, na który mogą trafić tylko produkty konkurencyjne i innowacyjne, niskie kwalifikacje zawodowe, niechęć do zmian oraz różnego rodzaju uprzedzenia staną się główną barierą do korzystania ze środków SAPARD.

Tym samym rysują się przed nami nowe, wielkie wyzwania, których właściwe, skuteczne podejmowanie umożliwi zwiększoną absorpcję i efektywne wykorzystanie pomocy unijnej, wpłynie przy tym zarówno na procesy negocjacyjne, na warunki uczestnictwa w Unii, jak i – w ostatecznym rezultacie – na pozycję polskiego rolnictwa i gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej.

Doceniając wagę pomocy przedakcesyjnej dla polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich należy jednak zaznaczyć że program SAPARD ma tylko wspierać, a nie zastępować krajową politykę rozwoju wsi i rolnictwa.

LITERATURA

Duczkowska-Małysz K., 2000. *Rola Programu SAPARD w rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej*, [w:] M. Kłodziński (red.), *Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w warunkach integracji z Unią Europejską*, Warszawa.

PROSPECTS FOR THE MULTIFUNCTIONAL DEVELOPMENT OF POLISH RURAL AREAS IN RELATION TO THE SAPARD PROGRAMME

Major opportunities for the multifunctional development of Polish rural areas are provided by Poland's prospective accession to the European Union, including via its utilisation of the pre-accession funds. The greatest expectations have been placed with the SAPARD programme fully allocated to the rural and agricultural sectors. One of the programme's strategic objectives for Poland is the stimulation of the multifunctional development of rural areas via support for the development of technical infrastructure and the creation of conditions for engagement in non-agricultural economic activity in rural areas. The pre-accession aid anticipates support for actions seeking to diversify economic activity in rural areas, by ensuring additional sources of income for farms, creating job opportunities for rural residents and increasing the attractiveness of rural areas to tourists. An important influence on the multifunctional development of rural areas will be that exerted by the resources assigned to the marketing and promotion of diversified economic activity in rural areas, vocational training and agro-environmental and afforestation programmes.

The overall effectiveness of the programme will be very much dependent on the quality of project planning and management by recipients of funding.

Mgr Małgorzata Blazejowska
Zakład Prawa
Politechnika Koszalińska

Bożena DEGÓRSKA

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
im. Stanisława Leszczyckiego PAN

EKOLOGICZNE ASPEKTY ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH ISTOTNE W PROCESIE INTEGRACJI POLSKI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ

WPROWADZENIE

Proces integracji Polski z Unią Europejską wymaga ogromnych przemian na obszarach wiejskich. Kierunek przekształceń rolnictwa, z tradycyjnej wsi monofunkcyjnej do nowoczesnej wsi wielofunkcyjnej, w dużej mierze uzależniony będzie od nakładów finansowych, między innymi także na ochronę środowiska. Na obszarach wiejskich problemy związane z poprawą jakości środowiska rozpoczynają się od sanitacji indywidualnego gospodarstwa rolnego, a kończą na globalnych działaniach, zorientowanych przede wszystkim na ochronę wód i powietrza. Bardzo ważny jest aspekt kształtowania ładu przestrzennego oraz podniesienie skuteczności prawnej ochrony przyrody.

Celem przeprowadzonej analizy jest określenie słabych i mocnych stron wiejskiej przestrzeni przyrodniczej, ze szczególnym uwzględnieniem problemów ekologicznych obszarów wiejskich, ważnych w procesie integracji polskiej wsi ze strukturami Unii Europejskiej.

W niniejszym opracowaniu do analizy stanu środowiska wykorzystano najnowsze opublikowane dane GUS dla roku 1999 (*Ochrona Środowiska...* 2000).

SŁABE STRONY WIEJSKIEJ PRZESTRZENI PRZYRODNICZEJ I GŁÓWNE ŹRÓDŁA ZAGROŻEŃ

Spośród wielu słabych stron wiejskiej przestrzeni przyrodniczej największym problemem ujawniającym się w skali całego kraju jest wysokie zanieczyszczenie wód, zarówno powierzchniowych jak i podziemnych. Pomimo, że większość zanieczyszczeń zarówno wód jak i powietrza emitowanych jest z obszarów zurbanizowanych, to jednak skutki tych działań odczuwa zarówno ludność jak i przyroda obszarów wiejskich.

Na podstawie badań stanu czystości rzek (według klasyfikacji ogólnej), objętych monitoringiem podstawowym PIOS można stwierdzić, że aż 90,8% długości kontrolowanych odcinków rzek w dorzeczu Odry oraz 60,1% w dorzeczu Wisły prowadziło wody nadmiernie zanieczyszczone. Szczególnie niepokojący jest fakt, że długość kontrolowanych rzek Polski posiadających wody II klasy czystości wynosi 1,2% przy czym nie stwierdzono występowania wód spełniających wymogi I klasy czystości. Jediną pozytywną stroną jest znaczne zmniejszenie długości rzek o wodach nadmiernie zanieczyszczonych z 88% w roku 1994 do 74,0% w roku 1999. Zatem czystość wód uległa poprawie. W wielu rzekach obniżyło się stężenie niektórych związków, często nie wpływając na zmianę klasyfikacji wód. Jest to efekt znacznego ożywienia inwestycji głównie w zakresie budowy oczyszczalni ścieków i sieci kanalizacyjnych z podłączeniem do tych oczyszczalni oraz zmniejszonego zużycia nawozów w rolnictwie.

Niezbyt dobrą jakością charakteryzują się także wody jeziorne. 14% badanych jezior posiada wody poza klasą, 38% III klasy czystości i tylko w 4% jezior stwierdzono występowanie wód I klasy czystości. Sytuacja ta jest nieco lepsza aniżeli w przypadku zanieczyszczenia wód rzecznych, jednak znacznie ogranicza wartości rekreacyjne ponad połowy monitorowanych jezior.

Wyniki monitoringu wód podziemnych wskazują również na ich duże zanieczyszczenie. Największym udziałem wód niskiej jakości charakteryzują się wody gruntowe (35%), nieco niższym wody wgłębne (18%), co świadczy o dużej infiltracji zanieczyszczeń. Podobnie jak w rzekach, nie stwierdzono występowania wód najwyższej jakości.

Stan czystości rzek oraz jezior położonych głównie na terenach użytkowanych rolniczo należy uznać jako bardzo zły. Wynika on z braku kompleksowych rozwiązań w zakresie gospodarki wodno-ściekowej, gospodarki odpadami i sanitacji zagrody wiejskiej oraz niskiej świadomości ekologicznej społeczności lokalnych i odpowiedzialności w procesie zarządzania.

Braki w oczyszczaniu ścieków uwidaczniają się zwłaszcza w zakresie oczyszczania ścieków komunalnych. Ludność obsługiwana przez oczyszczalnie z doprowadzeniem ścieków kanalizacją sieciową stanowi około połowy ogólnej liczby mieszkańców kraju. W większości państw Unii Europejskiej wskaźnik ten waha się od 70% do blisko 100%. Szczególnie niekorzystną sytuacją charakteryzują się obszary wiejskie. W Polsce zaledwie 8,5% ludności wiejskiej odprowadza ścieki do oczyszczalni i tylko 10% korzysta z sieci kanalizacyjnej. Oczyszczanie ścieków jest jedną z najsłabszych stron obszarów wiejskich, a ze względu na duże rozproszenie osadnictwa wiejskiego stanowi bardzo trudny do rozwiązania problem. O ile poziom wyposażenia miast w oczyszczalnie ścieków można uznać za niewystarczający, to na większości obszarów wiejskich sytuację tę należy ocenić jako katastrofalną, a występujące zmiany, pomimo że są korzystne, jednak postępują zbyt wolno (tab. 1).

T a b e l a 1. Ludność wsi korzystająca z sieci kanalizacyjnej i oczyszczalni ścieków

Cecha	1995	1997	1999
Udział ludności wsi korzystającej z sieci kanalizacyjnej w ogólnej liczbie ludności wiejskiej (%)	5,9	7,3	9,9
Udział ludności wsi obsługiwanej przez oczyszczalnie ścieków w ogólnej liczbie ludności wiejskiej (%)	3,1	5,8	8,5

Zródło: *Ochrona Środowiska 2000*

Na obszarach wiejskich najgorsza sytuacja w zakresie odprowadzania ścieków do oczyszczalni występuje w indywidualnych gospodarstwach rolnych. Według danych Powszechnego Spisu Rolnego (*Ochrona Środowiska...* 1998) w roku 1996 ścieki z około 80% indywidualnych gospodarstw rolnych odprowadzane były bez jakiegokolwiek oczyszczania. Najbardziej popularną formą ich gromadzenia są nadal szamba. Niestety z blisko połowy wiejskich szamb nie wywozi się ścieków do oczyszczalni. Ponadto ogólnie wiadomo, że zwykle nie zachowują one wymaganej szczelności (tzw. "szamba infiltracyjne").

Szczególnie ostro rysuje się niedoinwestowanie obszarów wiejskich w zakresie kanalizacji sieciowej, co sprawia, że z indywidualnych gospodarstw rolnych tylko około 3% ścieków odprowadzано do oczyszczalni kanalizacją sieciową. Takie rozwiązania stwarzają największe zagrożenie dla wód, szczególnie w przypadku dużego skupienia zabudowy. A zatem począwszy od indywidualnego gospodarstwa rolnego, poprzez gospodarkę gminy, regionu i kraju uwidacznia się forma nie zrównoważonej gospodarki wodno-ściekowej. Największe trudności w rozwiązaniu tych problemów wystąpią na obszarach wiejskich, gdzie przeważa typ osadnictwa rozproszonego. Na takich terenach konieczna jest promocja alternatywnych rozwiązań w zakresie gospodarki ściekami, np. indywidualnych oczyszczalni przyzagrodowych.

Podobnie ostro, jak w zakresie niedoinwestowania w kanalizację sieciową i oczyszczalnie ścieków, rysuje się problem gospodarki odpadami. Obecny sposób składowania odpadów w Polsce – oparty głównie na składowaniu ich na wysypiskach – stanowi olbrzymie zagrożenie dla środowiska na obszarach wiejskich, ponieważ niemal wszystkie składowiska odpadów, a zwłaszcza komunalnych, zlokalizowane są w gminach wiejskich. Pomimo, że w kraju funkcjonuje około tysiąca zorganizowanych składowisk odpadów komunalnych, to jedynie w miastach główną formą usuwania odpadów jest zorganizowany ich wywóz na wysypiska. Natomiast na obszarach wiejskich tylko z 1/3 indywidualnych gospodarstw rolnych odpady wywożone są na takie wysypiska. Można zatem przypuszczać, że z 2/3 gospodarstw indywidualnych wywożących odpady we własnym zakresie znaczne ilości trafiają do okolicznych lasów i przydrożnych rowów.

W porównaniu z krajami Unii Europejskiej, w Polsce gospodarka odpadami, a zwłaszcza komunalnymi – podobnie jak w Czechach i na Węgrzech – jest wysoce niewłaściwa. Uwidacznia się to bardzo niskim udziałem odzyskiwania

i kompostowania oraz minimalnym udziałem spalania, co sprawia że aż 98% odpadów komunalnych wytwarzanych w Polsce podlega składowaniu. Wobec braku powszechności procesów segregacji, utylizacji i spalania odpadów można ocenić, że problem składowania odpadów będzie narastał. Obecną złą sytuację w tym zakresie dodatkowo pogarsza brak zabezpieczeń dużej części składowisk (np. wg Raportu WIOŚ 1999 r. w województwie mazowieckim aż 50% składowisk odpadów komunalnych nie posiada żadnych zabezpieczeń). Ze względu na lokalizację znacznej części składowisk w byłych piaskarniach lub żwirowniach, stwarzają olbrzymie zagrożenie przede wszystkim dla jakości wód, zwłaszcza na otaczających je terenach wiejskich.

Innym dotychczas prawie niedostrzeganym problemem, z jakim muszą uporać się gospodarstwa rolne, jest składowanie odchodów zwierzęcych oraz opakowań po środkach ochrony roślin. W krajach UE zbiorniki na odchody zwierzęce muszą mieć pojemność wystarczającą na minimum 9 miesięcy składowania, a w przypadku wypasu bydła – na 7 miesięcy. Wycieki obornika ze składowisk muszą być odprowadzane do zbiorników, a przechowywana w zbiornikach gnojowica musi być przykryta pływającą okrywą (Fredenslund, Sapek 1997). W Polsce problem ten nie jest jeszcze postrzegany przez wielu indywidualnych rolników, w kategorii zagrożeń dla środowiska przyrodniczego i zdrowia. Ogólnie niska świadomość ekologiczna mieszkańców wsi oraz niedostatek specjalnych niskooprocentowanych linii kredytowych, zwłaszcza na urządzenia służące sanitacji zagrody wiejskiej, nie przyczyni się do szybkiego rozwiązania zagrożeń dla środowiska, jakie stwarza produkcja rolna. Oddzielnych regulacji wymaga także sposób wykorzystania tych produktów w nawożeniu gruntów oraz stosowania innych zabiegów agrotechnicznych.

Konsekwencją opisanych nieprawidłowości jest niska jakość wód pobieranych przez ludność wiejską, a zwłaszcza czerpanych ze studni (tab. 2). Pod tym względem sytuacja w miastach i na obszarach wiejskich jest zbliżona.

T a b e l a 2. Ocena sanitarna wody pobieranej przez ludność wiejską wg badań służb inspekcji sanitarnej

Rodzaj ujęcia	Jakość wody w obiektach skontrolowanych (%)		
	dobra	niepewna	zła
wodociągi publiczne	90,6	6,4	3,0
wodociągi zakładowe	80,9	11,5	8,1
wodociągi lokalne	80,4	6,8	12,8
studnie publiczne	38,4	24,1	37,5
studnie zakładowe	61,4	13,6	25,0
studnie przydomowe	31,6	26,9	41,5

Źródło: Ministerstwo Zdrowia, *Ochrona Środowiska* 2000

Chociaż ostatnie dziesięciolecie charakteryzuje się znaczną poprawą jakości środowiska, a głównie jakości powietrza, to jednak Polska – na tle krajów Unii Europejskiej – znajduje się nadal wśród czołowych producentów pyłów

i tlenków siarki oraz dwutlenku węgla z wykorzystania energii i tlenków azotu (Degórska 1999; Degórska, Degórski 2000). Obserwowane na przestrzeni kilku ostatnich lat tendencje spadkowe większości wskaźników oznaczają tylko pewną poprawę jakości środowiska, jednak nadal jest ono znacznie zanieczyszczone, a ponadto niektóre zanieczyszczenia powietrza, jak np. dwutlenek węgla i dwutlenek azotu, po okresie bardzo dużego spadku wykazywały od połowy lat dziewięćdziesiątych ponowny wzrost emisji. Zanieczyszczenia te, pomimo że skoncentrowane są głównie na obszarach zurbanizowanych zwłaszcza rejonów przemysłowych, jednak w znacznym stopniu degradują także jakość środowiska terenów wiejskich.

Obszarom wiejskim zagraża także olbrzymi wzrost zanieczyszczeń komunikacyjnych w związku ze wzrostem natężenia ruchu samochodowego (Degórska, Degórski 2000).

Jednym z dobrze rozpoznanych, negatywnych skutków wpływu zanieczyszczeń powietrza na stan przyrody jest zjawisko defoliacji drzew, polegające na uszkodzeniach aparatu asymilacyjnego, a prowadzące w końcowym efekcie do ich usychania. W Polsce największe problemy wystąpiły w Górach Izerskich i Karkonoszach, gdzie na znacznych powierzchniach zjawisko to osiągnęło ostatnie stadium. Na tle państw w Unii Europejskiej, Polska jest krajem o najniższym udziale drzewostanów zdrowych (11%) i bardzo wysokim udziale drzewostanów charakteryzujących się średnim stopniem defoliacji (30%). Obecnie proces defoliacji uległ pewnemu zahamowaniu, co wiązać można z ograniczeniem krajowej emisji zanieczyszczeń powietrza oraz znacznym zmniejszeniem dopływu zanieczyszczeń transgranicznych.

W zakresie podnoszenia jakości powietrza, oprócz dalszego zwiększania wyposażenia w instalacje techniczne służące redukcji powstałych już zanieczyszczeń, do istotnych zadań należy także poprawa jakości paliw, zarówno wykorzystywanych w energetyce (odsiarczanie węgla), jak i paliw wykorzystywanych w środkach komunikacji (szczególnie oleju napędowego). Są to ważne dyrektywy UE, których celem jest ograniczenie globalnych zanieczyszczeń atmosfery.

MOCNE STRONY WIEJSKIEJ PRZESTRZENI PRZYRODNICZEJ

Środowisko przyrodnicze Polski, zwłaszcza na obszarach wiejskich, pomimo wielu słabych stron ma także wiele atutów. Upatrywać ich należy przede wszystkim w znacznej jego naturalności. Elementem wyróżniającym wiejską przestrzeń przyrodniczą Polski spośród większości państw Zachodniej Europy jest małe przekształcenie dolin rzecznych. Jako szczególnie istotne wymienić należy dużą różnorodność biologiczną i krajobrazową takich obszarów.

Ochrona prawna stanowi jeden z podstawowych kierunków ochrony różnorodności biologicznej i krajobrazowej, zwłaszcza na obszarach wiejskich, gdyż

na tych terenach zlokalizowane są niemal wszystkie obiekty chronione. Ogólny areal obszarów chronionych w Polsce, w dziesięcioleciu 1989–1999 został podwojony i obecnie wynosi 10 159 tys. ha, co stanowi 32,5% powierzchni kraju. Jednak najbardziej skuteczna ochrona realizowana jest w parkach narodowych (1% ogólnej powierzchni kraju), rezerwach przyrody (0,5% ogólnej powierzchni kraju) oraz w parkach krajobrazowych (7,8% ogólnej powierzchni kraju).

W ostatnich latach znacznie wzrosła presja budownictwa na prywatne grunty położone w granicach parków krajobrazowych oraz w otulinach parków narodowych i krajobrazowych, przyczyniając się do degradacji środowiska. Natomiast obszary chronionego krajobrazu pozostają jeszcze dość często terenami chronionymi wyłącznie w rozporządzeniach. Dodać należy, że według międzynarodowej klasyfikacji IUCN tereny chronione, spełniające wymogi IUCN, stanowią około 9% ogólnej powierzchni kraju.

Rozpoczęty proces przekształceń strukturalnych w rolnictwie ujawnił zarówno szanse jak i zagrożenia dla istniejącego oraz projektowanego systemu obszarów chronionych w Polsce. Dużych trudności oczekiwać można w dążeniu do powiększenia arealu terenów chronionych i stworzenia spójnego systemu obszarów chronionych, wykazującego silne powiązania poprzez sieć korytarzy ekologicznych. Największym zagrożeniem będzie fragmentacja systemów przyrodniczych związana głównie z budową autostrad i tras szybkiego ruchu oraz olbrzymią presją urbanistyczną na atrakcyjne tereny wiejskie. Zatem bardzo istotne są zarówno techniczne rozwiązania zapewniające łączność systemów przyrodniczych, jak i właściwe kształtowanie terenów otwartych.

Najpilniejsze działania w zakresie ochrony przyrody to przede wszystkim wdrożenie programu NATURA 2000, opracowanie spójnej sieci ekologicznej dla całego kraju z uwzględnieniem powiązań międzynarodowych oraz weryfikacja granic istniejących obszarów chronionego krajobrazu. Przewidywać można, że w związku z wprowadzaniem obecnie programem ochrony - NATURA 2000, dotychczasowy system ochrony przyrody ulegnie pewnej modyfikacji. Zgodnie z dyrektywami Unii Europejskiej (Council Directive 92/43/EEC of 12 May 1992), koncepcja ta oparta jest na ochronie wybranych siedlisk i gatunków. Według wstępnego projektu NATURA 2000, do ochrony desygnowano dotychczas około 14% powierzchni kraju. W polskich warunkach koncepcja ta nie jest jednak wystarczająca, ponieważ nie zapewnia ochrony wielu korytarzom ekologicznym i innym, cennym zwłaszcza pod względem krajobrazowym obszarom. Przyjęcie rozwiązań Unii Europejskiej w zakresie ochrony przyrody jest konieczne, jednak krajobraz naszego kraju znacznie różni się od występującego w większości państw Unii Europejskiej i wymaga regionalnych rozwiązań. Elementem wyróżniającym są przede wszystkim mało przekształcone doliny rzeczne oraz zachowana ciągłość wielu systemów przyrodniczych. Warto wspomnieć, że walory te w wielu państwach Europy Zachodniej zdegradowano

i obecnie pracuje się nad ich przywracaniem, co jest bardzo długotrwałym i kosztownym procesem.

Dużym walorem przyrodniczym naszego kraju jest także znaczna lesistość (28,3%), a szczególnie jego północno-zachodniej, południowej i północno-wschodniej części. Do pożądaných kierunków gospodarowania przestrzenią wiejską należy zwiększanie lesistości zarówno w regionach o największym wylesieniu (głównie w środkowej i południowo-zachodniej części Mazowsza, w Wielkopolsce i na Kujawach), na obszarach o intensywnej erozji wodnej (obejmujących głównie tereny lessowe i górskie), jak również na najsłabszych siedliskach – głównie na glebach marginalnych. Konieczna jest jednoczesna optymalizacja struktur przestrzennych, wiekowych i gatunkowych lasów. Wymienione działania powinny być jednym z ważniejszych celów zrównoważonej gospodarki leśnej, która pilotażowo realizowana jest na terenie 10 promocyjnych kompleksów leśnych kraju, obejmujących 448 037 ha, tj. około 5% ogólnej powierzchni lasów.

Przemiany w strukturach polskiego rolnictwa, zwłaszcza w aspekcie integracji Polski Unią Europejską stwarzają szansę zwiększenia lesistości kraju w związku z nieopłacalnością produkcji rolnej na glebach marginalnych. Według prognoz, z produkcji rolnej wyłączone zostaną znaczna część gleb najmniej korzystnych dla produkcji roślinnej, szacowana na około 4,5 mln. ha, lub ograniczając się do gruntów V i VI klasy bonitacyjnej około 2,2 mln. ha (Grzeszkiewicz, Karaczun 1995). Optymalizacja lesistości w Polsce powinna zmierzać do osiągnięcia w połowie XXI wieku lesistości na poziomie 33% (Łonkiewicz i in. 1993). Wiąże się to z wyłączeniem z użytkowania rolniczego około 1,4 mln ha gruntów marginalnych dla rolnictwa. Natomiast wzrost lesistości do 30%, wymaga zalesienia ponad 600 tys. ha gruntów. Obecne tempo zalesiania pozwala na stwierdzenie, że powyższy projekt Instytutu Badawczego Leśnictwa nie zostanie w pełni zrealizowany (tab. 3).

T a b e l a 3. Zalesienia użytków rolnych i nieużytków

Lata	1995	1996	1997	1998	1999
Powierzchnia (w tys. ha)	15,6	17,5	18,3	16,9	19,6

Zródło: *Ochrona Środowiska* 2000

Najważniejszym atutem rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski jest przede wszystkim czyste środowisko glebowe. Ponad 80% gleb użytkowanych rolniczo charakteryzuje się naturalną zawartością metali ciężkich, a 18% lekko podwyższoną, co nie stwarza większych ograniczeń w uprawach (Terelak i in. 1995). Wiejska przestrzeń przyrodnicza stwarza możliwości produkcji wysokiej jakości żywności.

W Polsce istnieje zatem ogromny potencjał przyrodniczy do produkcji zdrowej żywności oraz rozwoju rolnictwa ekologicznego. W procesie lokalizacyjnym gospodarstw ekologicznych przede wszystkim pożądana jest promocja

terenów pozostających w użytkowaniu rolniczym położonych w regionach turystycznych, na obszarze Zielonych Płuc Polski, w otulinach parków narodowych, w parkach krajobrazowych i na obszarach chronionego krajobrazu. Jednak badania R. Jeduta (1995) wykazały znaczne nieprawidłowości lokalizacyjne w tym zakresie. Korzystną lokalizację (na obszarach chronionych) posiadało w roku 1993 niespełna 15% gospodarstw ekologicznych, a wraz z otulinami parków krajobrazowych zaledwie 1/4 i aż ponad 1/3 obiektów zlokalizowana była w strefie istniejących i perspektywicznych zagrożeń. Uwidocznił się więc brak związku pomiędzy obszarami chronionymi a lokalizacją gospodarstw ekologicznych. Dotychczas głównym czynnikiem decydującym o rozwoju rolnictwa ekologicznego jest wyspecjalizowana w tym zakresie baza szkoleniowa (ODR). Prognozować można, że wzrost liczby gospodarstw ekologicznych nastąpi głównie na obszarach turystycznych, towarzysząc funkcji agroturystycznej. Bardziej dynamiczny rozwój tej formy produkcji rolnej, zwłaszcza na terenach chronionych, będzie możliwy pod warunkiem znacznej pomocy finansowej, promocyjnej i organizacyjnej ze strony państwa.

Niestety dotychczasowy poziom rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce, pomimo dynamicznego wzrostu liczby gospodarstw w latach 1990–1994, został obecnie znacznie wyhamowany. Liczba gospodarstw ekologicznych przestawionych na tę formę produkcji wynosi 231 i kształtuje się na podobnym poziomie jak w połowie lat dziewięćdziesiątych. Wraz z gospodarstwami w trakcie przedstawiania zarejestrowano ponad 500. Pomimo bardzo optymistycznej prognozy (Jedut 1995), dotychczas nie wykształcił się rynek zbytu dla zdrowej żywności. Brak promocji w Polsce oraz na rynkach zagranicznych, brak zorganizowanego rynku skupu i zbytu jak i bardzo ograniczona pomoc finansowa ze strony państwa są powodem małego zainteresowania rolników rozwijaniem tej formy produkcji.

Podkreślić należy, że w promocji zdrowej żywności, wyprodukowanej w czystym, środowisku upatrywać można konkurencyjności polskich produktów rolnych na rynku europejskim. Zatem wizerunek Polski jako kraju silnie zanieczyszczonego, musi zostać zmieniony w oczach Europy, ponieważ nie jest to zgodne z rzeczywistością, zwłaszcza w zakresie czystości środowiska globalnego.

Agroturystyka obok rolnictwa ekologicznego stanowi potencjalną możliwość aktywizacji obszarów wiejskich, nie mających szans na rozwój rolnictwa towarowego oraz przemysłu, a charakteryzujących się walorami wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej, wolnymi zasobami siły roboczej, wolnymi zasobami mieszkaniowymi o wysokim standardzie. Obecnie istnieje duże zainteresowanie rozwojem tej formy działalności, głównie na terenach o wysokich walorach środowiska przyrodniczego. Przewidywać można, że część gospodarstw agroturystycznych zamieniona zostanie w typowe pensjonaty turystyczne.

Przyczyni się to do zwiększenia presji na środowisko przyrodnicze, a wobec braku powszechności oczyszczania ścieków, obniży jakość wód.

PODSUMOWANIE

W przygotowaniach Polski do członkostwa w Unii Europejskiej wśród najtrudniejszych problemowych "obszarów" dostosowawczych znalazły się zarówno rolnictwo jak i ochrona środowiska. Przyjęty w krajach Unii Europejskiej model ochrony środowiska oparty na podejściu technicznym, w realizacji celów ekologicznych daje priorytet nowoczesnym technologiom. Jego realizacja wymaga olbrzymich nakładów inwestycyjnych. Dla Polski koszty te szacowane są na około 32 mld Euro. W zbyt małym wymiarze postrzegana jest konieczność zwiększania stanu świadomości ekologicznej i odpowiedzialności w procesie zarządzania środowiskiem. Mając na uwadze zasadę "lepiej zapobiegać niż leczyć" wydaje się, że oprócz bardzo istotnych działań w sferze technicznej, większy nacisk winien być położony na aktywną ochronę przyrody przed degradacją, a nie tylko usuwanie skutków zagrożeń.

Integracja Polski z Unią Europejską stwarza duże szanse dla przyspieszenia procesu zrównoważonego, wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Oczekiwać można dalszej poprawy jakości środowiska, a przede wszystkim wód i powietrza oraz zmniejszenia deficytu wodnego. Wzrost wyposażenia obszarów wiejskich m. in. w infrastrukturę ochrony środowiska podniesie zarówno atrakcyjność turystyczną jak i inwestycyjną terenu, przyczyniając się do koniecznej zmiany struktury zatrudnienia na obszarach wiejskich oraz dywersyfikacji struktury gospodarczej wsi.

Proces integracji Polski z Unią Europejską, oprócz pewnych szans zwłaszcza dla wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, niesie także liczne zagrożenia, w tym także dla środowiska przyrodniczego. Najważniejsze z nich to:

- zanikanie lokalnych biotopów jak np.: oczka wodne, mniejsze dolinki, miedze,
- ubożenie rodzimych gatunków roślin uprawnych oraz zwierząt hodowlanych,
- wprowadzenie do upraw i hodowli zmienionych genetycznie gatunków,
- fragmentacja struktur przyrodniczych oraz zanikanie powierzchni biologicznie czynnych,
- wzrost zużycia wody i energii oraz produkcji ścieków i odpadów.

Pomimo znacznego postępu w szeroko rozumianej ochronie środowiska jaki dokonał się w Polsce w ostatnim dziesięcioleciu, w postrzeganiu UE, Polska nadal zbyt wolno dostosowuje się do europejskich norm ekologicznych. Na obecnym etapie negocjacji w "obszarze środowisko" największe trudności jawią się w dostosowywaniu się do dyrektyw dotyczących czystości wód, ścieków, gospodarki odpadami oraz niebezpiecznych substancji i opakowań. Działania

te są szczególnie ważne dla aktywizacji obszarów wiejskich w kierunku zrównoważonego, wielofunkcyjnego rozwoju wsi. Są one także jednym z zasadniczych problemów w procesie dostosowywania się polskiej wsi do struktur Unii Europejskiej. Natomiast w sferze przyrodniczej Unia obliguje nasz kraj do wdrożenia, w okresie przedakcesyjnym, dyrektywy siedliskowej i dyrektywy ptasiej, w ramach opracowywanego obecnie programu NATURA 2000.

Ostatnie dziesięciolecie XX wieku odznacza się poprawą jakości środowiska, co z jednej strony jest następstwem intensyfikacji działań na rzecz jego ochrony generowanych w znacznym stopniu poprzez zobowiązania stowarzyszeniowe Polski z Unią Europejską, z drugiej zaś jest wynikiem restrukturyzacji gospodarki. Pomimo tego, nadal istnieją zagrożenia dla trwałego i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, wynikające między innymi z niedoinwestowania wsi w zakresie wyposażenia w infrastrukturę techniczną służącą ochronie środowiska, niskiego poziomu wykształcenia i związanej z tym ograniczonej świadomości ekologicznej, braku promocji oraz odpowiedniego wsparcia dla ekologicznych form aktywizacji gospodarki. Jednak obszary wiejskie to przede wszystkim czyste środowisko glebowe, tak istotne w produkcji zdrowej żywności, atrakcyjny i urozmaicony krajobraz, stwarzający na wielu obszarach podstawy do rozwoju turystyki. Polska przestrzeń przyrodnicza, w porównaniu z wieloma krajami Unii Europejskiej, charakteryzuje się z jednej strony znacznie wyższymi walorami, które stwarzają duże szanse dla rozwoju obszarów wiejskich. Z drugiej zaś ma ona także liczne słabe strony, powodujące pewne ograniczenia w tworzeniu małych i średnich przedsiębiorstw oraz rozwoju bazy turystycznej, związane między innymi z niedoinwestowaniem w zakresie kompleksowego uregulowania gospodarki odpadami (stałymi i płynnymi). Jednak w najbliższych latach oczekiwać można przyspieszenia działań także w sferze technicznej ochrony środowiska, ponieważ poprawa obecnego stanu uznana została jako priorytetowe cele, zarówno przez samorządy regionalne jak i większość samorządów lokalnych.

LITERATURA

- Degórska B., 1999, *Stan środowiska przyrodniczego w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*, [w:] J. Kitowski (red.), *Problemy geopolityczne Europy Środkowej i Wschodniej*, Rozprawy i Monografie Wydziału Ekonomicznego. 18, Rzeszów.
- Degórska B., Degórski M., 2000, *Polska przestrzeń ekologiczna w procesie integracji europejskiej*, Europa XXI. 5. IGiPZ PAN, Warszawa.
- Fredenslund A., Sapek A., 1997, *Rolnictwo duńskie a ochrona jakości wody*, Zeszyty Edukacyjne. IMUZ. 3.
- Grzeszkiewicz R., Karaczun Z., 1995, *Przekształcenia własnościowe w rolnictwie a ochrona środowiska*, Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa.
- IUCN-UNEP-WWF, 1991, *Caring for the Earth, Second Report of World Conservation and Development*, Earthscan, London.

- Jedut R., 1995. *Rolnictwo ekologiczne w Polsce. Bariery i perspektywy rozwoju*. IG, Lublin, (maszynopis).
- Łonkiewicz B. i in., 1993, *Uwarunkowania, możliwości i koszty zalesień do 2000 roku w ujęciu przestrzennym*, IBL, Warszawa.
- Raport Wojewódzkiego Inspektoratu Ochrony Środowiska, 1999, *Stan środowiska w województwie mazowieckim*. Inspekcja Ochrony Środowiska, Warszawa.
- Ochrona Środowiska*, 1998, GUS, Warszawa.
- Ochrona Środowiska*, 2000, GUS, Warszawa.
- Terelak H. i in., 1995. *Zawartość metali ciężkich i siarki w glebach użytków rolnych Polski oraz ich zanieczyszczenie tymi składnikami*. Zeszyty Problenowe Postępu Nauk Rolniczych, 418. IUNG, Puławy.

SAME ECOLOGICAL ASPECTS OF RURAL AREAS DEVELOPMENT IN POLAND DURING THE INTEGRATION PROCESS WITH EUROPEAN UNION

The paper shows some ecological aspects of rural areas development in Poland, which are important for the integration process with the European Union.

Compared with Western Europe, Poland is one of the European country which has the highest level of biological diversity. The other elements which distinguish the Polish agricultural areas are: the high quality of soils for ecological production and rural transformations of rural landscape, especially large river valleys, mountains and lakelands.

The most weakness of rural environment is the poor quality of surface and underground waters. A growing problem in recent year has been posed by untreated sewage from rural areas. Wastewater of less than 10% rural populations is directed by sewerage system to treatment plant, while about 80% population have got water supply. Further factors decreasing quality of water are: unsatisfying state of equipment in animal excreta tanks and the lack of complex system of solid waste management. The agricultural pollutants are connected with runoff of fertilizers and organic substances from soils to surface waters, too.

Poland is working towards integration with the European Union. Same ecological priorities which are particularly important in the integration process are:

- continuing efficient work towards improvements in water quality, improving sanitary living conditions, particularly in rural areas.
- protecting strategic underground water resources,
- solving the utilisation problem and reducing the amount of produced wastes.

Translated by B. Degórska

Dr Bożena Degórska
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
im. Stanisława Łeczyskiego
Polska Akademia Nauk
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55

CZĘŚĆ III

REGIONALNE ASPEKTY PRZEKSZTAŁCENÍ WSI I ROLNICTWA W PROCESIE INTEGRACJI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ

ROLNICTWO WOJ. ZACHODNIOPOMORSKIEGO W ASPEKCIE INTEGRACJI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ

WSTĘP

Integracja rolnictwa polskiego jest jednym z najtrudniejszych elementów w procesie dostosowania gospodarki do warunków Unii Europejskiej. Przystosowanie polskiego rolnictwa do wymogów UE wymaga przyspieszenia procesu modernizacji rolnictwa i wsi. Integracja rolnictwa i całej sfery agrobiznesu z krajami UE, powinna zapewnić poprawę efektywności i sprostania konkurencyjności na rynku unijnym. Wiąże się to z koniecznością przekształceń strukturalnych, zwłaszcza w zakresie:

- modernizacji produkcji rolnej i przetwórstwa,
- poprawy struktury agrarnej,
- aktywizacji obszarów wiejskich w kierunku wielofunkcyjnego rozwoju wsi,
- usprawnienia sfery instytucjonalnej otoczenia rolnictwa,
- rozwoju infrastruktury wiejskiej.

W realizacji Wspólnej Polityki Rolnej UE coraz większy akcent kładzie się na utrzymywanie dochodów rolników na odpowiednim poziomie przez bezpośrednie dopłaty dla rolników, a nie przez podtrzymywanie cen. Działania te nie są powiązane z produkcją i decyzjami produkcyjnymi. Należy więc już w okresie przedakcesyjnym ukierunkowywać zarówno produkcję rolną na poszukiwanie nisz produkcyjnych (krajowych i zagranicznych), jak również poszukiwać możliwości upraw nieżywnościowych oraz nierolniczego wykorzystania gruntów. Działania te powinny być zsynchronizowane z rozwojem wielofunkcyjnym obszarów wiejskich.

Województwo zachodniopomorskie należy do tych obszarów Polski, które przed 1989 r. cechowały się najwyższym udziałem gospodarki uspołecznionej w rolnictwie, która zajmowała 67,4% powierzchni użytków rolnych (przy średniej krajowej – 23,7%). Większość areалу gospodarki uspołecznionej stanowiły państwowe gospodarstwa rolne (około 58%). Przemiany strukturalne jakie nastąpiły w rolnictwie polskim po 1990 r. ocenić należy jako relatywnie

niewielkie. Na tym tle, restrukturyzację gospodarki rolnej woj. zachodniopomorskiego określić można jako rewolucyjną. W sektorze publicznym pozostaje w użytkowaniu tylko 12,9% użytków rolnych, a w sektorze prywatnym użytkowych jest 87,1% użytków rolnych. Transformacja sektora rolnego tego regionu spowodowała wiele skutków o charakterze pozytywnym, jak też wiele zmian o cechach negatywnych.

Mając na uwadze przyszłą integrację z UE zachodzi konieczność przeprowadzenia dalszych zmian strukturalnych rolnictwa i obszarów wiejskich tego regionu.

ROLNICTWO REGIONU NA TLE KRAJU

Województwo zachodniopomorskie ma średnio korzystne i zróżnicowane przestrzennie warunki naturalne produkcji rolnej. Przeważają gleby średnie, a dobre i bardzo dobre stanowią tylko około $\frac{1}{4}$ ogólnego areалу użytków rolnych. Zdecydowanie lepszymi glebami cechuje się część zachodnia województwa (rejon Pyrzyce, Stargardu) niż południowa i wschodnia. Użytki rolne stanowią 48,4% ogólnej powierzchni, a na 1 mieszkańca przypada 0,64 ha UR (przy średniej krajowej – 0,48; średnia w UE – 0,37 ha).

Ważnym atutem rolnictwa tego regionu jest relatywnie korzystna struktura obszarowa gospodarstw. Średnia wielkość indywidualnego gospodarstwa rolnego wynosi 16,8 ha użytków rolnych (średnia krajowa – 7,0 ha i średnia w Unii Europejskiej – 18,7 ha) i jest 2,5-krotnie wyższa od przeciętnej wielkości w kraju i zbliżona do średniej wielkości w krajach Unii Europejskiej. Wprawdzie małe gospodarstwa (poniżej 5 ha) stanowią 42,3% ogólnej liczby gospodarstw, ale udział gospodarstw dużych (15 – 50 ha) wynosi 21,5% i jest trzykrotnie wyższy niż przeciętny w kraju, a udział gospodarstw największych (powyżej 50 ha) tzw. farmerskich jest najwyższy w kraju i stanowi 3,4% (średnia krajowa – 0,5%).

Rolnictwo woj. zachodniopomorskiego cechuje się relatywnie niskim zatrudnieniem – łącznie w rolnictwie, leśnictwie i łowiectwie pracuje 14,6% ogółu zatrudnionych w województwie. Jest to udział zdecydowanie niższy od przeciętnego w kraju (27,6% – *Rocznik...2000*). W rolnictwie woj. zachodniopomorskiego zatrudnionych jest 7,6 osób/100 ha użytków rolnych (*Strategia...2000*, s.55) tj. trzykrotnie mniej od średniej krajowej.

Relatywnie wysoka produktywność pracy wskazuje, że w rolnictwie tego regionu nie występują na większą skalę zjawiska przerostów zatrudnienia rolniczego. Jednakże niska produktywność ziemi (około 83% w stosunku do średniej krajowej) wskazuje na ekstensywny charakter rolnictwa. Na uwagę zasługuje fakt, iż mimo dużej przeciętnej powierzchni indywidualnego gospodarstwa rolnego, tylko 43% ludności wiejskiej uzyskuje dochody z działalności rolniczej, oraz 70% pracujących w rolnictwie (*Strategia...2000*) utrzymuje się wyłącznie

lub głównie z pracy w swoim gospodarstwie (jest to o 17% więcej niż średnio w kraju). Wpływa to w znacznym stopniu na niski poziom dochodów ludności rolniczej i jednocześnie na niską towarowość. Niski jest stopień powiązania producentów rolnych z rynkami zbytu, pomimo korzystnej struktury wielkościowej gospodarstw.

W gospodarstwach indywidualnych, a także wielkoobszarowych przedsiębiorstwach rolnych przeważa produkcja roślinna, w tym bardzo wysoki jest udział zbóż w zasiewach, stanowiący 74,9% w 2000 r. (podczas gdy jeszcze w 1999 r. stanowił 71,3%) ogólnej powierzchni zasiewów i jest to najwyższy udział w kraju (średnia krajowa w 1999 r. – 69,1%). Zatem, pomimo wysokiego udziału zbóż w zasiewach w 1999 r. nastąpił w tym regionie dalszy jego wzrost (o 3,6%), co można określić jako przejaw monokultury w uprawach. Struktura rolniczej przestrzeni produkcyjnej (znaczny udział łąk i pastwisk) wskazuje na duże możliwości rozwoju chowu bydła mlecznego i mięsnego oraz owiec. Obecne wskaźniki w zakresie obsady bydła na 100 ha użytków rolnych (*Użytkowanie gruntów...2000*) – 13,9 szt. w 2000 r. (średnia w kraju 36 szt./100 ha UR), jak i produkcja mleka – 252 l/ha UR są ponad dwukrotnie niższe od przeciętnych w kraju (646 l/ha UR) i stan ten należy uznać za niewykorzystaną szansę (*Rocznik...2000*). W ciągu ostatniego roku tj. od 1999 do 2000, pomimo niskiego stanu, nastąpił dalszy znaczny spadek pogłowia bydła i wskaźnik obsady na 100 ha obniżył się z 16,2 szt. do 13,9 szt. (*Strategia...2000*, s. 55). Procesy te wskazują na pogłębiającą się ekstensyfikację produkcji, przy równoczesnym procesie koncentracji gruntów w sektorze prywatnym. Uzyskiwane plony w relacji do średnich krajowych są nieco wyższe (tab. 1), jednakże jeszcze znacznie odbiegają od uzyskiwanych efektów w UE (średnie wartości).

T a b e l a 1. Porównanie efektów produkcji rolniczej w woj. zachodniopomorskim, Polsce i Unii Europejskiej.

Wyszczególnienie	Woj. zachodniopomorskie (1999)	Polska (1999)	Unia Europejska (1997)
Zboża podst. (dt/ha)	33,9	29,6	54,3
Ziemniaki (dt/ha)	193	157	332
Buraki cukrowe (dt/ha)	330	338	554
Bydło (szt/100 ha)	16,2	36,0	58,2
Trzoda chlewna (szt/100ha)	64	101	82
Udój mleka od krowy (l)	3812	3510	5405
Nawozy sztuczne (kg/ha)	93,3	87,4	120,7

Źródło: *Rocznik statystyczny RP*, 2000, GUS, Warszawa

Rocznik Statystyczny Województw, 2000, GUS, Warszawa

Rocznik statystyczny rolnictwa, 1999, GUS, Warszawa

Jak wynika z danych zawartych w tab. 1, plony uzyskiwane w produkcji roślinnej w woj. zachodniopomorskim są zbliżone do przeciętnych w Polsce, a nawet nieco wyższe, natomiast zdecydowanie niższe (o około 50%) od

uzyskiwanych przeciętnie w krajach Unii Europejskiej. Obsada zwierząt gospodarskich w woj. zachodniopomorskim jest zdecydowanie niższa, zarówno od przeciętnej w kraju, jak też od średniej w UE. Niskie plony w produkcji roślinnej są efektem relatywnie niskich nakładów m.in. nawożenia. Niska obsada zwierząt hodowlanych w woj. zachodniopomorskim jest wynikiem upadłości PGR-ów i dotychczasowego braku odbudowy stada; niska jest też skala produkcji w porównaniu z krajami UE.

WIELOKIERUNKOWA DZIAŁALNOŚĆ ROLNICZA (WIELOFUNKCYJNA)

Zmiany strukturalne w rolnictwie powinny zmierzać w pierwszym etapie w kierunku zagospodarowania nadwyżek siły roboczej i uzyskania wzrostu wydajności pracy i dochodów w obrębie samego gospodarstwa, ale również przez prowadzenie dodatkowej działalności pozarolniczej. W rezultacie podejmowania różnorodnych działań przez gospodarstwa rolnicze mogłyby one realizować różnorodne funkcje ekonomiczne o zróżnicowanym profilu np.: rolniczo-przetwórczym, rolniczo-usługowym, rolniczo-przetwórczo-handlowym, rolniczo-leśnym, rolniczo-turystycznym, itp. Uzyskane tą drogą dochody mogą stać się także czynnikiem pobudzającym rozwój działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich, zwiększając popyt a rynku lokalnym.

Kreowanie wielokierunkowych gospodarstw rolnych prowadzi do zastąpienia monozawodowej struktury ludności rolniczej, strukturą wielozawodową. Stwarza to dla młodzieży szanse pełniejszego wykorzystania kwalifikacji i realizacji aspiracji zawodowych we własnym gospodarstwie. Z doświadczeń krajów Unii Europejskiej wynika, iż większość nawet wśród dużych gospodarstw prowadzi kilka kierunków działalności pozarolniczej (np. w Niemczech 54% gospodarstw stanowią dwuzawodowe i więcej).

Wielu rolników z woj. zachodniopomorskiego, zwłaszcza w grupie wieku mobilnego, podjęło oprócz działalności rolniczej dodatkową działalność pozarolniczą, zwłaszcza handlową (import i eksport, handel bazarowy, pośrednictwo handlowe, handel detaliczny, hurtownie towarów), czy też usługowe – usług budowlanych, motoryzacyjnych, transportowych. Jednakże rozwój przedsiębiorczości wiejskiej następował bardziej dynamicznie w pierwszej, niż w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych. Na uwagę zasługuje także fakt, iż skłonność do przedsiębiorczości wykazują przede wszystkim rolnicy prowadzący duże gospodarstwa, silnie ekonomicznie, których właściciele legitymują się wykształceniem średnim oraz zasadniczym zawodowym. Zdecydowanie wyższą przedsiębiorczość wykazuje ludność z gmin o relatywnie wysokim wyposażeniu infrastrukturalnym.

Niezmiernie ważnym zagadnieniem jest konieczność dywersyfikacji produkcji rolniczej, tj. wprowadzenie różnorodnych kierunków produkcji, zarówno

roślinnej jak i zwierzęcej, z uwzględnieniem dostosowania do popytu, zwłaszcza ważne jest poszukiwanie nisz rynkowych. W produkcji roślinnej na uwagę zasługują uprawy tzw. energetyczne – tj. możliwość uprawy rzepaku, z wykorzystaniem go jako surowca, do produkcji paliwa ekologicznego – biodizla. Odpady pozostające z wytłoczenia ziarna stanowią dobrą paszę dla zwierząt, a słoma może stanowić cenny surowiec energetyczny, wykorzystywany w elektrociepłowni, zlokalizowanej w sąsiedztwie. Paliwo biodziel od wielu lat produkowane i wykorzystywane jest w krajach Europy Zachodniej (Niemcy, Francja, Włochy) i stosowane najczęściej jako dodatek (do 30%) do tradycyjnego oleju napędowego. Jest to tym bardziej istotne, iż rolnicy wykorzystują duże ilości oleju napędowego do ciągników, kombajnów i innych maszyn.

Również duże znaczenie mogą mieć takie surowce energetyczne jak: zboże, ziemniaki, z których uzyskuje się spirytus bezwodny, stosowany jako dodatek (do 10%) do benzyny.

Wśród surowców energetycznych na uwagę zasługuje także wiklina. Możliwa jest jej uprawa (na słabszych glebach) i wykorzystanie poprzez spalanie do ogrzewania szklarni, domów mieszkalnych.

Istnieje także możliwość rozwoju rolnictwa ekologicznego, zwłaszcza w otulinach parków narodowych i krajobrazowych.

Również duże znaczenie może mieć uprawa truskawek oraz roślin wykorzystywanych w przemyśle farmaceutycznym i kosmetycznym. W hodowli zwierząt należałoby zróżnicować kierunki produkcji, uwzględniając możliwość chowu różnorodnego drobiu (kurczęta, gęsi, indyki), a także takich zwierząt, jak strusie, króliki, czy też dzikie zwierzęta (dziki, sarny, jelenie). Jest to uzasadnione możliwością łatwiejszego znalezienia niszy rynkowej w kraju i w UE ze względu na ograniczony popyt na wołowinę (choroba BSE), a także ze względu na chorobę pryszczycy wśród trzody chlewnej. Niezależnie jednakże od różnokierunkowych działań w produkcji rolniczej, konieczne jest także przesunięcie nadwyżek siły roboczej do pracy poza rolnictwem.

ROZWÓJ WIELOFUNKCYJNY WSI

Konieczna jest dywersyfikacja gospodarki wiejskiej, prowadząca w kierunku rozwoju wielofunkcyjnego. Samorządy terytorialne, na których spoczywa obecnie odpowiedzialność za losy gminy, nie zawsze potrafią zaktywizować społeczność lokalną, a bez jej aktywnego udziału, nie uda się zrealizować nawet najbardziej ambitnych strategii rozwoju wielofunkcyjnego.

Ważnym aspektem strategicznego rozwoju gmin jest konieczność koncentracji działań w pierwszym etapie w centrach rozwoju gospodarczego (wsiach kluczowych), którymi są najczęściej siedziby gmin. Wybór funkcji gospodarczych w dużym stopniu uzależniony jest od warunków lokalnych tj. posiadanych zasobów mineralnych, walorów turystycznych, jakości rolniczej

przestrzeni produkcyjnej, a także położenia (względem granicy państwa, szlaków i węzłów komunikacyjnych), zasobów wodnych, siły roboczej. Samorządy w pierwszym etapie powinny dołożyć wszelkich starań do poprawy wyposażenia infrastrukturalnego, zmierzając do pełnej kompleksowej infrastruktury centrów rozwoju gospodarczego. Jest to podstawowy warunek przyciągnięcia inwestorów z zewnątrz, w tym z zagranicy (przygraniczne położenie regionu stwarza ku temu dogodne warunki). Przy tym należy zadbać o stworzenie klimatu rozwoju przedsiębiorczości (przygotowanie ofert nieruchomości, ulgi podatkowe, doradztwo, życzliwość urzędników).

Uwzględniając dotychczasowy rozwój gospodarczy w zakresie działalności pozarolniczej w tym regionie, stwierdzić należy, że występują znaczne dysproporcje w układzie przestrzennym. Największy poziom aktywności gospodarczej występuje w gminach nadmorskich oraz nadgranicznych i w pobliżu Szczecina. Zdecydowanie najniższym poziomem aktywności gospodarczej charakteryzują się obszary południowej, wschodniej i środkowej części regionu, tj. obszary o najwyższym udziale gospodarki uspołecznionej przed 1989 r. Wskazuje to, iż ludność popegeerowska cechuje się znacznie mniejszą przedsiębiorczością niż pozostałe grupy ludności wiejskiej. Niewątpliwie jest to jedna z istotnych barier obecnej transformacji gospodarczej i dostosowań w procesie integracji z UE. Sąsiedztwo dużych miast, zwłaszcza Szczecina, a w zachodniej części regionu również Berlina, będą miały ogromne znaczenie w oddziaływaniu na znaczną część (zachodnią) woj. zachodniopomorskiego.

SZANSE ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH

1. Korzystna struktura wielkościowa gospodarstw indywidualnych.
2. Duży udział gospodarstw wielkoobszarowych, relatywnie dobrze wyposażonych. Mogą one konkurować z gospodarstwami UE.
3. Duży udział spółek z udziałem kapitału zagranicznego w rolnictwie (możliwość przyciągnięcia kolejnych przedsiębiorców z kapitałem zagranicznym).
4. Prowadzona restrukturyzacja zasobu AWRSP stwarza możliwość dalszej poprawy strukturalnej rolnictwa.
5. Podjęte przez OT AWRSP działania wspólnie z gminami oraz Lasów Państwowych w zakresie przekazywania gruntów pod zalesienia umożliwią właściwe zagospodarowanie gruntów, wzrost zalesienia, likwidację odłogów i ugorów.
6. Wspólne działania OT AWRSP i gmin (w 2001 r.) doprowadzą do inwentaryzacji aktualnego stanu i podjęcia decyzji w zakresie dalszego użytkowania (bądź likwidacji fizycznej) zabudowy gospodarczej popegeerowskiej.

7. Dominujące wielkoobszarowe rolnictwo stwarza sprzyjające warunki uruchomienia współpracy z przemysłem spożywczym (integracja pionowa).
8. Obecnie funkcjonuje już 39 zarejestrowanych grup producenckich w woj. zachodniopomorskim (14 – w produkcji zbóż, 7 – produkcji trzody, 5 – produkcji mleka, 6 – produkcji owoców i warzyw, 2 – produkcji ziemniaków i buraków cukrowych, 5 – agroturystycznych).
9. Wysokie walory turystyczne w regionie nadmorskim i w strefie pojezierzy stwarzają dogodne warunki rozwoju turystyki wiejskiej w tym zwłaszcza agroturystyki.
10. Możliwy jest rozwój małego uprzemysłowienia wsi i rzemiosła w oparciu o lokalne surowce takie jak: wiklina, len, konopie, skóra, drewno, surowce budowlane.
11. Surowce roślinne „energetyczne” – zboże i ziemniaki przetwarzane na spirytus bezwodny (bioetanol) – stosowany jako dodatek do benzyny i rzepak – przetwarzany na ekologiczny biodyzel (jako olej napędowy), wiklina – jako opał (zbiór z 1 ha wystarcza na ogrzanie 1 domu jednorodzinnego w ciągu roku).
12. Restrukturyzacja rolnictwa powinna następować równolegle ze zmianami otoczenia rolnictwa i rozwojem wielofunkcyjnym wsi. Zmiany w takim kierunku następują już w strefie nadmorskiej i w rejonach największych miast.
13. Duże szanse rozwoju pozarolniczego mają obszary nadmorskie, pojezierzy, nadgraniczne i w pobliżu głównych szlaków komunikacji drogowej, morskiej, kolejowej.

BARIERY ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH

1. Niski poziom wykształcenia ludności wiejskiej.
2. Wysokie bezrobocie, koncentrujące się zwłaszcza w osadach popegeerowskich.
3. Brak trwałych więzi integracyjnych pomiędzy producentami surowców, a przemysłem przetwórstwa spożywczego (integracja pionowa).
4. Brak kapitału, zarówno wśród rolników jak też ludności pozarolniczej.
5. Niski poziom przedsiębiorczości, brak inicjatywy – zwłaszcza wśród grupy ludności popegeerowskiej.
6. Niskie aspiracje młodzieży w rodzinach bezrobotnych z byłych PGR stwarzają zagrożenie bezrobocia wielopokoleniowego.
7. Niskie kwalifikacje zawodowe i niechęć do przekwalifikowania się wśród ludności bezrobotnej.
8. Mała mobilność ludności wiejskiej.
9. Niski poziom integracji ludności i podejmowania wspólnych działań.

10. Niski poziom infrastruktury technicznej, instytucjonalnej, społecznej – przyczyną niskiej atrakcyjności inwestycyjnej.
11. Rozproszona sieć osadnicza utrudniająca rozwój infrastruktury technicznej.
12. Niska towarowość rolnictwa, pomimo relatywnie korzystnej struktury wielkościowej gospodarstw.
13. Niewielki udział obszarów o wysokiej jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej.
14. Niski poziom inwestycji w rolnictwie.

WNIOSKI DLA ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH POLSKI W KONTEKŚCIE INTEGRACJI Z UE

Gospodarka Polski jako całość wymaga nowoczesnego i wydajnego rolnictwa, aby w przyszłości nie pozostało ono najslabszym elementem całej gospodarki. Na obecnym etapie globalizacji gospodarki zachodzi pilna potrzeba nie tylko dostosowań do warunków UE w sferze realnej, lecz także konieczna jest tendencja do otwierania się rolnictwa na zewnątrz, do rozszerzania skali związków i współpracy z otoczeniem, współpracy przygranicznych regionów i korzystania z ich doświadczeń. Otwarcie rolnictwa oznacza nowe związki i współzależności, które będą eliminować izolację i autonomię rolnictwa. Konieczne należy traktować je w kompleksie całej gospodarki wiejskiej.

Uwzględniając duży niedorozwój otoczenia – rynkowego, instytucjonalnego, infrastruktury technicznej i społecznej – pożądane jest, aby inwestować w bliższe i dalsze otoczenie rolnictwa oraz jego infrastrukturę. Konieczne jest zdynamizowanie rozwoju agrobiznesu, jako sposobu tworzenia nowych metod gospodarowania w rolnictwie, nowych kierunków produkcji, nowych niekonwencjonalnych przedsięwzięć, prowadzących w rezultacie do większego tempa wdrażania postępu produkcyjnego i ekonomicznego. Rośnie znaczenie nierolniczych ogniw agrobiznesu (przetwórstwo rolno-spożywcze, handel hurtowy, marketing), które jednakże powinny coraz bardziej zacieśniać układy integracji pionowej i poziomej.

Należy mieć na uwadze, iż cała sfera agrobiznesu Polski, w tym zwłaszcza regionów przygranicznych, takich jak woj. zachodniopomorskie, będzie coraz mocniej konfrontowana z rynkiem międzynarodowym, zwłaszcza krajów UE (rynkiem międzynarodowym, regionalnym, lokalnym). Należy liczyć się z tym, iż integracja z Unią Europejską stwarza wiele szans i korzyści dla Polski, ale jednocześnie wejście na rynek potężnych międzynarodowych koncernów i sprawnego rolnictwa stwarza duże zagrożenia, zwłaszcza dla słabych ogniw sfery agrobiznesu.

Bardzo ważnym aspektem działań gospodarczych jest poprawa jakości surowców i produktów gotowych, zwłaszcza w aspekcie dostosowania do

wymogów rynku UE, jak też konkurencyjności międzynarodowej. Inicjatorem postępu jakościowego w produkcji i podaży surowców rolnych mogą być tylko silne ekonomicznie przedsiębiorstwa przetwórstwa spożywczego oraz przedsiębiorstwa handlowe. Wspólne skoordynowanie działania i szanse na rynku mogą mieć zorganizowane grupy producentów (które w woj. zachodniopomorskim powstają masowo), gdyż jest to jedyna droga wzmocnienia ich pozycji rynkowej.

Ogromnej roli należy upatrywać w rozwoju rolnictwa o charakterze niekonsumpcyjnym (produkcja roślin energetycznych, włóknistych) oraz przeznaczenia części gruntów najsłabszych na cele nieprodukcyjne (zalesienia, rozwój turystyki i rekreacji, osadnictwo, infrastruktura).

Nadal jeszcze istnieje wiele słabych stron i zagrożeń wynikających z niskiej jakości polskich produktów, niekonkurencyjnej ceny i niesprawnej organizacji całej sfery agrobiznesu (brak profesjonalnego powszechnego hurtu, informacji rynkowych, promocji produktów).

Bardzo istotnym zagadnieniem jest konieczność wzrostu nakładów inwestycyjnych w samym rolnictwie, gdyż ostatnie lata wskazują, iż w większości gospodarstw ma miejsce ujemna reprodukcja majątku (nie prowadzi się działalności inwestycyjnej, bądź czyni się to na niewielką skalę). Szczególnie istotne są inwestycje sprzyjające zmianie struktury produkcji oraz poprawie jakości produktów, np. nowoczesne magazyny zbożowe, przechowalnie ziemniaków, warzyw i owoców, wymiana gatunków zwierząt na bardziej wydajne, wyposażenie w nowoczesne urządzenia tuczarni trzody chlewnej, bydła, drobiu.

Ze względu na konkurencyjność na rynkach UE, ważnym zagadnieniem jest wzrost wielkości produkcji w gospodarstwach. Dostatecznie duża skala produkcji określona zarówno obszarem jak również zainwestowanym kapitałem i nakładami pracy jest jedną z ważniejszych przesłanek, iż gospodarstwa będą w stanie sprostać konkurencji ze strony producentów rolnych innych krajów.

Koniecznym działaniem w okresie przedakcesyjnym jest wsparcie ze środków budżetowych (interwencjonizm państwowy) gospodarstw efektywnie funkcjonujących, o charakterze towarowym, elastycznych w adaptacji do otoczenia rynkowego. Wzrost liczebny tej grupy gospodarstw i dominujący ich udział w ogólnym areale użytków rolnych może gwarantować sprostanie wymogom konkurencyjności, wysokiej efektywności ekonomicznej i towarowości.

LITERATURA

Rocznik Statystyczny RP 2000, 2000, GUS, Warszawa.

Rocznik Statystyczny Województw, 2000, GUS, Warszawa.

Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich w woj. zachodniopomorskim w 2000 r., 2000, Urząd Statystyczny w Szczecinie, Szczecin.

Strategia rozwoju woj. zachodniopomorskiego do roku 2015, 2000, Szczecin.

AGRICULTURE IN THE VOIVODSHIP OF WESTERN POMERANIA IN RELATION TO EU INTEGRATION

The adaptation of Western Pomerania's agriculture to EU conditions requires: further structural change, the activation of rural areas and the direction of the multifunctional development of rural areas, and improvements in provisioning with technical, institutional and social infrastructure. A further important aspect is constituted by changes in the directions of agricultural output, especially as regards the production of non-food raw materials. From the production point of view, the results so far obtained are more positive than has been usual for the country, but still markedly below EU averages. The relatively favourable size structure of the region's farms points to a possibility for competitiveness to be raised, on condition that there is a significant injection of capital into farms. Chances are afforded by: improved efficiency of production, further improvements in agrarian structure, and the creation of systems of vertical integration; as well as by the highly touristically-valuable features of the coastal zone and lakeland belt, which provide possibilities for the development of rural tourism. The most important barriers to the development of agriculture and rural areas include: the low level of education of the rural populace, the high levels of structural and generational unemployment, the lack of capital, the low level of entrepreneurial skill, limited mobility of the population, a low level of investment and weak infrastructure. There are thus many weak points which need to be improved markedly in the pre-accession period, in association with a general intensification of activity in the integration period.

Dr hab. Michał Jasiulewicz, prof. PK
Katedra Agrobiznesu
Politechnika Koszalińska
75-343 Koszalin, ul. E. Kwiatkowskiego 6E

Roman RUDNICKI
UMK Toruń

GOSPODARSTWA ROLNE SPÓLEK Z UDZIAŁEM KAPITAŁU ZAGRANICZNEGO W POLSCE PÓLNOCNEJ

UWAGI WPROWADZAJĄCE

Gospodarstwa rolne spółek z udziałem kapitału zagranicznego stanowią nowy, powstały po 1989 r., element w strukturze agrarnej rolnictwa polskiego. Jednostki te utworzone zostały przede wszystkim w wyniku zagospodarowania państwowych gospodarstw rolnych, przez co charakteryzują się zdecydowaną przewagą gruntów dzierżawionych nad własnymi (niewielki areal gruntów Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa sprzedanych podmiotom zagranicznym). Powyższa dysproporcja wyróżnia spółki zagraniczne spośród innych form własnościowych rolnictwa. Wiąże się to z barierami prawnymi, jakie stawiane są przed cudzoziemcami i spółkami z większościowym udziałem kapitału zagranicznego, którzy przed nabyciem nieruchomości muszą uzyskać zezwolenie Ministra Spraw Wewnętrznych, za zgodą Ministra Obrony Narodowej, a w odniesieniu do nieruchomości rolnych – również za zgodą Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (wg ustawy o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców – Dz. U. Nr 54 z 11 maja 1996 r.). Ograniczenia te przyczyniają się do wzrostu zaangażowania kapitału zagranicznego w formie udziału mniejszościowego.

Zróznicowanie prawno-własnościowe spółek zagranicznych utrudnia ich lokalizację oraz analizę społeczno-ekonomiczną. W statystyce rolniczej GUS (sprawozdania R-05) wydziela się tylko spółki z większościowym udziałem kapitału zagranicznego (spółki własności zagranicznej), a spółki z udziałem mniejszościowym uwzględniane są łącznie ze spółkami krajowymi (spółki własności krajowej). Dlatego też kompleksowa analiza gospodarstw rolnych spółek zagranicznych (mniejszościowych i większościowych – razem) wymaga wykorzystania, oprócz danych GUS, materiałów AWRSP (rejestr transakcji sprzedaży i dzierżawy nieruchomości z zasobu AWRSP cudzoziemcom i spółkom z udziałem kapitału zagranicznego) i wybranych Urzędów Miast i Gmin

(deklaracje w sprawie podatku rolnego), a przede wszystkim przeprowadzenia ankietowych badań terenowych w poszczególnych gospodarstwach. Tak ukierunkowane badania objęły obszar Polski Północnej, składający się z szesnastu województw powstałych w wyniku reformy podziału administracyjnego z 1975 r., tj.: białostockiego, bydgoskiego, ciechanowskiego, elbląskiego, gdańskiego, gorzowskiego, koszalińskiego, łomżyńskiego, olsztyńskiego, ostrołęckiego, pilskiego, słupskiego, suwalskiego, szczecińskiego, toruńskiego i wrocławskiego. Za podstawową jednostkę przestrzenną przyjęto gminę, a zakres czasowy badań dotyczył stanu w 1998 roku.

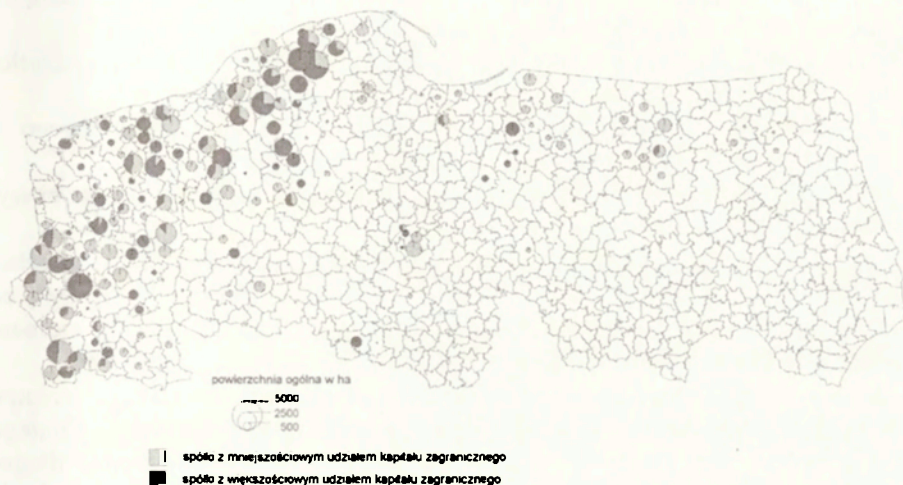
ZRÓŻNICOWANIE PRZESTRZENNE GRUNTÓW SPÓŁEK ZAGRANICZNYCH

W rolnictwie Polski Północnej odnotowano funkcjonowanie 220 spółek z udziałem kapitału zagranicznego, dysponujących 185 tys. ha powierzchni ogólnej. Jest to około 75% powierzchni ogólnej gruntów w użytkowaniu podmiotów zagranicznych w Polsce (wg danych AWRSP do końca 1998 r. podmioty z udziałem kapitału zagranicznego przejęły w Polsce 241,3 tys. ha, sprzedaż – 22,3 tys. ha, dzierżawa – 219,0 tys. ha; M. Firek, A. Szczurówna, 1999). Wskazuje to, że Polska Północna stanowi główny obszar aktywności kapitału zagranicznego w rolnictwie polskim.

Grunty spółek zagranicznych cechują się dużym zróżnicowaniem przestrzennym (ryc. 1) – od ich braku (518 gmin – 73% ogólnej liczby jednostek przestrzennych) do ponad 4 tys. ha w gminach: Potęgowo – 5,3 tys. ha (byłe woj. słupskie), Myślibórz – 4,6 tys. ha (byłe woj. gorzowskie) i Chojna – 4,1 tys. ha (byłe woj. szczecińskie). W obrębie analizowanego obszaru ich przeciętny udział w ogólnej powierzchni użytków rolnych wynosił 2,4% (1998 r.). Odsetek ten plasuje w strukturze własnościowej rolnictwa Polski Północnej grunty będące w użytkowaniu spółek zagranicznych na czwartym miejscu (po gospodarstwach indywidualnych, spółkach krajowych i gospodarstwach państwowych). Jest wyższy jedynie w stosunku do rolniczych gospodarstw spółdzielczych (RSP i SKR – 2,0%).

Rozkład terytorialny udziału spółek zagranicznych w powierzchni użytków rolnych poszczególnych gmin uwarunkowany jest głównie przez oddziaływanie czynników historycznych, determinujących rangę własności państwowej w rolnictwie. Świadczy o tym wyraźna koncentracja tego miernika na obszarze tzw. Ziemi Odzyskanych, gdzie zlokalizowano 95% ich gruntów, a średni udział w powierzchni użytków rolnych wynosi 5,1%. Na tym terenie stwierdzono najwyższe udziały spółek zagranicznych, które użytkowały nawet ponad 25% gruntów rolnych – 11 gmin (maksymalnie w gminach: Koczała – 39%, Kąlisz Pomorski – 38,8%, Kępice – 37,9%, i Górzycza – 35,8%). Jednakże w ramach gmin włączonych do Polski po II wojnie światowej zaznacza się wyraźne

zróznicowanie aktywności kapitału zagranicznego w zakresie przejmowania gruntów rolnych pomiędzy częścią północno-zachodnią – 90,3% użytków rolnych spółek zagranicznych (Pomorze i Ziemia Lubuska) a częścią północno-wschodnią – zaledwie 9,7% użytków rolnych spółek zagranicznych (Żuławy Wiślane, Mazury i Ziemia Warmińska). Powyższa dysproporcja wskazuje, że w grupie czynników lokalizacji gruntów w użytkowaniu kapitału zagranicznego szczególnie silnie zaznacza się wpływ ich położenia względem granicy z Niemcami (Unią Europejską). Należy jednak podkreślić, że w tym rejonie Agencja przejęła i nadal ma do rozdysponowania największy areal gruntów.

Ryc. 1. Grunty użytkowane przez spółki z udziałem kapitału zagranicznego – wielkość arealu i struktura prawno-własnościowa w 1998 r.

Land farmed by companies with a share of foreign capital – size and legal-ownership structure in 1998

Wpływ uwarunkowań historycznych potwierdza także odnotowany brak gruntów spółek zagranicznych na terenie byłego zaboru rosyjskiego oraz niewielki ich udział w powierzchni użytków rolnych w gminach byłego zaboru pruskiego i Polski okresu międzywojennego (średnio 0,5%), gdzie analizowana forma własnościowa rolnictwa występuje w pojedynczych gminach, przekraczając próg 25% użytków rolnych jedynie w gminie Papowo Biskupie – 32,2% (pow. chełmiński).

Analiza spółek zagranicznych nie wykazała pozytywnego związku między udziałem ich gruntów, a jakością środowiska przyrodniczego. Ograniczenie oddziaływania bariery niekorzystnych warunków przyrodniczych potwierdzają przykłady gmin Koczała i Kalisz Pomorski, wyróżniających się z jednej strony słabymi warunkami przyrodniczymi rolnictwa, a z drugiej bardzo wysokimi udziałami (35–40%) gruntów spółek zagranicznych w ogólnej powierzchni

użytków rolnych. Wysoka aktywność kapitału zagranicznego w zakresie przejmowania gruntów na obszarach o niekorzystnych warunkach przyrodniczych wiąże się z mniejszym popytem na grunty rolne ze strony spółek krajowych i rolników indywidualnych.

FORMY PRAWNO-WŁASNOŚCIOWE SPÓŁEK ZAGRANICZNYCH

Gospodarstwa rolne spółek zagranicznych charakteryzują się zróżnicowaniem pod względem prawnowłasnościowym, w tym przede wszystkim w zakresie udziału kapitału zagranicznego oraz relacji między gruntami własnymi i dzierżawionymi. Czynniki te determinują możliwości ich rozwoju.

W ramach 220 spółek działających w rolnictwie Polski Północnej wydzielono dwie, równorzędne pod względem liczby i powierzchni, grupy, tj.:

- 117 spółek z mniejszościowym udziałem kapitału zagranicznego – poniżej 50% (użytkujących 91 tys. ha),
- 103 spółki z większościowym udziałem kapitału zagranicznego – powyżej 50% (użytkujące 94 tys. ha).

Powyższe spółki utworzone zostały na bazie dzierżawy gruntów skarbowych. Jednakże są to z reguły dzierżawy wieloletnie (średnio 10–20 lat), co pozwala uznać spółki z udziałem kapitału zagranicznego za trwałe elementy w rolnictwie Polski Północnej.

W warunkach prawodawstwa polskiego ograniczenia w zakresie zakupu gruntów dotyczą głównie spółek z przewagą kapitału zagranicznego. Dlatego też w gospodarstwach tego typu dominuje areal użytkowany w formie długookresowej dzierżawy, który może być objęty prawem pierwokupu jedynie z chwilą akceptacji przez Polskę standardów Unii Europejskiej w zakresie obrotu gruntami rolnymi. Większe możliwości rozwoju mają spółki mniejszościowe. Zalicza się je do własności krajowej, co umożliwi przejęcie własności gruntów (wyższy – w porównaniu ze spółkami większościowymi – udział gruntów własnych). Jednakże jednostki te z reguły charakteryzują się wysokim (30–49%) udziałem kapitału obcego oraz zachowaniem faktycznego kierowania gospodarstwem rolnym przez udziałowców zagranicznych. Ich powstawanie jest przejawem dopasowania się kapitału zagranicznego do istniejących rozwiązań prawnych w zakresie nabywania gruntów przez cudzoziemców.

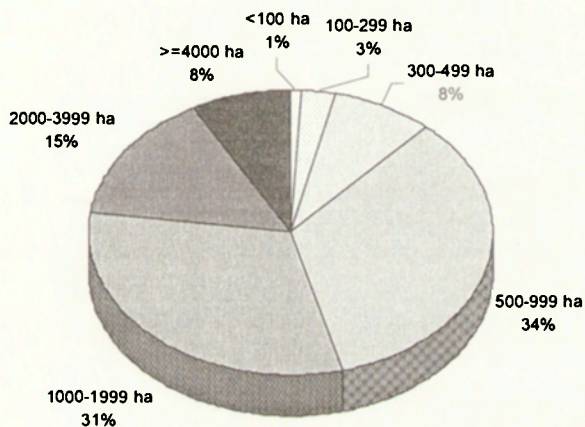
STRUKTURA WIELKOŚCIOWA SPÓŁEK ZAGRANICZNYCH

Spółki zagraniczne funkcjonujące w rolnictwie Polski Północnej mają charakter wielkoobszarowych gospodarstw rolnych (przeciętna wielkość wynosi 837 ha). Ich struktura wielkościowa wyróżnia się dominacją grup obszarowych powyżej 100 ha, w tym głównie 500–1000 ha (35% spółek i 34% użytkowanej powierzchni) oraz 1000–2000 ha (18% spółek i 31% użytkowanej powierzchni;

por. ryc. 2). Wskazuje to, że ich podstawą obszarową i organizacyjną były pojedyncze zakłady prywatyzowanych gospodarstw państwowych. Jednakże odnotowano także przejęcia przez kapitał zagraniczny całych wielozakładowych przedsiębiorstw PGR.

Sytuacja taka miała miejsce głównie w północno-zachodniej części badanego obszaru, gdzie zlokalizowano spółki największe – gospodarujące na areale powyżej 4 tys. ha użytków rolnych, tj.:

- Poldanor Przechlewo – 5917 ha – gm. Przechlewo w pow. człuchowskim (spółka z większościovym udziałem kapitału duńskiego),
- Agromyśl Myślubórz – 4812 ha – gm. Myślubórz w pow. myśluborskim (spółka z większościovym udziałem kapitału szwedzkiego),
- Pol-farm Krosino – 4262 ha – gm. Świdwin w pow. świdwińskim (spółka z większościovym udziałem kapitału norweskiego).

Ryc. 2. Struktura wielkościowa spółek zagranicznych
The size structure of foreign companies

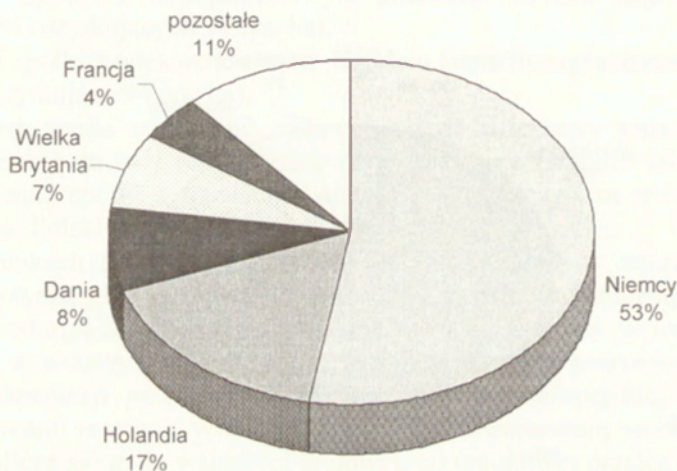
Poza rejonem północno-zachodnim spółki zagraniczne występują sporadycznie, a największa z nich zlokalizowana jest w gminie Papowo Biskupie (pow. chełmiński) – Zegart-Farms w Zegartowicach – 3089 ha (2959 ha użytków rolnych; spółka z mniejszościovym udziałem kapitału brytyjskiego).

SPÓŁKI ZAGRANICZNE – STRUKTURA WEDŁUG PAŃSTW

W rolnictwie Polski Północnej odnotowano 220 spółek zagranicznych, w których udziały – mniejszościovie lub większościovie – należą do przedsię-

biorców z 15 państw (ryc. 3), tj.: Niemiec – 116 spółek (52,7%), Holandii – 37 spółek (16,8%), Danii – 17 spółek (7,7%), Wielkiej Brytanii – 16 spółek (7,3%), Francji – 9 spółek (4,1%), Szwecji – 5 spółek (2,3%), Belgii – 4 spółki (1,8%), Włoch – 4 spółki (1,8%), Stanów Zjednoczonych – 4 spółki (1,8%), Austrii – 3 spółki (1,4%) oraz Norwegii, Irlandii, Szwajcarii, Brazylii i Korei Pd. (pojedyncze spółki, stanowiące 2,3% ogólnej liczby spółek zagranicznych).

Z powyższego zestawienia wynika, że najbardziej zainteresowanymi gruntami rolnymi w Polsce byli kontrahenci reprezentujący kraje o dobrze rozwiniętym rolnictwie, gdzie ziemia jest znacznie droższa i trudno dostępna. W większości są to kraje położone blisko Polski, co ułatwia nadzór nad gospodarstwami (np. obniża koszty transportu) i przybliża je do zachodnioeuropejskich rynków zbytu.

Ryc. 3. Struktura kapitału w spółkach zagranicznych
The structure of capital in foreign companies

Analiza struktury spółek zagranicznych według państw wykazała przeważający udział kapitału niemieckiego. Jednakże jest on skoncentrowany głównie na obszarze Pomorza i Ziemi Lubuskiej, gdzie zlokalizowano 94% wszystkich spółek niemieckich (54% ogólnej liczby spółek zagranicznych). Znacznie słabsze zaangażowanie kapitału niemieckiego odnotowano na terenie Mazur i Żuław Wiślanych (4% spółek niemieckich, 27% ogólnej liczby spółek zagranicznych), a przede wszystkim w gminach byłego zaboru pruskiego i Polski okresu międzywojennego (2% spółek niemieckich, 13% ogólnej liczby spółek zagranicznych).

WNIOSKI

Pomimo barier prawnych w zakresie przejmowania ziemi przez cudzoziemców w rolnictwie Polski Północnej ukształtowała się znacząca grupa gospodarstw rolnych – spółek z udziałem kapitału zagranicznego (220 spółek o łącznej powierzchni 185 tys. ha). Spółki te wyróżniają się silnie zróżnicowanym układem przestrzennym (koncentracja w Polsce północno-zachodniej). Cechują się różnorodnością pod względem form prawno-własnościowych (spółki z mniejszościowym i większościowym udziałem kapitału zagranicznego), wysoką koncentracją ziemi (dominacja w strukturze wielkościowej gospodarstw wielkoobszarowych) oraz przewagą kapitału niemieckiego (53% ogólnej liczby spółek zagranicznych).

Ekspansję kapitału zagranicznego – w zakresie przejmowania gruntów rolnych – odnotowano w Polsce północno-zachodniej. Jest to wynikiem dużych zasobów gruntów skarbowych oraz ich korzystnego położenia w stosunku do rynku Unii Europejskiej. Aktywność przedsiębiorców zagranicznych stymuluje również znacznie niższe, w porównaniu do państw Europy Zachodniej, ceny ziemi w Polsce (przeciętnie około 10 razy – por. M. Firek, A. Szczurówna, 1999; W. Ziętara, 2000). Dlatego też w ramach negocjacji członkostwa Polski w Unii Europejskiej, akceptując prawo cudzoziemców do nabywania lub dzierżawy nieruchomości rolnych, proponuje się wprowadzenie tak zwanego „okresu przejściowego” dla rynku ziemi rolniczej w Polsce (według ustaleń z maja 2001 strona Polska postuluje okres 18 lat, a EU zaledwie 7 lat).

Ochrona rynku ziemi przed napływem kapitału zagranicznego ma sprzyjać dostosowaniu się polskiego rolnictwa do standardów Unii Europejskiej oraz przeciwdziałać: powstaniu nowych konfliktów społecznych na wsi, eliminacji producentów krajowych z rynku i ograniczaniu zasobów ziemi dla powiększenia rodzinnych gospodarstw indywidualnych. Jednakże, w warunkach globalizacji gospodarki i integracji z Unią Europejską, program izolacji polskiego rynku ziemi nie ma większych szans powodzenia. Dlatego też istnieje potrzeba stworzenia koncepcji rozwoju rolnictwa, traktującej dopływ kapitału zagranicznego nie jako zagrożenie, a jako czynnik postępu w rolnictwie i podniesienia poziomu społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich. Potwierdza to przykład szeregu obecnie funkcjonujących gospodarstw rolnych spółek z udziałem kapitału zagranicznego, które przejęły gospodarstwa skarbowe z „wygaszoną” produkcją rolniczą, wprowadziły postęp techniczny i technologiczny do rolnictwa, a przede wszystkim dały zatrudnienie pracownikom byłych PGR. Taki kierunek zmian, zwłaszcza na obszarach o przewadze gruntów państwowych, jest racjonalny ekonomicznie i społecznie. Możliwości jego szerszej realizacji wynikają również z faktu, że w strukturze lokat kapitału zagranicznego napływającego do Polski w okresie transformacji ustrojowej tylko 2% kapitału ulokowano w rolnictwie (wg A. Wosia, 1999). Zagadnienie to ma istotne znaczenie dla

planowania przestrzennego i polityki gospodarczej (rolnej) państwa, zwłaszcza w odniesieniu do procesu integracji z Unią Europejską.

LITERATURA

- Firek M., Szczurówna A., 1999, *Sprzedaż i dzierżawa nieruchomości Zasobu WRSP podmiotom z udziałem kapitału zagranicznego*, Agropremiany, 5.
- Woś A., 1999, *Restrukturyzacja i modernizacja rolnictwa. Zakres realnych wyborów*. Zagad. Ekon. Roln., 1.
- Ziętara W., 2000, *Dzierżawa ziemi i jej rola w krajach Unii Europejskiej i w Polsce*, Agropremiany, 4.

NORTH POLISH FARM COMPANIES WITH SHARES OF FOREIGN CAPITAL

Farm companies with a share of foreign capital represent a new (post-1989) element in the agrarian structure of Polish agriculture. Study of this ownership form was carried out in northern Poland, with account being taken of the spatial differentiation of land, legal-ownership forms and size structure of companies, as well as the structure of farms by state involved.

The agriculture of north Poland was found to have embraced 220 operating companies with a share of foreign capital, having at their disposal a total of 185,000 ha. Their percentage share of all agricultural land has reached 2.4% and is characterised by high spatial diversity. The highest values (of over 25%) are attained in north-western Poland.

The analysis carried out indicates that some 103 companies in which foreign capital takes the majority share are augmented by a similarly-sized (117-strong) group encompassing 94,000 ha of land in which foreign capital has a minority stake. The above differences reflect Polish legal restrictions on the purchase of land by foreign persons. It is also for these reasons that foreign-owned companies in agriculture are mainly founded on land leased from the Treasury Agricultural Property Agency.

The analysis of the breakdown of foreign companies by state revealed that stakes were held by enterprises from 15 countries. There was a prevalence of stakes of German capital, accounting for 116 companies (or 53% of all those with foreign co-ownership).

The presence of foreign capital in Polish agriculture was revealed in aspects both positive (the employment of workers from the now-defunct State Farms) and negative (the taking-over of agriculture land). These issues are of major importance for the shaping of national agricultural policy, especially in relation to the process of integration with the EU.

Dr Roman Rudnicki
Instytut Geografii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
87-100 Toruń, ul. Danielewskiego 6

Jerzy SUCHTA
Wojciech ŻEBROWSKI
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

CELE I ZADANIA ROLNICTWA REGIONU W STRATEGII ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

WSTĘP

Aktualny stan obszarów wiejskich w Polsce przedstawiony w dokumencie *Pakt dla rolnictwa i obszarów wiejskich*, wskazuje, że wieś polską cechuje znaczne rozproszenie lokalizacyjne, niedorozwój infrastruktury technicznej i społecznej oraz niedostatek podejmowanych działań w zakresie ochrony środowiska (*Pakt dla rolnictwa...* 2000). Wszystko to sprawia, że ludność zamieszkująca obszary wiejskie w mniejszym stopniu niż ludność miast korzysta z udogodnień cywilizacyjnych. Równocześnie rolnictwo, które stanowi podstawową funkcję produkcyjną obszarów wiejskich, charakteryzuje:

- duże rozdrobnienie gospodarstw rolnych,
- brak specjalizacji i rozdrobnienie produkcji,
- niedoinwestowanie,
- słabe wyposażenie gospodarstw w infrastrukturę techniczną,
- silne uzależnienie od warunków agrometeorologicznych.

W tym kontekście na podkreślenie zasługuje również fakt, iż począwszy od 1996 r., w wyniku pogarszających się relacji cenowych, następuje sukcesywne obniżenie opłacalności produkcji rolnej oraz spadek dochodów realnych rolników. Zbyt mały postęp notuje się także w tzw. otoczeniu rolnictwa, w tym zwłaszcza w dziedzinie przetwórstwa głównych produktów rolnych, co wiąże się w szczególności z dużą luką technologiczną występującą w wielu dziedzinach tego przetwórstwa. Powyższe uwarunkowania wpłyną także na pozycję naszego rolnictwa z chwilą wejścia Polski do Unii Europejskiej. Stąd też w literaturze podkreśla się, iż strategicznym celem rolnictwa w kraju powinno być dążenie do poprawy jego struktury obszarowej zmierzającej do powiększenia gospodarstw rolnych, jakkolwiek proces ten może przedłużać się w czasie (Nietupski 1998; Pałasz 1999). Wiąże się z tym równocześnie szansa

zwiększenia w dużych gospodarstwach skali produkcji rolniczej oraz wprowadzenia właściwej jej specjalizacji (Józwiak 1998).

Wymienione wyżej cechy charakteryzujące rolnictwo w skali kraju kształtują także uwarunkowania regionalne, które określają odmienne modele rolnictwa, a co za tym idzie odmienne problemy rozwoju tej sfery działalności produkcyjnej.

Silne zróżnicowanie regionalne w zakresie gospodarki rolnej (co ma miejsce zarówno w Polsce, jak też w krajach Europy Zachodniej), znajduje swoje odzwierciedlenie w klasyfikacji obszarów przyjętej przez OECD (*Agricultural...* 1996).

Według przyjętych tam kryteriów obszary wiejskie dzieli się na trzy kategorie:

- obszary ekonomicznie zintegrowane, rozwijające się ekonomicznie i demograficznie, zlokalizowane na ogół wokół ośrodków miejskich,
- pośrednie obszary wiejskie, zdominowane przez gospodarkę rolną, słabo rozwijające się ekonomicznie, z wyraźną stagnacją demograficzną,
- peryferyjne obszary wiejskie ze słabym i rozproszonym zaludnieniem, na ogół o regresyjnej gospodarce.

OBSZARY WIEJSKIE I ROLNICTWO WARMII I MAZUR

Obszary wiejskie województwa warmińsko-mazurskiego, w kontekście przytoczonej klasyfikacji OECD, jawią się przede wszystkim jako tereny zdominowane przez gospodarkę rolną i dość słabo rozwijające się ekonomicznie. Nie oznacza to jednak, że nie występuje w tym zakresie określone zróżnicowanie wewnątrzregionalne. I tak, posługując się klasyfikacją europejską, można tu wyodrębnić:

- obszary ekonomicznie zintegrowane znajdujące się w strefach podmiejskich Olsztyna i Elbląga oraz na terenach pojezierzy o wysokich walorach turystycznych z rozwiniętą bądź rozwijającą się funkcją turystyczną,
- obszary pośrednie, zdominowane przez gospodarkę rolną, położone w zachodniej i północno-zachodniej części województwa,
- obszary z problemami społecznymi i gospodarczymi to głównie tereny popegeerowskie, obejmujące część północną i południową regionu.

Obszary wiejskie regionu warmińsko-mazurskiego obejmują 2361,2 tys. ha, co stanowi 97,6% całej jego powierzchni. W 1999 roku zamieszkiwało tam 584,6 tys. osób, to jest prawie 40% ogółu ludności województwa.

W odniesieniu do wymienionej wyżej liczby mieszkańców wsi – 280,9 tys. osób to ludność zamieszkała w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego.

Według danych z września 1999 r. liczba pracujących na wsi Warmii i Mazur wynosiła 51,4 tys. osób, co stanowiło 18% ogółu pracujących w całym województwie. W liczbie tej najwięcej czynnych zawodowo związanych było z działalnością produkcyjną (31,5%), edukacją (19,1%) i rolnictwem (16,5%).

Z kolei w odniesieniu do gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego 19,9% ludności wyłącznie utrzymywało się z pracy w swoim gospodarstwie.

Obszary wiejskie województwa warmińsko-mazurskiego charakteryzuje wysoki stopień bezrobocia strukturalnego, które występuje zwłaszcza na terenach popegeerowskich. Według stanu na koniec 1999 r. liczba bezrobotnych zamieszkujących na wsi wynosiła 70,6 tys. osób, co stanowiło 49,6% ogólnej liczby bezrobotnych w całym województwie (*Charakterystyka obszarów wiejskich...* 2000).

Podstawowa funkcja produkcyjna obszarów wiejskich regionu Warmii i Mazur wiąże się z działalnością rolniczą. Powierzchnia użytków rolnych wynosi tu 1283,7 tys. ha, co stanowi 54,4% ogólnej powierzchni obszarów wiejskich województwa. W strukturze użytkowania ziemi rolniczej dominuje sektor prywatny, którego udział wynosi 86,3%, (w tym gospodarstwa indywidualne stanowią tu 88,7%). Natomiast sektor publiczny w odniesieniu do gruntów rolnych obejmuje 179,2 tys. ha, co wynosi 13,7% ogólnej powierzchni użytków rolnych. Pod względem przeciętnej powierzchni indywidualnych gospodarstw rolnych region zajmuje czołowe miejsce w kraju. Przeciętny areal użytków rolnych przypadający na 1 gospodarstwo indywidualne wynosi w województwie 15,7 ha. Równocześnie w strukturze powierzchniowej dominują gospodarstwa w przedziale 20–50 ha oraz powyżej 100 ha; udział tych pierwszych wynosi tu 31,3%, zaś drugich – 20,1%.

Kompleksowa analiza uwarunkowań wewnętrznych rozwoju funkcji rolnej pozwala na wyodrębnienie w tym zakresie, na obszarze województwa czterech rejonów – północnego, środkowego, wschodniego i południowego.

Rejon północny, graniczący z Obwodem Kaliningradzkim, charakteryzuje się najwyższą jakością rolniczej przestrzeni produkcyjnej, znacznymi zasobami gruntów w Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa (AWRSP) oraz najwyższą przeciętną powierzchnią gospodarstw rolnych wynoszącą 16,6 ha użytków rolnych. Warunki przyrodnicze i ekonomiczne są korzystne dla rozwoju gospodarstw farmerskich o intensywnym rolnictwie, ukierunkowanych na produkcję roślinną, a także chów bydła mięsno-mlecznego.

Rejon środkowy to teren o zróżnicowanych warunkach przyrodniczo-rolniczych i średniej jakości gruntach rolnych z preferencją do rozwoju zarówno rolnictwa ekologicznego, jak też wyspecjalizowanych gospodarstw farmerskich ukierunkowanych na produkcję drobiarską. Istnieją tu również korzystne warunki dla rozwoju gospodarstw agroturystycznych.

Rejon wschodni (obejmujący powiaty Elk i Olecko) cechuje się średnią jakością użytków rolnych, dużymi zasobami gruntów AWRSP oraz warunkami dla rozwoju chowu trzody chlewnej i bydła mięsnego.

Rejon południowy (wyznaczony granicami powiatów Nidzica, Szczytno i Pisz) posiada najmniej korzystne warunki przyrodniczo-rolnicze. Dominuje tu, na lepszych stanowiskach, uprawa żyta i ziemniaków, a w produkcji zwierzęcej chów bydła mlecznego.

Obszar obecnego województwa warmińsko-mazurskiego należy do tych terenów kraju, które charakteryzowały się dużym udziałem gruntów znajdujących się we władaniu byłych Państwowych Gospodarstw Rolnych. Na mocy podjętej w 1991 r. ustawy o przekształceniach własnościowych byłych PGR-ów powołana została Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa, będąca instytucją powierniczą Skarbu Państwa. Do zasobu Agencji włączony został popegeerowski majątek trwały. Na koniec marca 1999 roku w zasobach Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa na terenie województwa warmińsko-mazurskiego pozostawało 648,7 tys. ha, z czego 493,9 tys. ha znajdowało się w dzierżawie, 44,8 tys. ha w administrowaniu, zarządzaniu i wieczystym użytkowaniu, a 110,0 tys. ha oczekiwało na zagospodarowanie. Trudno również traktować dzierżawę wymienionych ponad 490 tys. ha gruntów jako trwałą formę ich zagospodarowania. Stąd też w dalszym ciągu istnieje w województwie problem zagospodarowania byłych PGR-ów, które zostały zlikwidowane przez organ założycielski z przyczyn ekonomicznych (*Informacja o działalności...* 2000).

Poziom dochodów uzyskiwanych w gospodarstwach domowych ludności zamieszkałej na wsi jest w województwie zróżnicowany i wynika przede wszystkim z głównego źródła tych dochodów. W grupie gospodarstw domowych z użytkowaniem indywidualnego gospodarstwa rolnego, dla których wyłącznym bądź głównym źródłem utrzymania była praca we własnym gospodarstwie (60,4% ogółu gospodarstw w województwie), prawie jedna trzecia użytkowników ocenia swoje gospodarstwa jako rozwojowe, 36,1% jako nierozwojowe, natomiast w 31,3% gospodarstwach ich użytkownicy nie wyrazili jednoznacznej opinii w tej sprawie. Sytuacja dochodowa gospodarstw rolnych w ostatnich latach uległa wyraźnemu pogorszeniu – zmniejszyła się opłacalność sprzedaży własnych produktów na rynku i wystąpiły trudności w ich zbyciu. Spadły ceny skupu produktów rolnych, a wzrosły ceny energii i środków produkcji. Wyrazem tego jest odnotowany w badaniach krajowych spadek udziału dochodów z działalności rolniczej w ogólnych dochodach dyspozycyjnych rodzin chłopskich z 62,8% do 44,5%.

Efekty produkcyjne rolnictwa na omawianym obszarze nie są zadowalające, co wynika zarówno z mniej korzystnych (niż przeciętnie w kraju) warunków agroekologicznych, niedostatecznej infrastruktury ekonomicznej, jak również trwających przekształceń własnościowych gruntów znajdujących się w zasobie Skarbu Państwa. I tak udział czterech zbóż, żywca zwierzęcego i mleka wynosił

w regionie w stosunku do ogólnej produkcji w kraju – odpowiednio 6,4%, 5,8% oraz 5,7%.

ROLNICTWO W STRATEGII ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

Strategię rozwoju rolnictwa traktować należy jako jedną ze strategii branżowych związanych z rozwojem obszarów wiejskich województwa, które wymagają restrukturyzacji w celu ograniczenia poziomu bezrobocia i poprawy warunków życia ludności na tych terenach (*Strategia rozwoju...* 2000).

W ramach strategii rozwoju obszarów wiejskich Warmii i Mazur wyznaczone zostały zasadnicze cele operacyjne mające zapewnić osiągnięcie nakreślonego zadania, ale które dotyczą również problemu rolnictwa. Cele te ukierunkowane zostały na:

- dobre funkcjonowanie i efektywną produkcję gospodarstw rolnych,
- produkcję zdrowej żywności,
- tworzenie nowych miejsc pracy poza rolnictwem,
- zapewnienie właściwej infrastruktury technicznej i społecznej,
- racjonalne wykorzystanie potencjału przyrodniczego regionu.

W kontekście powyższych celów operacyjnych rozwoju rolnictwa województwa warmińsko-mazurskiego, autorzy pracy pragną skoncentrować uwagę na niektórych zagadnieniach dotyczących ich uwarunkowań i realizacji.

Perspektywa efektywnej produkcji gospodarstw rolnych w województwie oznacza przede wszystkim działanie mające na celu powiększenie liczby gospodarstw wielkoobszarowych (farmerskich), które mają szansę konkurować na rynkach Unii Europejskiej. Ich profil produkcyjny powinien być ukierunkowany głównie na produkcję mleka i mięsa wołowego, co wiąże się z istniejącą na tym terenie strukturą użytków rolnych, w której znaczącą pozycję zajmują łąki i trwałe pastwiska. Z kolei w odniesieniu do produkcji roślinnej należy przewidywać w tych gospodarstwach zmniejszenie udziału zbóż, natomiast powiększenie areалу uprawy rzepaku, lnu i ziemniaków oraz dostosowanie uprawy buraków cukrowych do możliwości przetwórczych.

Przekształcenia struktury agrarnej na Warmii i Mazurach powinny także uwzględniać zwiększenie udziału gospodarstw rodzinnych, bądź osadniczych. Istnieją tu bowiem znaczne rezerwy ziemi rolniczej znajdującej się w zasobie Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, które mogą być przeznaczone na powiększenie prywatnych gospodarstw rolnych. Główną jednak przeszkodę w tym względzie stanowi brak kapitału własnego u potencjalnych nabywców tych gruntów. Nie ma bowiem jak dotąd w tym względzie skutecznego systemu wsparcia ze strony państwa. Zachodzi zatem potrzeba zwrócenia uwagi na inwestorów z innych obszarów kraju lub z zagranicy.

W przypadku małych gospodarstw rolnych istnieje potrzeba stosowania zachęty do podejmowania przez nie alternatywnych form działalności ukierunkowanej na przykład na ogrodnictwo, agroturystykę czy też produkcję ekologicznej żywności. Właśnie bowiem produkcja zdrowej żywności jest szczególną szansą, jaka wiąże się z wykorzystaniem walorów środowiska przyrodniczego omawianego województwa oraz podjęcia skutecznej konkurencji na rynkach krajowych i europejskich poprzez zwiększenie produkcji żywności o wysokiej jakości zdrowotnej i handlowej pochodzącej z Warmii i Mazur.

Obszary wiejskie województwa, jak wspomniano wyżej, cechuje wysoki stopień bezrobocia, w tym zwłaszcza bezrobocia strukturalnego będącego wynikiem likwidacji PGR-ów. Stąd też cel operacyjny odnoszący się do wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich wskazuje na konieczność rozwijania i wspierania nie tylko rolnictwa, ale i pozarolniczych kierunków działalności gospodarczej, jak również tworzenia alternatywnych źródeł dochodów dla ludności wiejskiej i dodatkowych źródeł dochodów dla ludności rolniczej (Hopfer i in. 2000). Szczególną szansą w tym zakresie jest aktywizacja funkcji turystycznej województwa, ukierunkowana zwłaszcza na agroturystykę i ekoturystykę. Istotne znaczenie miałyby również rozszerzenie działalności podmiotów świadczących usługi dla rolnictwa, przetwórstwa rolno-spożywczego, a także firm zaopatrujących rolnictwo w środki inwestycyjne. W tym właśnie kontekście dokument strategii rozwoju obszarów wiejskich województwa zakłada wzrost liczby podmiotów gospodarczych o 2% rocznie oraz wzrost zatrudnienia na poziomie 1,5% rocznie.

Dla zapewnienia rozwoju rolnictwa niezbędne jest wyposażenie wsi w podstawową infrastrukturę techniczną. Pod tym względem sytuacja na obszarach wiejskich Warmii i Mazur jest znacznie gorsza niż przeciętnie w kraju. I tak np. do wodociągu sieciowego podłączonych było w 1996 roku jedynie 40% ogółu gospodarstw rolnych, wyposażonych w sieć gazową było 0,5% gospodarstw, odprowadzających ścieki do kanalizacji – 1,3%, a posiadających telefony przewodowe – 18,5%.

Elementem istotnym dla zapewnienia odpowiedniego standardu życia ludności wiejskiej oraz dla stworzenia dodatkowych miejsc pracy poza rolnictwem jest właściwie rozwinięta sieć handlowo-usługowa, a także dostęp do placówek ochrony zdrowia, oświaty i wychowania. Jest to równocześnie czynnik działający na rzecz zwiększenia zainteresowania wśród potencjalnych inwestorów, a także osób mających chęć osiedlenia się na terenach wiejskich tego regionu.

Istotnym działaniem związanym z realizacją strategii rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa regionu Warmii i Mazur jest wykorzystanie jego unikatowych warunków krajobrazowo-przyrodniczych. Wiązać się to powinno przede wszystkim z optymalnym wykorzystaniem predyspozycji glebowych, w tym zwłaszcza z zalesieniem gruntów o niskiej przydatności rolniczej.

Zalesienie gruntów rolniczych odnosi się w szczególności do gruntów marginalnych, a więc takich, których nie da się użytkować w sposób konwencjonalny, stosując proste zabiegi uprawowo-agrotechniczne. Zalicza się do nich również te grunty, które charakteryzują się wyjątkową uciążliwością w użytkowaniu lub wymagają nakładów trudnych do odzyskania. Przy założeniu, że grunty marginalne to tylko gleby VI klasy bonitacyjnej oraz 50% areалу gleb V klasy, ich łączna powierzchnia w województwie wynosi około 230 tys. ha, a więc prawie tyle, ile w 1999 r. było tu odłogów (tj. 270 tys. ha).

Podstawowym problemem w zagospodarowaniu tych gruntów jest ich przestrzenne rozproszenie (enklawy lub półenklawy) uniemożliwiające racjonalne wykorzystanie. Należy więc tworzyć modele gospodarstw z określonym udziałem gruntów marginalnych przeznaczonych do niekonwencjonalnego zagospodarowania. Dla przykładu może to być hodowla kóz, uprawa ziół, wikliny, bądź wybudowanie na gruntach podmokłych stawu rybnego. Z kolei grunty niedostępne i trudno dostępne należy przekształcać w użytki ekologiczne. Miałyby one taki właśnie charakter zwłaszcza na polach uprawnych, a we wszystkich przypadkach podwyższałyby walory krajobrazowe (Cymerman i in. 1998).

Ważne znaczenie dla zwiększenia intensyfikacji produkcji rolniczej na obszarze województwa warmińsko-mazurskiego ma edukacja i kształcenie dla wsi i rolnictwa. W tym celu aparat kształcenia należy coraz szybciej adaptować do zmieniających się warunków rynkowych, jak również dostosować go do potrzeb rynku pracy.

PODSUMOWANIE

Obszary wiejskie województwa warmińsko-mazurskiego pod względem strukturalno-przestrzennym zdominowane są przez funkcję rolniczą. Cechują się one również unikatowymi walorami środowiska przyrodniczego. Z kolei pod względem społeczno-gospodarczym mamy tu do czynienia z wysokim stanem bezrobocia strukturalnego, niskim poziomem dochodów ludności rolniczej oraz niedorozwojem infrastruktury technicznej i społecznej.

Długookresowa strategia rozwoju obszarów wiejskich regionu Warmii i Mazur ukierunkowana została na ograniczenie poziomu bezrobocia i poprawę warunków życia zamieszkałej tam ludności. Realizację zamierzonych celów przewiduje się osiągnąć przy utrzymaniu dominującej tam funkcji rolniczej, poprzez powiększenie liczby wielkoobszarowych gospodarstw rolnych i preferowanie w nich produkcji ukierunkowanej na chów bydła mleczno-mięsnego oraz powiększanie areалу uprawy roślin przemysłowych i ziemniaków. W odniesieniu natomiast do małych gospodarstw rolnych planuje się podejmowanie alternatywnych form ich działalności. W stosunku do działalności rolniczej szczególnie ważne jest by ukierunkowana była ona na produkcję zdrowej żywności,

co zwiększy w tej dziedzinie konkurencyjność województwa, zarówno w skali krajowej, jak też międzynarodowej.

Ograniczenie bezrobocia na obszarach wiejskich zakłada się w oparciu o wielofunkcyjny ich rozwój, mając na celu tworzenie nowych miejsc pracy poza rolnictwem, przede wszystkim w szeroko rozumianych usługach, a także w dziedzinie przetwórstwa rolno-spożywczego.

W celu zachowania walorów przyrodniczo-krajobrazowych obszarów wiejskich województwa oraz prawidłowego wykorzystania znajdującego się tam potencjału przyrodniczego istnieje potrzeba zagospodarowania gruntów marginalnych poprzez ich zalesianie, bądź przekształcanie w użytki ekologiczne.

Realizacja przedsięwzięć dotyczących strategii rozwoju rolnictwa w województwie warmińsko-mazurskim powinna być wspierana poprzez działania podnoszące wykształcenie i kwalifikacje zawodowe ludności wiejskiej.

LITERATURA

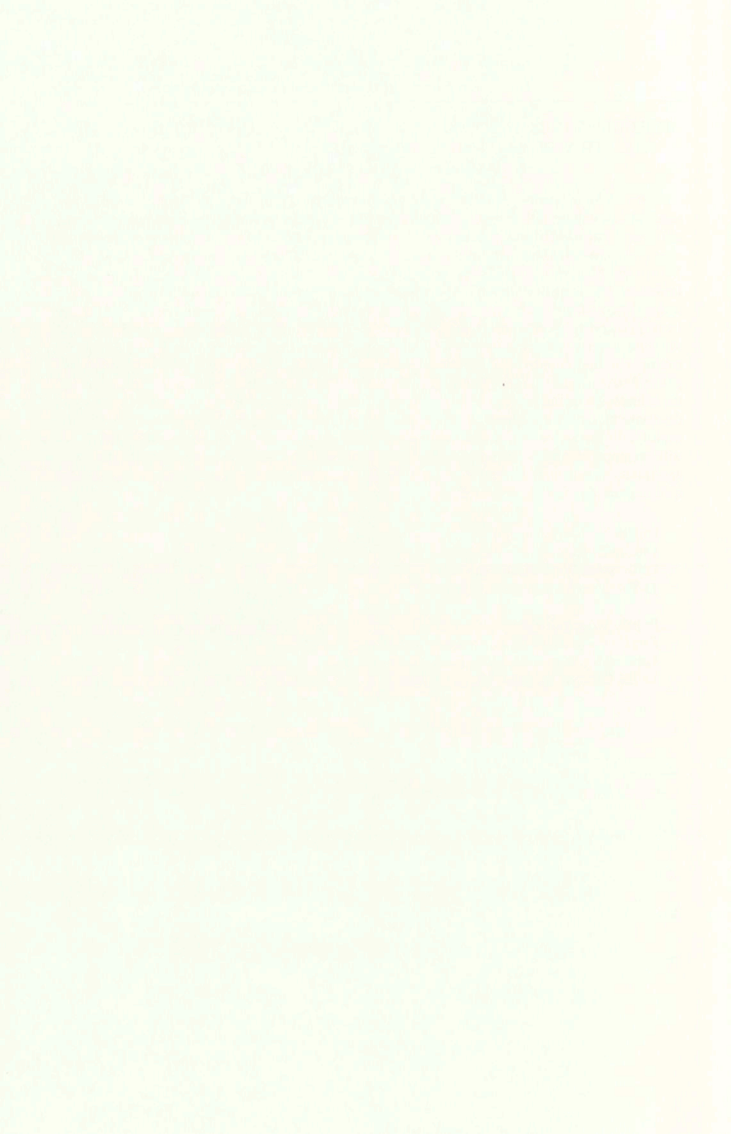
- Agricultural Adjustment and diversification: Implications for the Rural Economy*, 1996, OECD Paris.
- Charakterystyka obszarów wiejskich oraz przemiany agrarne w Polsce do 1999 roku*, 2000, GUS, Urząd Statystyczny w Olsztynie, Olsztyn.
- Cymerman i inni, 1998. *Problemy rozwoju polskiej wsi u progu XXI wieku*, [w:] *Prawne i przestrzenne problemy zagospodarowania nieruchomości*, Biuletyn KPZK PAN, 183, s. 7–22.
- Hopfer A. i inni, 2000. *Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich północno-wschodniej Polski na przykładzie Warmii i Mazur*, [w:] *Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi polskiej w kontekście integracji z Unią Europejską*, Studia KPZK PAN, 60, s. 219–240.
- Informacja o działalności Oddziału Terenowego Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w Olsztynie (w okresie 1992–2000)*, 2000, Olsztyn, (maszynopis).
- Jóźwiak W., 1998. *Polskie gospodarstwa zdolne do rozwoju*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie, 331, 55, 1, s. 43–49.
- Nietupski T., 1998. *Zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw wobec wejścia Polski do Unii Europejskiej*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie, 331, 55, 1, s. 51–64.
- Pałasz L., 1999. *Uwarunkowania i kształtowanie struktury agrarnej w Polsce w dostosowaniu do Unii Europejskiej*, Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu, CCCVIII, Rolnictwo, 53, s. 115–125.
- Pakt dla rolnictwa i obszarów wiejskich*, 2000, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
- Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego*, 2000, Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Województwo warmińsko-mazurskie. Plan zagospodarowania przestrzennego. Diagnoza perspektywne*, 2000, Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn

THE OBJECTIVES AND TASKS FOR THE REGION'S AGRICULTURE WITHIN THE STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN THE VARMIA-MAZURY VOIVODSHIP

Rural areas of Varmia-Mazury voivodship represent land dominated by the agricultural function and developing rather weakly. They show a high level of structural unemployment, a very diffuse and fragmented settlement network, inadequate development of technical and social infrastructure and a relatively low level of income among inhabitants. In turn, the agriculture of the Varmia and Mazury regions is characterised by a favourable agrarian structure, a large area of land in the hands of the Treasury Agricultural Property Agency and a significant share of fallow areas. The commercial structure of agricultural output in turn includes major inputs from poultry farming, dairying, pork and cereals. The strategic objective of the development of the voivodship's rural areas is to limit the level of unemployment and improve living conditions for the inhabitants. In this context, the operational goals in relation to agriculture are directed towards the proper functioning of farms and efficient production therein, the production of organic food and the rational use of the region's natural potential, with particular regard being given to sustainable development, organic methods of production and agritourism. The implementation of the fundamental tasks for agriculture within the strategy for the development of the voivodship's rural areas will be supported by actions to create new job opportunities outside agriculture, to introduce appropriate technical and social infrastructure and to raise the level of education and professional qualifications of the rural populace.

Prof. dr hab. Jerzy Suchta
Katedra Gospodarki Nieruchomościami i Rozwoju Regionalnego
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
10-724 Olsztyn, ul. Prawocheńskiego 15

Dr hab. Wojciech Żebrowski
Katedra Planowania i Zagospodarowania Przestrzennego
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
10-724 Olsztyn, ul. Prawocheńskiego 15

MIEJSCE ROLNICTWA W STRATEGII ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA WIELKOPOLSKIEGO

Formułowanie strategii rozwoju regionalnego zmusza do odpowiedzi na pytanie – co należy uznać za rozwój? Zgodnie z duchem języka jest to proces przeobrażeń – przechodzenia od form mniej do bardziej złożonych lub pod pewnym względem doskonalszych, zapewniających rozkwit czy rozrost. Takie definiowanie rozwoju ma charakter wartościujący i rodzi pytanie o kryteria.

Ustalenie obiektywnych kryteriów rozwoju nastrocza wiele trudności. W odniesieniu do obszarów wiejskich kryteria rozwoju dotyczą zjawisk mierzalnych ilościowo, a także tych, które można interpretować tylko jakościowo. Najbardziej syntetycznym kryterium ilościowym jest powiększenie masy dóbr użytkowanych na danym obszarze. Mierzalność tego kryterium zarówno wyrażona wartościowo (przeliczona w pieniądzu), jak i przedstawiona w jednostkach naturalnych jest możliwa, ale ograniczenie jej do obszarów wiejskich danego regionu zmusza do szacunków (PKB) lub w przypadku jednostek naturalnych wymaga przedstawienia danych dotyczących wielu produktów.

Kryteria jakościowe dotyczące zmian struktur społecznych i funkcjonowania ludzi na danym obszarze stwarzają jeszcze więcej komplikacji. Te trudności skłaniają wielu autorów do pragmatycznego podejścia, tj. do wyznaczania w strategii rozwoju celów, które mają być osiągnięte. Dla obszarów wiejskich najczęściej proponowana strategia ich wielofunkcyjnego rozwoju, stawia za cel poprawę warunków życia i pracy rodzin żyjących na wsi (Kłodziński 1999). Osiągnięcie tego celu uważane jest za kryterium jakościowe rozwoju obszarów wiejskich.

Województwo wielkopolskie, którego strategia rozwoju obszarów wiejskich i rola rolnictwa w tej strategii będzie przedmiotem dalszych rozważań ma obszar 29 826 km², co stanowi 9,5 % powierzchni kraju. Za obszary wiejskie tego województwa uznaje się 97,3 % jego powierzchni. W 1999 r. ludność województwa wynosiła 3555 tys. osób, z tego na wsi mieszkało 1424 tys. osób tj. 42,4 %. Prawie ¼ ludności pracującej na tym obszarze (24,8 %) zatrudniona

jest w rolnictwie. Powierzchnia użytków rolnych województwa wielkopolskiego stanowi 10,3 % powierzchni użytków rolnych w kraju. Wskaźniki te kwalifikują województwo wielkopolskie do regionów rolniczych.

Obszary wiejskie mają w rozwoju regionu szczególne znaczenie, ale wykazują one duże zróżnicowanie. Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich województwa wielkopolskiego dotyczy intensywności organizacji rolnictwa, struktury agrarnej, a także innych funkcji gospodarczych i społeczno-kulturowych. Należy więc oczekiwać, że strategia rozwoju obszarów wiejskich, uwzględniając ich zróżnicowanie przestrzenne, określi cele rozwoju, poda prognozę oczekiwanych zmian i wskaże metody, które rozwój ten pozwolą osiągnąć.

Strategię rozwoju województwa wielkopolskiego przyjął Sejmik Wojewódzki w lipcu 2000 roku. Zawiera ona 4 generalne cele strategiczne województwa. W sformułowaniu tych celów nie ma bezpośrednich odniesień do obszarów wiejskich, dopiero w ich rozwinięciu jakim jest zbiór podstawowych celów szczegółowych znajdują się następujące sformułowania (*Strategia rozwoju... 2000*, s. 26):

- wielofunkcyjny rozwój wsi,
- zdecydowana modernizacja dziedzin tradycyjnych, w tym kompleksu rolno-spożywczego,
- harmonijny rozwój sieci osadniczej,
- danie szans rozwoju społeczno-gospodarczego obszarom ekonomicznie opóźnionym nie posiadającym własnych czynników rozwoju.

Sformułowane w tej części *Strategii* cele nie zostały pogrupowane według hierarchii ważności, ani też kolejności rozwiązywania problemów. Podrozdział zatytułowany „*Priorytety*” zawiera na wstępie stwierdzenie, że ważność i kolejność rozwiązywania problemów jest w dużym stopniu sprawą wyboru politycznego. Zgodnie z tym stwierdzeniem zawarto w tym podrozdziale wariantowe propozycje priorytetów. W każdym z wariantów jest jednak wśród kilku priorytetów, przynajmniej jeden dotyczący obszarów wiejskich i rolnictwa. W wariantcie pierwszym jest to: „...wsparcie obszarów wymagających aktywizacji: obszarów wiejskich oraz małych i średnich miast na obszarach wiejskich”. W wariantcie drugim jest to: „...jakość przestrzeni i rozwój obszarów zapóźnionych”. W wariantcie trzecim jest to „...zapewnienie mieszkańcom warunków do podwyższenia poziomu życia, wzrost wewnętrznej integracji i istotna poprawa jakości przestrzeni” (*Strategia rozwoju... 2000*, s. 27–28).

Uprzedzając szczegółowe omówienie zagadnień zawartych w podrozdziale *Strategii* zatytułowanym „*Rolnictwo i rozwój wsi*” należy stwierdzić, że nie zawierają one danych mierzalnych związanych z oczekiwanymi zmianami. Stan obecny dotyczący przestrzennej sytuacji społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich został przedstawiony w porównywalnych wartościach względnych. Zarówno cel zasadniczy przedstawiony w tej części *Strategii*, jak i związane

z nim działania, które mają zapewnić jego osiągnięcie, dotyczą rozwoju obszarów wiejskich. Nie wyodrębniono w sposób szczególny rolnictwa – traktuje się je jako jedną z działalności gospodarczych realizowanych na tych obszarach. Wynika to z formułowania koncepcji rozwoju rolnictwa w województwie wielkopolskim, dla której jako cel zasadniczy przyjęto: „...*wykształcenie rozwojowego, nowoczesnego, konkurencyjnego sektora rolno-spożywczego*”. Ma on składać się z podmiotów cechujących się wysoką efektywnością mikroekonomiczną, gwarantującą ich trwały rozwój, a zatrudnionym w nim, stabilne i dobrze wynagradzane miejsca pracy. Zadanie tego sektora to dostarczanie mieszkańcom województwa podstawowych produktów rolnych i spożywczych, dobrych jakościowo po umiarkowanych cenach. Sektor ten w Wielkopolsce powinien uzyskać znaczącą pozycję na zintegrowanym europejskim rynku rolnym. Działania wspierające rozwój nowoczesnej produkcji rolniczej powinny iść w kierunku zmniejszenia zatrudnienia w rolnictwie, lepszej jakości siły roboczej, racjonalizacji wykorzystania gruntów rolnych i poprawy ich jakości, racjonalności wykorzystania kapitału, poprawy struktury obszarowej gospodarstw i podniesienia jakości produkcji rolniczej.

Aby tak sprecyzowany cel i deklaratywnie sformułowane działania wspierające rozwój nowoczesnej produkcji rolniczej nie były tylko w warunkach gospodarki rynkowej nieosiągalnym życzeniem, zaleca się szereg działań mających umożliwić realizację celu. Działania te zostały zawarte w blokach problemowych, niektóre z nich stanowią cele cząstkowe.

W tej części Strategii przedstawiono 8 bloków problemowych obejmujących 47 rodzajów działań. Ich liczebność nie pozwala w niniejszym opracowaniu na zacytowanie i odniesienie się do tych, które dotyczą bezpośrednio rolnictwa.

Analizując cel zasadniczy zawarty w tym podrozdziale *Strategii* (dotyczący sektora rolno-spożywczego) oraz przedstawione szczegółowe działania i cele cząstkowe można stwierdzić, że nie wyczerpują one w pełni zakresu zawartego w ogólnej koncepcji rozwoju województwa. Miejsce rolnictwa w koncepcji rozwoju nie jest do końca sprecyzowane. *Strategia* stwierdza, że rozwój wsi „*musi – oczywiście – być związany z rolnictwem, ale nie może się do niego ograniczać*”. Działania służące rozwojowi obszarów wiejskich powinny iść w kierunku tworzenia centrów rozwoju gospodarczego na terenach wiejskich, rozwijaniu małego przemysłownictwa wsi, wspierania przedsiębiorczości i pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich, rozwoju infrastruktury ekonomicznej, społecznej i technicznej, ochrony środowiska (*Strategia rozwoju... 2000*, s.47–50).

Te stwierdzenia korespondują z deklarowanym w części ogólnej celem podstawowym, jakim jest wielofunkcyjny rozwój wsi. Oznacza to m.in. zmniejszenie zatrudnienia w rolnictwie i tworzenie nowych miejsc pracy poza rolnictwem. O ile celom rozwojowym dla obszarów wiejskich jak i działaniom, które mają zapewnić ich osiągnięcie poświęcono w tej części *Strategii* wiele miejsca,

to mechanizmy, które mają towarzyszyć procesom rozwojowym potraktowane są marginalnie.

W rozwoju regionalnym formułuje się trzy teorie rozwoju. Pierwsza dotyczy maksymalizacji dochodu narodowego – zakłada ona, że wzrost ekonomiczny rozwiąże automatycznie wszystkie problemy społeczne poprzez konsumowanie rosnącego dobrobytu. Druga nawiązuje do zrównoważonego tempa rozwoju gospodarczego i społecznego. Zakłada, że społecznie akceptowany rozwój może następować tylko wówczas, gdy cele gospodarcze są realizowane równocześnie z celami społecznymi. Trzecia przyjmująca dominację celów społecznych nad gospodarczymi zakłada, że to czynniki społeczne mają decydujące znaczenie strategiczne, gdyż to od nich zależy jak będzie się kształtował rozwój ekonomiczny.

W Unii Europejskiej dominującą w praktyce wobec obszarów wiejskich jest teoria druga, chociaż na niektórych terenach wykorzystywane są fragmenty trzeciej teorii (Heller 2000).

Przegląd zaproponowanych działań pozwala na stwierdzenie, że *Strategia* skłania się do drugiej teorii rozwoju, ale występują też pewne odniesienia do pierwszej (rozwiązania systemowe). Wniosek ten uzasadnia także zawarta w niej wizja przyszłości. *Strategia* stwierdza, że obraz przyszłości zależy od tego, ile środków będzie można poświęcić na modernizację rolnictwa, jakie będą rozwiązania systemowe i jaka polityka rozwoju regionalnego. Dwie krańcowe opcje to: priorytety dla terenów najbardziej intensywnych (daje to szybką i relatywnie wysokie efekty), albo przede wszystkim działania pomocowe dla obszarów najsłabszych. „*W praktyce będzie to konieczność rozwiązań kompromisowych, odpowiednio do wszystkich możliwości działania*” (*Strategia rozwoju ...2000*). Założenie pragmatycznego kompromisu wydaje się być w odniesieniu do obszarów wiejskich najlepszym rozwiązaniem dla osiągnięcia generalnych celów strategicznych.

Priorytety strategiczne uznane za naczelną mają wysoki stopień agregacji są trwałe i mało wrażliwe na zmienne wybory polityczne. W Polsce dla rozwoju wsi, rolnictwa i całego sektora żywnościowego zidentyfikowano następujące priorytety naczelną:

- restrukturyzacja i modernizacja rolnictwa oraz jego otoczenia mającą na celu zapewnienie mu warunków konkurencyjności w skali międzynarodowej, zwłaszcza w zintegrowanej Europie,
- kształtowanie takich warunków pracy i bytu ludności wiejskiej, które odpowiadają standardom cywilizacyjnym i pozwalają mieszkańcom wsi realizować ich cele socjalne, edukacyjne, kulturowe, społeczne i inne,
- kształtowanie warunków rozwoju zrównoważonego na obszarach wiejskich, ochrona zasobów i środowiska naturalnego wraz z wiejskim dziedzictwem kulturowym jako koniecznego warunku bytu całego społeczeństwa i wszechstronnego rozwoju poszczególnych jednostek.

Strategiczne cele rozwojowe dla rolnictwa i obszarów wiejskich w Wielkopolsce odpowiadają priorytetom przyjętym dla całej Polski. Priorytety bloków problemowych i zawartych w nich działań, *Strategia* wiąże ze strukturą przestrzenną dotyczącą poziomu społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich województwa wielkopolskiego.

Strukturę przestrzenną wsi i rolnictwa przedstawiono w 3 wariantach stosując różne metody delimitacji. Obecny stan rolnictwa scharakteryzowano według metody B. Kopcia (1987) przedstawiając poziom intensywności zorganizowania produkcji rolniczej w układzie powiatów województwa wielkopolskiego. Poziom intensywności organizacji rolnictwa według skali przyjętej przez B. Kopcia zawiera 5 stopni podziału. Strategia, mimo że powołuje się na tę metodę, stosuje inne przedziały. Wyodrębniono 4 subregiony produkcji rolniczej. Intensywność zorganizowania produkcji rolniczej (w punktach) obrazuje rycina zawarta w załączniku do *Strategii* (ryc.1).

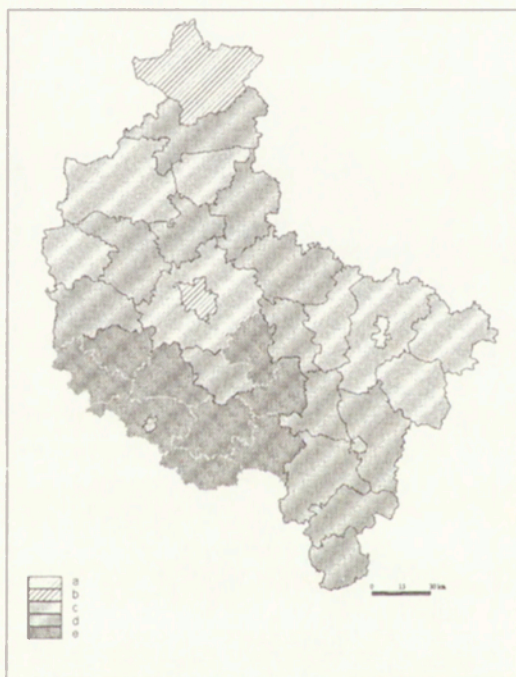

Ryc. 1 Intensywność zorganizowania produkcji rolniczej (subregiony produkcji rolniczej: a – ekstensywne, b – mało intensywne, c – intensywne, d – bardzo intensywne)

The intensiveness of organisation of agricultural production (sub-regions of production: a – extensive, b – of limited intensiveness, c – intensive, d – very intensive)

Tak zastosowany podział zaliczył 3 powiaty do obszarów o ekstensywnej organizacji rolnictwa, 13 powiatów do mało intensywnej, 15 powiatów do intensywnej i 4 do bardzo intensywnej organizacji rolnictwa. W *Strategii* opisano to jako zorganizowanie produkcji rolniczej.

Przy zastosowaniu skali przyjętej przez B. Kopcia obraz intensywności organizacji rolnictwa jest inny (ryc. 2). Według tego podziału do obszarów o poziomie ekstensywnym należy 1 powiat grodzki, o poziomie mało intensywnym 2 powiaty (w tym 1 grodzki), o poziomie średnio intensywnym 10 powiatów, (w tym 2 grodzkie), o poziomie wysoko intensywnym 13 powiatów i 9 powiatów ma bardzo intensywny poziom organizacji rolnictwa. Nasuwa to pytanie, dlaczego stosując w strategii metodę B. Kopcia nie przyjęto zastosowanej w niej skali?

Ryc. 2. Poziom intensywności organizacji rolnictwa (skala wg B. Kopcia); a – ekstensywny, b – mało intensywny, c – średnio intensywny, d – wysoko intensywny, e – bardzo intensywny
The intensiveness of organisation of agriculture (according to B. Kopeć's scale): a – extensive, b – of limited intensiveness, c – moderately intensive, d - highly intensive, e – very intensive

Można przypuszczać, że 5-stopniowa skala nie przystawała do zastosowanej w dalszej części *Strategii* typologii określonej jako typy produkcyjno-ekonomiczne rolnictwa. Miernik tej delimitacji bierze pod uwagę intensywność zorganizowania produkcji, udział gospodarstw produkujących głównie na rynek oraz samoocenę szans rozwojowych gospodarstw. Do każdej z tych cech przywiązano współczynnik wagowy. Wyodrębniono 4 typy produkcyjno-ekonomiczne rolnictwa (ryc. 3). Przyjęcie w tej typologii dla poziomu intensywności zorganizowania produkcji rolniczej wagi 50 %, a pozostałym dwóm cechom wagi po 25 % dało powyższy rezultat. Spowodowało to, że do określenia hierarchii priorytetów działań według struktury przestrzennej przyjęto typy produkcyjno-ekonomiczne rolnictwa, a nie intensywność organizacji rolnictwa, uznając ją jako jeden z kryteriów delimitacji.

Ryc. 3. Typy produkcyjno-ekonomiczne rolnictwa

I – ekstensywne o niskim stopniu powiązania z rynkiem, II – mało intensywne o umiarkowanym stopniu powiązania z rynkiem, III – intensywne, dobrze powiązane z rynkiem, IV – bardzo intensywne o wysokim stopniu powiązania z rynkiem

Productive and economic types of agriculture

I – extensive with limited market linkage, II – of limited intensiveness with moderate market linkage, III – intensive, well-linked with the market, IV – very intensive and highly-linked with the market

Dla związania działań strategicznych ze strukturą przestrzenną przyjęto też typologię obszarów wiejskich, w której wykorzystano metodykę zaproponowaną przez F. Wysockiego (2000). Ta typologia różni się od typologii przyjętej przez OECD liczbą typów (według OECD – 3 typy). Dla ustalenia typów obszarów wiejskich określono cechy charakteryzujące strukturę funkcjonalną tych obszarów dla powiatów województwa wielkopolskiego. Do tych cech zaliczono:

- udział zatrudnionych w rolnictwie, leśnictwie, rybołówstwie i ryłactwie w ogólnej liczbie zatrudnionych (%),
- udział zatrudnionych w przemyśle i budownictwie w ogólnej liczbie zatrudnionych (%),
- udział zatrudnionych w usługach rynkowych w ogólnej liczbie zatrudnionych (%),
- udział użytków rolnych w powierzchni ogółem (%),
- udział lasów w powierzchni ogółem (wskaźnik lesistości w %),
- zagospodarowanie turystyczno wypoczynkowe (liczba miejsc noclegowych na 1 km²),
- saldo migracji na 1000 ludności,
- liczba podmiotów gospodarczych przypadająca na 100 mieszkańców obszarów wiejskich,
- ludność na 1 km².

Na podstawie procedury taksonomicznej wyodrębniono 5 typów obszarów wiejskich (ryc.4).

Nie wdając się w rozważania nad motywami i słusznością przyjęcia za podstawę do określenia hierarchii ważności działań strategicznych dwóch ostatnich delimitacji, należy stwierdzić, że koncepcje odniesienia strategii rozwoju do struktury przestrzennej dotyczącej poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich, jeżeli zostaną w praktyce zastosowane, pozwolą na zmianę tej struktury. Należy tu jednak stwierdzić, że zmiana struktury przestrzennej nie jest celem samym w sobie.

W dalszej części *Strategii* przedstawiono program „*Wież i rolnictwo*”. Program ten zawiera hierarchię ważności zadań w układzie – „wyodrębnionych subregionów” czyli według zaproponowanych klasyfikacji typologicznych rolnictwa i obszarów wiejskich. Program ten podzielił 8 wcześniej proponowanych bloków problemowych na dwie części. Połowę z nich przyporządkował klasyfikacji dotyczącej typów produkcyjno-ekonomicznych, a połowę według typów obszarów wiejskich. Wewnątrz bloków problemowych kierunki działań nie odpowiadają w pełni przyporządkowaniom podanym w poprzedniej części strategii. W zależności od delimitacji obszarów nadano kierunkom hierarchię ważności według skali – zadania najważniejsze, ważne, średnio ważne i takie, które niekoniecznie muszą być realizowane. Dla zadań tych podano źródło finansowania poza źródłami własnymi podmiotów realizujących.

Ryc. 4. Typy funkcjonalne obszarów wiejskich

I – obszary ekonomicznie zintegrowane, II – pośrednie obszary wiejskie, zdominowane przez gospodarkę rolną, III – pośrednie obszary wiejskie o zróżnicowanej strukturze, IV – peryferyjne obszary wiejskie o wyraźnej dominacji funkcji rolniczej, V – peryferyjne obszary wiejskie, których krajobraz jest zdominowany przez lasy

Functional types of rural area

I – economically-integrated areas, II – intermediate rural areas dominated by agriculture, III – intermediate rural areas of diversified structure, IV – peripheral rural areas clearly dominated by agriculture, V – peripheral rural areas, whose landscapes are dominated by forest

W poszczególnych częściach strategii rozwoju woj. wielkopolskiego dotyczących rolnictwa i wsi brak jest spójnej ciągłości celów i działań. Bloki problemowe i kierunki działań przypisane według hierarchii ważności do struktury przestrzennej dotyczącej typów produkcyjno-ekonomicznych rolnictwa, tylko w części dotyczą bezpośrednio rolnictwa. *Strategia* w większym stopniu przywiązuje wagę do rozwoju obszarów wiejskich niż samego rolnictwa.

Pozostaje więc problem zawarty w tytule artykułu, jakie miejsce zajmuje rolnictwo w tej *Strategii*? Czy rolnictwo ma szanse dalej się rozwijać? Odpowiedź na to pytanie – zgodnie z wątpliwościami przedstawionymi na wstępie,

co uznać za rozwój – nie jest wbrew pozorom prosta. Analizując szczegółowe propozycje działań zawarte w *Strategii* należy uznać, że z punktu widzenia intensywności produkcji rolnej, zarówno tej ekonomicznej jak i intensywności organizacji rolnictwa postawiono na rozwój. Zmniejszenie powierzchni użytków rolnych, zmniejszenie liczby zatrudnionych w rolnictwie zaproponowane w strategii nie dają się jednoznacznie zakwalifikować jako zamierzenia rozwojowe.

Strategia wyraźnie preferuje wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, co w rezultacie w odniesieniu do wewnętrznych różnic poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego tych obszarów w Wielkopolsce, nie oznacza, że na całym obszarze województwa udział rolnictwa w działalności gospodarczej zostanie zachowany w dotychczasowych proporcjach. Na wielu obszarach wiejskich udział ten w wyniku zaproponowanych działań będzie mały. Strategia zakłada, że rozwój rolnictwa powinien wiązać się przede wszystkim z tymi obszarami województwa, gdzie intensywność produkcji rolniczej, struktura agrarna i efektywność ekonomiczna rolnictwa jest już obecnie na wysokim poziomie.

LITERATURA

- Heller J., 2000, *Regionalizacja obszarów wiejskich w Polsce*, Studia i monografie, 99, IERiGŻ, Warszawa.
- Kłodziński M., 1999, *Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Kopeć B., 1987, *Intensywność organizacji w rolnictwie polskim w latach 1960 – 1980*, Roczniki Nauk Rolniczych, seria G, 84,1, s.7–27.
- Poczta W., Wysocki F., Lira J., 2000, *Program rozwoju rolnictwa. Raport finalny. Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego*, Poznań.
- Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego*, 2000, Sejmik Województwa Wielkopolskiego, Poznań.

THE PLACE OF AGRICULTURE IN THE STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN WIELKOPOLSKA VOIVODSHIP

In the case of rural areas, the strategy of multifunctional development proposed most often is one identifying such development with an improvement in local people's lives and work. In Wielkopolska, rural areas are highly-diversified spatially, in relation to the intensiveness at which agriculture is organised, to agrarian structure and to other economic and socio-cultural functions.

The strategy for the development of Wielkopolska voivodship does not identify agriculture in a specific way, treating it as one of the economic activities pursued in rural areas. The spatial structure of rural areas and agriculture is presented in 3 variants, applying different methods of delimitation. The level of intensiveness of agriculture is presented in line with a division method other than that of K. Kopeć. Such a methodological approach influences the strategic actions, objectives and results, since these are linked with the spatial structure of rural areas.

The strategic developmental objectives for agriculture and rural areas in Wielkopolska correspond with priorities adopted for Poland as a whole. The strategy for the development of the voivodship attaches a preference to the multifunctional development of rural areas, something

indicative of a trend towards a reduced role for agriculture. It assumes that the development of agriculture will be first and foremost associated with those areas that have supported agriculture of above-average efficiency up to now.

Dr Anna Kołodziejczak
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej
i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Adama Mickiewicza
61-701 Poznań, ul. Fredry 10

Kazimierz MICHAŁOWSKI
Politechnika Białostocka

SZANSE I ZAGROŻENIA ROLNICTWA PODLASKIEGO W KONTEKŚCIE PROCESÓW INTEGRACYJNYCH Z UNIĄ EUROPEJSKĄ

WSTĘP

Dotychczas prowadzone analizy przemian w rolnictwie i na obszarach wiejskich w województwie podlaskim wykazały dużą złożoność problemów, których rozwiązanie będzie niezmiernie trudne i długotrwałe. Inaczej mówiąc przebudowa struktur, w tym rolnictwa, jest procesem długotrwałym i skomplikowanym i w takim ujęciu należy ją analizować. Podejmując próbę poprawy przemian w dalszym horyzoncie czasowym, należałoby przede wszystkim sprecyzować szanse i zagrożenia dotyczące tych przemian i uwzględnić konieczność dostosowania rolnictwa i działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich do norm i polityki prowadzonej w tym zakresie w krajach zachodnich w kontekście procesów integracji z Unią Europejską.

Na wsi podlaskiej dodatkowym problemem pozostaje trudniejsze niż w pozostałych regionach kraju przechodzenie transformacji ustrojowej, która poprzez uruchamianie mechanizmów rynkowych skumulowała tu ze szczególną ostrością zjawiska negatywne jak: utrata i tak już niedużej zdolności umożliwiającej wyjście własnymi siłami na zasadzie rozwoju endogenicznego bez zasilania kapitałowego z zewnątrz i dopływy na obszary wiejskie czynników egzogenicznych generujących wzrost społeczno-gospodarczy, gwałtowny wzrost bezrobocia strukturalnego społeczności lokalnych (*Koncepcja ... 1997*)

Konieczność zmian strukturalnych w rolnictwie polskim, w tym w woj. podlaskim nie podlega dyskusji. Kraje najwyżej rozwinięte rozpoczęły przemiany struktur w swoim rolnictwie i jednocześnie restrukturyzację obszarów wiejskich wiele dziesiątków lat temu, a choć rolnictwo w tych krajach dynamicznie się rozwija, proces przemian strukturalnych na wsi nie został zakończony, przeciwnie – nowe wyzwania sprawiają, że zmiany strukturalne stają się priorytetowe.

W pierwszym etapie po integracji zapewne dojdzie do zwiększenia transferu do producentów rolnych oraz zwiększenia obciążeń polskiego konsumenta na skutek wyższych cen żywności.

Wsparcie cenowe rolnictwa jest ingerencją w funkcjonowanie mechanizmu rynkowego. Powoduje przesunięcie nadwyżki ekonomicznej od konsumentów i podatników do producentów.

Polskie rolnictwo, w tym podlaskie w szczególności, charakteryzuje się niską wydajnością dochodową i niską efektywnością popytu na towary rolne. Zatem należy przypuszczać, że transfery do polskich rolników, z chwilą wejścia do Unii Europejskiej, mogą być bardzo wysokie.

Utrzymywanie wysokiego wsparcia dla rolnictwa zniekształca warunki gospodarowania. Utrudnia to przesuwanie zasobów kapitałowych i ludzkich do działalności pozarolniczej, gdzie byłaby szansa efektywniejszego ich wykorzystania. Ceny gruntów pod budownictwo, przemysł oraz rekreację są zawyżane w Unii przez nadmierny popyt środków na cele produkcji rolniczej. Dodatkowo podatnicy w tych krajach ponoszą ciężary wsparcia rolnictwa. Utrzymywanie dużego wsparcia rolnictwa UE przyczyniło się do nadmiernej intensyfikacji produkcji rolniczej powodującej niszczenie środowiska naturalnego oraz zasobów przyrodniczych.

ZAGROŻENIA ROLNICTWA PODLASKIEGO

Proces integracji Polski z UE w zakresie rolnictwa uważany jest za trudny dla polskiego rolnictwa (Szomburg 2000). Wynika to przede wszystkim z:

- dotacji UE do eksportu rolnego,
- ograniczonych możliwości pomnożenia bogactwa narodowego Polski przez przesunięcie czynników wytwórczych z rolnictwa do wydajniejszych działań gospodarki,
- niskiej wydolności dochodowej polskiego rolnictwa,
- niskiego efektywnego popytu na towary rolne,
- braku specjalizacji i określonej polityki produkcji żywności obliczonej na eksport do krajów UE.

Pocieszającym faktem jest jednak to, że w akcentach polityki rolnej w Europie Zachodniej, zapoczątkowanych po szczycie w Maastricht nastąpiły pewne zmiany ukierunkowane na zmniejszenie produkcji poprzez jej ekstensyfikację, ochronę środowiska, przedkładanie znaczenia do społecznego i kulturowego rozwoju obszarów wiejskich i realizacji postulatów ekologicznych.

W województwie podlaskim występują również inne zagrożenia, które zestawiono poniżej.

1. Dekapitalizacja środków trwałych w rolnictwie, a zwłaszcza w zakresie budownictwa inwentarskiego, melioracji użytków rolnych i częściowo drogownictwa.

2. Niski poziom zagospodarowania infrastrukturalnego obszarów wiejskich i rolnictwa i związany z tym niedostateczny napływ kapitału zewnętrznego (krajowego i zagranicznego) na te obszary. W szczególności uwidacznia się brak postępu w zakresie modernizacji sieci elektrycznej, telefonizacji wsi, gazownictwa oraz budowy urządzeń wodociągowych, kanalizacyjnych i wiejskich oczyszczalni ścieków. Bariera jest sytuacja finansowa części gmin, zwłaszcza na wschodzie województwa, które nie są w stanie utrzymać istniejących urządzeń infrastrukturalnych z własnych środków budżetowych, nie mówiąc już o ich dalszym rozwoju.
3. Utrzymujące się bezrobocie i to zarówno objęte statystyką (jawne), a także ukryte. Jak wykazują programy urzędów pracy istnieje niebezpieczeństwo, że bezrobocie będzie wzrastało powodując zwiększenie zubożenia wsi, szczególnie obszarów o niskim stopniu rozwoju gospodarczego. Dotychczas bowiem ludność rolnicza województwa nie podejmuje większych starań w dostosowaniu się do nowych wymogów na rynku pracy. Głównym problemem ludności wiejskiej jest niski poziom wykształcenia i kwalifikacji zawodowych.
4. Niskie dochody ludności wiejskiej, a przede wszystkim rolniczej, ograniczające nie tylko możliwość inwestowania rolniczego, ale również poziom spożycia, a ponadto ograniczony dostęp do podstawowych urządzeń infrastruktury społecznej. Wszystko to składa się na niską jakość życia mieszkańców wsi.
5. Upadek niektórych rozwiniętych wcześniej gałęzi produkcji rolnej (np. chów owiec) wynikający z niskich cen wełny na rynkach światowych, oraz z braku elastycznej krajowej polityki opłat wyrównawczych (Michałowski, Proniewski 1999).

SZANSE ROZWOJU

Przystąpienie do Unii Europejskiej może stanowić szanse dla rolnictwa podlaskiego, wskutek nieodzownych zmian strukturalnych w rolnictwie oraz konieczności dostosowania do wymogów unijnych polskiej polityki regionalnej. Tylko poprawa struktur w rolnictwie może przyczynić się do uelastycznienia polityki cenowej, a w konsekwencji uniknięcia zagrożeń związanych z liberalizacją rynku rolnego.

Trzeba w tym miejscu nadmienić, że województwo podlaskie, a przede wszystkim jego północne i północno-wschodnie tereny posiadają już obecnie strukturę agrarną charakteryzującą się występowaniem stosunkowo dużych gospodarstw i relatywnie niedużymi zasobami siły roboczej w rolnictwie; pod względem tej struktury jest bardziej zbliżone do rolnictwa krajów UE niż inne obszary Polski, nawet te reprezentujące wyższy poziom kultury rolnej. Dlatego

też jest ono w tym względzie łatwiejszym obszarem do adaptowania strukturalno-agrarnych zasad polityki rolnej UE (Sarul 1996 a).

Znaczne szanse rozwoju rolnictwa podlaskiego należy upatrywać w zmianie akcentów polityki rolnej krajów UE związanej z promowaniem trwałego i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, w tym szczególnie z harmonizacją polityki rolnej z polityką ekologiczną.

W tym kontekście podkreślić należy, że w woj. podlaskim znaczną część produkcji rolnej wytwarza się na obszarach chronionych (40% pow. województwa, w tym otuliny czterech parków narodowych, trzy parki krajobrazowe). Większość żywności produkowana w gospodarstwach rolnych charakteryzuje się tradycyjnym sposobem produkcji. Jest on nawet mniej intensywny, niż w gospodarstwach o produkcji integrowanej w Europie Zachodniej (pod względem zużycia nawozów mineralnych, środków ochrony roślin, czy pasz przemysłowych dla zwierząt). Należy stąd wnosić, że żywność produkowana w gospodarstwach zlokalizowanych na obszarach chronionych, jest porównywalna jakościowo, a nawet lepsza, niż produkcja integrowana gospodarstw na Zachodzie. Jest ona potencjalnie atrakcyjną ofertą eksportową podlaskiego rolnictwa. Chodzi tylko o to, ażeby dla określonych produktów regionu i produkowanych w określony sposób, np. w ekstensywnej produkcji hodowlanej, ustanawiać specjalne znaki towarowe. Wiarygodny ich system powinien zapewnić wsparcie produktom produkowanym w sposób korzystny dla wymogów środowiska. Zadania te mogą podjąć organizacje rolnicze jak np. Regionalna Izba Rolnicza. Trzeba w tym miejscu nadmienić, że istnieje już od 1996 r. Znak "Zielone Płuca Polski" utworzony i promowany przez Kapitułę Znaku Promocyjnego "ZPP". Znak na towarach promowanych przez Kapitułę jest dowodem na proekologiczny charakter ich produkcji. Otrzymały go już między innymi takie wyroby, jak: kefir, jogurt owocowy, masło i sery twarde ze Spółdzielni Mleczarskiej "Białmek" w Bielsku Podlaskim, biojogurty, biokefiry, maselka smakowe z Augustowskiej Spółdzielni Mleczarskiej w Augustowie i wiele innych (Kapituła... 1997). W celu umożliwienia eksportu na rynki zachodnie, ustanawiane znaki żywności proekologicznej należy poddać procedurze zgodnej z ustawą o rolnictwie ekologicznym (*O rynkowych...* 2000).

Potencjalne warunki do rozwoju ekologizacji rolnictwa istnieją nie tylko na obszarach chronionych, ale także na innych terenach mało lub w sposób znikomy zanieczyszczonych (np. wschodnia Białostoczczyzna, północno-wschodnia Suwalszczyzna). Znaczna część tamtejszych gospodarstw cechuje się na ogół niską efektywnością ekonomiczną. Gospodarstwa te nie są w stanie dostosować się do wymogów jakie stwarza rynek krajowy i zagraniczny. Jednocześnie nie są one skłonne do szybkiego upadku – bankructwa, gdyż jest to w rolnictwie proces rozłożony w czasie. Część tych gospodarstw, aby utrzymać się na rynku i zwiększyć dochody, podejmuje działania w kierunku zmiany profilu swej działalności (w rejonach o wysokich walorach środowiska przyrodniczego są to

gospodarstwa proekologiczne, prowadzące oprócz produkcji rolnej usługi agroturystyczne). Przykładem, gdzie następuje szybki rozwój agroturystyki, jest obszar Suwalskiego Parku Krajobrazowego. Może to być regionalna specjalizacja według niektórych wzorców zachodnioeuropejskich (Michałowski 2000).

Słabe zaludnienie województwa podlaskiego kształtuje model rolnictwa ekstensywnego (akcentowanego coraz częściej w polityce rolnej UE) w dużych, położonych w sposób kolonijny gospodarstwach rolnych. Będą się one specjalizować w chowie opasów, koni lub owiec, względnie produkcji zbóż. Duże arealy będą zajmować trwałe użytki zielone. Wzrastać będzie areal lasów prywatnych i z czasem gospodarstwa nabiorą charakteru hodowlano-leśnego. Fragmenty terenu o gorszych warunkach glebowych czy infrastrukturalnych oraz wartościowe przyrodniczo, zostaną przekształcone w użytki ekologiczne. Gospodarstwa takie preferowane są do rozwoju agroturystyki jako dodatkowego kierunku gospodarczego.

Na obszarach peryferyjnych województwa rolnictwo i sieć osiedleńcza będzie zanikać. Ludność przeniesie się do większych ośrodków lokalnych zachęcona lepszymi warunkami życia, możliwościami znalezienia pracy. Pozostaną pojedyncze gospodarstwa, a cały obszar zostanie zagospodarowany przez leśnictwo. Na obszarach tych będzie istniała możliwość rozwoju wielkoprzestrzennych form ochrony przyrody.

Optymalnym modelem rolniczego użytkowania obszarów wiejskich dla województwa podlaskiego jest duże indywidualne gospodarstwo o powierzchni kilkudziesięciu hektarów użytków rolnych i leśnych, prowadzące ekstensywną (tzn. nastawioną na maksymalizację dochodu z jednostki nakładu) gospodarkę o kierunku hodowlano-paszowiskowo-leśnym. Taki charakter ma rolnictwo w krajach skandynawskich w podobnych warunkach przyrodniczych. Doświadczenia tych krajów pokazują, że zadanie wspierania ekstensywnych form produkcji rolnej powinno polegać na:

- prowadzeniu stabilnej regionalnie zróżnicowanej polityki cen,
- stosowaniu polityki bezpośrednich dopłat zgodnych z zasadami rozwiązań Unii Europejskiej, przy czym sumy dopłat winny być dostosowane do polskich realiów,
- podejmowaniu działań mających na celu dostosowanie uprawianych i hodowanych odmian i ras do wymogów technologicznych produkcji ekstensywnej,
- organizacji rynków zbytu i promocji produkcji i znaków towarowych niektórych produktów regionu (Sarul 1996 b).

Reasumując więc należy domniemywać, że produkcja przeciętnego gospodarstwa na obszarze województwa podlaskiego jest bardziej zgodna z zasadami ekologii, niż większości farm ekologicznych na Zachodzie. Tworzenie farm biodynamicznych lub organicznych nie jest więc tutaj zadaniem o podstawowym znaczeniu. Istotne jest natomiast dopracowanie się modelu ekstensywnej,

ale jednocześnie produktywnej gospodarki zharmonizowanej z wymogami środowiska, oraz promocja i organizacja rynku zbytu tej produkcji.

PODSUMOWANIE

Konkluzją przedstawionych rozważań jest zestawienie mocnych i słabych stron podlaskiego rolnictwa (tab. 1) oraz szans i zagrożeń, które stwarza dla niego integracja z UE (tab. 2).

T a b e l a 1. Korzyści i zagrożenia rolnictwa podlaskiego w kontekście integracji z UE

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Obszar użytków rolnych w przeliczeniu na mieszkańca (0,85 ha) większy niż w kraju (0,49 ha). • Korzystna struktura agrarna charakteryzująca się występowaniem stosunkowo dużych gospodarstw i relatywnie niedużymi zasobami pracy w rolnictwie a ponadto duże możliwości dalszej jej poprawy. • Możliwość produkcji większości surowców rolnych przeznaczonych na potrzeby żywnościowe województwa, kraju i na eksport (np. wyroby mleczarskie, mięsne, gęsi, króliki, truskawki i inne). • Istnienie potencjalnych rezerw produktywności ziemi i poprawy jej jakości metodami niekonwencjonalnymi (nawożenie organiczne, biologiczna ochrona roślin, duże areale tanich pasz z trwałych użytków zielonych). • Występowanie korzystnych warunków dla rozwoju rolnictwa przyjaznego środowisku (duża ilość obszarów chronionych, w tym 4 parki narodowe i 3 parki krajobrazowe, znikome zanieczyszczenie środowiska, tradycyjny, w dużej części ekstensywny typ gospodarowania). • Sukcesywny rozwój ekologicznych form turystyki, a w szczególności agroturystyki powiązanych często z proekologicznym rolnictwem i leśnictwem, stwarzających szanse zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. • Możliwość integracji poziomej i pionowej w agrobiznesie poprzez postępującą restrukturyzację i prywatyzację poszczególnych ogniw w całym systemie gospodarki żywnościowej. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ciągłe wysoki udział rolnictwa – ponad 80% potencjału w relacji do wszystkich innych ogniw gospodarki żywnościowej. • Relatywnie mały udział gospodarki żywnościowej (szczególnie rolnictwa) w eksporcie. • Niedostateczna promocja podlaskich produktów, w tym proekologicznych, na rynkach krajowych i zagranicznych, brak koordynacji. • Niski poziom wykształcenia producentów rolnych. • Niski poziom zagospodarowania infrastrukturalnego obszarów wiejskich i rolnictwa i związany z tym niedostateczny napływ kapitału zewnętrznego (krajowego i zagranicznego) na te obszary. • Dekapitalizacja środków trwałych w rolnictwie, a zwłaszcza w zakresie budownictwa inwentarskiego, melioracji użytków rolnych i częściowo drogownictwa. • Utrzymujące się bezrobocie na wsi (jawne i ukryte). • Niskie dochody ludności wiejskiej, a przede wszystkim rolniczej, ograniczające nie tylko możliwość inwestowania rolniczego, ale również poziom spożycia, a ponadto niezadawalający dostęp ludności do podstawowych urządzeń infrastruktury społecznej. Wszystko to składa się na niską jakość życia mieszkańców wsi. • Upadek niektórych rozwiniętych wcześniej gałęzi produkcji rolnej (np. chów owiec) wynikający z braku elastycznej polityki opłat wyrównawczych.

T a b e l a 2. Szanse i zagrożenia dla rolnictwa podlaskiego jakie stwarza integracja z UE

Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Spodziewane systemowe wsparcie rolnictwa i gospodarki żywnościowej w polityce państw w związku z przyjętą przez Sejm strategią rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. • Całkowita prywatyzacja obrotu i przetwórstwa rolnego. • Przyspieszenie zmian strukturalnych w rolnictwie w wyniku podjęcia przez państwo właściwej polityki strukturalnej i regionalnej. • Istnienie w północnych i w północno-wschodnich rejonach województwa dużych gospodarstw z relatywnymi niedużymi zasobami pracy w rolnictwie wskazuje, że rejony te pod względem strukturalnym są bardziej zbliżone do rolnictwa krajów UE niż inne obszary Polski. • Możliwość zmniejszenia różnic, a nawet ich eliminowania, występujących w kosztach wytwarzania między województwem a krajem i UE (można to osiągnąć w drodze ulg w różnego rodzaju obciążeniach gospodarstw oraz zróżnicowania stopy procentowej kredytów i ulg w przedsięwzięciach inwestycyjnych – melioracje, wodociągi, kanalizacja i inne). • Zasilenie finansowe przez UE różnych przedsięwzięć modernizacyjnych i restrukturyzacyjnych w ramach funduszy strukturalnych. • Spodziewany napływ kapitałów inwestycyjnych i handlowych dla rolnictwa w związku z integracją z UE. • Upatrywanie szans rozwoju rolnictwa podlaskiego w zmianie akcentów polityki rolnej krajów UE związanej z promowaniem trwałego i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. • Rysujące się możliwości eksportu podlaskiej żywności proekologicznej do krajów UE (między innymi ustanowienie regionalnych i lokalnych znaków produkcyjnych żywności proekologicznej z jednoczesnym poddawaniem ich procedurze zgodnej z ustawą o rolnictwie ekologicznym, oraz organizowanie rynków zbytu i promocji oznakowanej produkcji). 	<ul style="list-style-type: none"> • Dotacje UE do eksportu rolnego (utrata dominującej części rynku krajowego na rzecz dostawców subsydiowanej żywności, eliminowanie z rynku polskich producentów). • Ograniczenie możliwości pomnożenia bogactwa narodowego kraju przez przesunięcie czynników wytwórczych z rolnictwa do wydajniejszych działów gospodarki (popyt na zbędną siłę roboczą jest minimalny z powodu utrzymującego się bezrobocia oraz niedostosowania kwalifikacji ludności rolniczej do wymogów współczesnego rynku pracy). • Niska wydolność dochodowa (bariera popytu, przemian strukturalnych, w warunkach braku systemowego wsparcia ze strony polityki rolnej). • Niemożność pokrycia kosztów dostosowań rynkowych i modernizacji polskiego sektora żywnościowego. • Wykup polskich firm i ziemi przez kapitał unijny; uczynienie z polskich właścicieli udziałowców mniejszościowych. • Brak dogodnych warunków kredytowych, specjalizacji i określonych zasad produkcji żywności obliczonej na eksport do krajów UE. • Niesprawny i nieelastyczny monitoring rynków zagranicznych, brak kompetentnych przedstawicielstw zagranicznych. • Niewystarczająca kontrola jakości, weterynaryjna i fitosanitarna surowców i produktów żywnościowych w obrocie z zagranicą.

Bilans korzyści i strat związanych z integracją z UE może okazać się pozytywny, jeżeli efektem będzie przeobrażenie jego podstawowych struktur wytwórczych. Nastąpić to może w wyniku upowszechnienia integracji poziomej i pionowej podmiotów wytwórczych w całej gospodarce żywnościowej, tj. gospodarstw rolnych, jednostek je zaopatrujących, przetwarzających surowce rolnicze, sprzedających produkty finalne i świadczących usługi. Ten kierunek może doprowadzić strukturę podlaskiego agrobiznesu do zwiększenia efektywności rolnictwa. Jednocześnie należałoby w pełni wykorzystać istniejące warunki środowiska i strukturalne rolnictwa w celu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich a między innymi stworzenia optymalnego modelu ekstenzywno-proekologicznego rolnictwa w powiązaniu z leśnictwem, turystyką i ochroną przyrody. Proekologiczne produkty rolne, leśne i turystyczne Podlasia mogą się stać konkurencyjnymi nie tylko w skali kraju, ale również Unii Europejskiej.

LITERATURA

- Kapitula Znaku Promocyjnego "Zielone Płuca Polski"*, 1997, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Białystok – Warszawa.
- Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju. Polska 2000 plus*, 1997, RCSS, Warszawa.
- Michałowski K., Proniewski M., 1999, *Uwarunkowania rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa w województwie podlaskim w aspekcie procesów integracji z Unią Europejską, Podlasie – Perspektywy rozwoju*, Wydział Ekonomiczny Uniwersytetu w Białymstoku.
- Michałowski K., 2000, *Czynniki warunkujące rozwój obszarów wiejskich i rolnictwa w województwie podlaskim w aspekcie procesów integracyjnych z Unią Europejską*. [w:] *Szanse rozwoju rolnictwa obszarów wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-ukraińskiego*, UMCS, Lublin.
- O rynkowych perspektywach produktów rolnictwa ekologicznego*, 2000, Ekoland, 15, Warszawa.
- Sarul J., 1996, *Międzynarodowe uwarunkowania ekologizacji rolnictwa*, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Białystok – Warszawa.
- Sarul J., 1996 b, *Możliwości wspierania rolnictwa proekologicznego na obszarze Zielonych Płuc Polskich*, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Białystok – Warszawa.
- Szomburg J., 2000, *Rolnictwo i wieś – wyzwania regionalne i integracyjne*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa.

CHANCES AND THREATS FOR THE AGRICULTURE IN PODLASIE, IN THE CONTEXT OF PROCESSES OF INTEGRATION WITH THE EU

Analyses of changes in Podlasie voivodship's agriculture and rural areas have pointed to a level of complexity of problems that indicates the high degree of difficulty and lengthy nature of any possible solutions. In testing possible longer-term change, the work described in greater detail the attendant opportunities and threats, with account being taken of the need to adapt agriculture and non-agricultural activity in rural areas to the agricultural policy and standards of the EU.

The balance of benefits and costs associated with integration may even then turn out to be positive if the result is a transformation of basic productive structure in the whole food economy, i.e. on farms, and in the units supplying them, processing their produce, selling their final products and rendering services to them. This direction may lead the structure of Podlasie's agribusiness towards increased efficiency of operations. At the same time, it would allow full use to be made of existing environmental and structural conditions with a view to the sustainable development of rural areas (inter alia via an optimal model for extensive pro-environmental agriculture linking up with forestry, tourism and nature conservation). The environment-friendly products of such agriculture, forestry and tourism may ensure the competitiveness of Podlasie, not only on the home market, but also when set against that of the European Union.

Dr hab. Kazimierz Michałowski, prof. PB
Katedra Turystyki i Rekreacji
Instytutu Zarządzania i Marketingu
Politechnika Białostocka

OGRANICZENIA I MOŻLIWOŚCI ROZWOJU ROLNICTWA W WOJEWÓDZTWIE ŚLĄSKIM

W województwie śląskim istnieje rzadko spotykane w innych regionach Polski zróżnicowanie warunków rozwoju rolnictwa. Struktura przestrzenna regionu zawiera bowiem rozliczne przypadki zjawisk i problemów oraz wzajemnych, złożonych powiązań społeczno-ekonomicznych i przestrzennych.

Uwarunkowania rozwojowe rolnictwa można podzielić na zewnętrzne i wewnętrzne. Przedmiotem analizy będzie charakterystyka czynników wewnętrznych, wynikających z istniejących warunków przyrodniczych oraz wybranych elementów sytuacji społecznej i ekonomicznej. Opracowanie jest pewnego rodzaju diagnozą stanu rolnictwa, w którym większą uwagę zwrócono na ograniczenia i możliwości rozwojowe w układzie przestrzennym.

W obecnym kształcie terytorialnym województwo śląskie odbiega w pewnym stopniu od utrwalonego w świadomości społecznej stereotypu: jako regionu zdominowanego przez przemysł ciężki i silnie zurbanizowanego. W zachodniej części występują obszary rolnicze ze znacznym udziałem gospodarstw wielkoobszarowych. Odmiennie w swoim charakterze są słabo przekształcone przez przemysł tereny górskie, z lepiej lub gorzej rozwiniętymi funkcjami turystycznymi. W północnej i wschodniej części przeważa tradycyjne rolnictwo chłopskie.

WARUNKI PRZYRODNICZE

Badany obszar charakteryzuje się występowaniem bardzo dużej różnorodności naturalnych warunków rozwoju rolnictwa. Wynika to ze znacznej zmienności poszczególnych elementów środowiska geograficznego, a zwłaszcza gleb i rzeźby, która wpływa na zróżnicowanie warunków klimatycznych. Przeprowadzona przez IUNG waloryzacja jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej zawiera oceny mieszczące się w bardzo szerokich granicach. Określają je skrajne wartości 32,5 pkt. w górskiej gminie Ujszoły oraz 103 pkt. w gminie Pietrowice Wielkie koło Raciborza. Spośród 166 jednostek podziału administracyjnego reprezentowanych przez 48 miast, 21 gmin miejsko-wiejskich oraz 97 gmin

wiejskich, tylko 9,6% z nich posiada warunki bardzo dobre określone wskaźnikiem waloryzacji powyżej 80 punktów. Dobre warunki określone wskaźnikiem 70–80 punktów posiada 19,3% gmin samorządowych. Wszystkie te gminy obejmują łącznie 29,6% powierzchni użytków rolnych. Aż 18 jednostek administracyjnych na obszarze województwa posiada bardzo niekorzystne warunki do produkcji rolnej ze wskaźnikiem poniżej 50 punktów i zajmują one 64,8 tys. ha, tj. 10,3% ogólnej powierzchni użytków rolnych. Na przeważającym obszarze województwa śląskiego występują średnie warunki produkcji rolnej, zawierające się w granicach 50–70 pkt. wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (tab. 1).

Tabela 1. Jednostki administracyjne według wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej w województwie śląskim

Wartość wskaźnika jrpp	Liczba jednostek	Powierzchnia	
		tys. ha	% w powierzchni ogółem
poniżej 50	18	64,8	10,3
50 – 60	45	169,7	27,1
60 – 70	55	206,6	33,0
70 – 80	32	120,7	19,3
80 – 90	11	37,5	6,0
90 – 100	1	4,9	0,8
ponad 100	4	22,0	3,5
Razem	166	626,2	100,0

Zródło: Obliczenia na podstawie opracowań L. Langhamera, *Warunki przyrodnicze produkcji rolnej w woj. bielskim, częstochowskim i katowickim*

Warunki przyrodnicze determinują rozwój rolnictwa, gdyż wywierają znaczący wpływ na kształtowanie się pozostałych składników procesu wytwórczego. Zewnętrznym tego wyrazem jest struktura użytkowania ziemi i zasiewów, a także intensywność oraz kierunki produkcji rolnej. W procesie historycznego rozwoju stopniowo dostosowywały się one do potrzeb rozwijającego się rynku zbytu określonych produktów rolnych. Wynikające z warunków przyrodniczych różnicowanie produktywności ziemi wpływało w największym stopniu na utrwalenie określonych form organizacyjnych gospodarstw i całego rolnictwa.

Występujący w przeszłości duży przyrost liczby ludności i związany z tym popyt na produkty rolne stworzył szerokie możliwości rozwoju rolnictwa, nie tylko w rejonach o najkorzystniejszych warunkach glebowych, ale także tam gdzie były one mniej sprzyjające. Zmiana sytuacji na rynku żywnościowym w okresie przemian systemowych w gospodarce zmusiła wielu rolników do zmniejszenia intensywności wykorzystania terenów mniej przydatnych. Niska produktywność ziemi i nastawienie na zaopatrzenie własnego gospodarstwa domowego oraz relatywnie korzystniejsza sytuacja na rynku pracy doprowadziły do ograniczenia funkcji rolniczych na niektórych terenach.

STRUKTURA OBSZAROWA GOSPODARSTW

Przebieg granic państwowych pomiędzy trzema zaborami wyznaczył widoczne do dzisiaj różnice w krajobrazie kulturowym obszarów wiejskich. Procesy agrarne związane z reformami uwłaszczeniowymi w XIX wieku i rozwój industrializacji kapitalistycznej kształtowały się odmiennie w państwach zaborczych. Na obszarze obecnego województwa śląskiego postępowało wówczas wyraźne różnicowanie struktury obszarowej gospodarstw rolnych (Kańtoch, Sznura, Zarzycki 1962). Ukształtowane w przeszłości struktury agrarne wykazują wszelkie cechy trwałości, chociaż były modyfikowane podobnym przebiegiem procesów gospodarczych w okresie po II wojnie światowej. Wpływają one w bardzo znaczący sposób na obecny i przyszły charakter rolnictwa rozpatrywany w kategoriach szans lub zagrożeń rozwojowych.

Region śląski odznacza się małym stopniem koncentracji ziemi w rolnictwie, chociaż w ostatnich latach przeważała tendencja do tworzenia spolaryzowanego układu struktury agrarnej. Wyższy przyrost powierzchni odnotowano w grupie działek rolniczych poniżej 1 ha oraz najbardziej znaczący wśród największych gospodarstw (Duś, 1997). Jest to tendencja bardzo pożądana i konieczna bez jednoczesnego w takich sytuacjach pojawienia się negatywnych skutków społecznych związanych z uwalnianiem zbędnych w rolnictwie zasobów ludzkich. Istniejący duży regionalny rynek pracy i rynki lokalne, mimo swoich ułomności oraz utrzymujących się napięć, są w stanie ograniczyć zjawisko ewentualnego bezrobocia. Dotyczy to zwłaszcza terenów o rozwiniętych już funkcjach pozarolniczych.

Niekorzystny z punktu widzenia dalszego rozwoju rolnictwa jest wysoki udział użytków rolnych w grupie działek do 1 ha oraz indywidualnych gospodarstw rolnych w grupie obszarowej 1–5 ha powierzchni (tab. 2). Sprzyja to tworzeniu się układów osadniczych o mało zwartej zabudowie lub form rozproszonych, degradujących w pewnym stopniu rolniczą przestrzeń produkcyjną. Wprowadza to chaos funkcjonalno-przestrzenny zwiększając ogólne koszty rozwoju i ograniczając wymogi rolnictwa w zakresie organizacji efektywnego procesu produkcyjnego. Ten duży areal jest wykorzystywany rolniczo w coraz mniejszym zakresie.

T a b e l a 2. Użytki rolne w grupach obszarowych gospodarstw

Grupy obszarowe (ha)	Powierzchnia	
	tys. ha	% w powierzchni ogółem
poniżej 1	71,4	11,4
1 – 5	260,0	41,5
5 – 10	145,1	23,2
ponad 10	149,7	23,9
Razem	626,2	100,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego z 1996 r.

Duża liczba działek rolnych jest charakterystyczna dla większości miast, gdzie na ogół skupiają ponad 20% powierzchni użytków rolnych. Najwyższe wskaźniki (powyżej 50%) osiągają miasta ROW-u (Rydułtowy – 65,2%, Pszów – 51,7%, Rybnik – 50,4%) oraz wschodnie obszary GOP (Wojkowice – 58,2%, Jaworzno – 55,4%). Podobne pod tym względem są obrzeża dużych miast oraz obszary wiejskie najbardziej zurbanizowane. Wyróżniają się powiaty rybnicki i wodzisławski oraz niektóre gminy w powiecie bielskim, gdzie udział ten stanowi 20–40% całkowitej powierzchni użytków rolnych.

Indywidualne gospodarstwa rolne w grupie obszarowej 1–5 ha są najbardziej charakterystyczne dla obszarów górskich, gdzie zdecydowanie dominują w strukturze agrarnej i zajmują ponad 90% areалу użytków rolnych (Rajcza, Węgierska Górka i Gilowice – 99%). W przeszłości na obszarze zaboru austriackiego nie podjęto na szerszą skalę prac regulacyjnych gruntów poza prowadzonymi sporadycznie i z różnym zresztą skutkiem ograniczonych scaleń i wymiany gruntów.

Wysokim udziałem gospodarstw rolnych o powierzchni 1–5 ha odznacza się też większość gmin w rejonie ROW-u, gdzie zajmują one ponad 70% powierzchni użytków rolnych (Świerklany – 87,9%, Godów – 85,8%).

Gospodarstwa indywidualne średnich grup obszarowych 5–10 ha zajmują 23,2% ogólnego areálu użytków rolnych. Jest to grupa typowa dla znacznych obszarów kraju, na których występuje rolnictwo chłopskie o wielokierunkowej produkcji. Prowadzone tradycyjnie gospodarstwa będą miały największe problemy w przystosowaniu się do współczesnych sposobów wytwarzania z uwagi na ograniczone możliwości kapitałowe zakupu coraz droższych środków produkcji. Współczesne warunki stawiane przez nowoczesne technologie produkcyjne w rolnictwie wymagają bowiem większych powierzchni. Z drugiej strony jest tu zgromadzony znaczący potencjał materialny i ludzki. W ostatnich latach istnieje tendencja do zmniejszania liczby tej kategorii gospodarstw. Słabe ekonomiczne będą sukcesywnie wypadały z produkcji, a inne mają szansę utrzymania się na rynku w wyniku powiększania swojej powierzchni.

Występowanie gospodarstw średniej wielkości jest związane z obszarami rolniczymi, na które w bardzo ograniczonym zakresie wkraczają inne funkcje. Najbardziej charakterystyczne są dla terenów byłego zaboru rosyjskiego, które obejmują północną i północno-wschodnią część województwa śląskiego. Najwięcej ziemi jest we władaniu tej grupy gospodarstw w gminach powiatów: częstochowskiego (Koniecpol – 57,0%, Dąbrowa Zielona – 51,8%, Lelów – 48,8%), zawierciańskiego (Irządze – 54,9%) i kłobuckiego (Opatów – 52,4%). Na pozostałym obszarze w zależności od stopnia rozdrobnienia udział użytków rolnych w grupie gospodarstw średniej wielkości kształtuje się na ogół poniżej 30% ogólnego areálu gruntów rolnych. W rozdrobnionym rolnictwie na obszarach górskich użytkują one mniej niż 10% ogólnej powierzchni gruntów rolnych, a nieco powyżej tej wartości w rejonach najbardziej zurbanizowanych.

Przekształcenia na tych terenach wymagają działań zmierzających do modyfikacji dotychczasowych mało konkurencyjnych form organizacyjnych rolnictwa na bardziej efektywne (grupy producenckie, formy spółdzielcze) w celu zmiany tradycyjnych sposobów gospodarowania oraz osiągania większej produktywności pracy i kapitału. Jest to konieczne, gdyż są to niekiedy rejony dobrze rozwiniętego rolnictwa, w których istnieją ukryte możliwości rozwojowe, ale wymagają znacznego wsparcia organizacyjnego i ekonomicznego. Odejście z rolnictwa w niedalekiej przyszłości licznej tutaj grupy starszych rolników będzie sprzyjać zmianom w tradycyjnym modelu rolnictwa. Wszelkie działania w tym kierunku są zasadne i stanowią szansę, gdyż gospodarstwa te wykorzystują średnie pod względem przyrodniczym warunki określone wskaźnikiem waloryzacji w granicach 60–70 punktów.

We władaniu gospodarstw o powierzchni powyżej 10 ha znajduje się 149,7 tys. ha użytków rolnych, tj. 23,9% ogólnego arealu w województwie śląskim. Duże gospodarstwa stanowią podstawę towarowej produkcji rolnej w regionie i są najbardziej pożądane w warunkach gospodarki rynkowej oraz przyszłej integracji ze strukturami europejskimi.

Procesy koncentracji ziemi w przeszłości nie przebiegały jednakowo i obejmowały tylko niektóre rejony. Najkorzystniejsza sytuacja pod tym względem występuje w dawnym zaborze pruskim. W strefie położonej wzdłuż zachodniej granicy województwa najwyższymi wskaźnikami udziału gruntów rolniczych w dużych gospodarstwach odznaczają się rejony raciborski (Krzanowice – 80,7%, Pietrowice Wielkie – 63,2%), gliwicki (Wielowieś – 74,6%, Zbrosławice – 66,8%) i lubliniecki (Ciasna – 67,4%, Koszęcin – 50,4%). Innym rejonem o wyraźnie zarysowanej koncentracji ziemi w dużych gospodarstwach są niektóre gminy powiatów pszczyńskiego, cieszyńskiego i bielskiego, gdzie władają one 30–50% użytków rolnych.

Korzystnie na tle województwa przedstawia się sytuacja w wielu miastach GOP-u, gdzie udział gruntów rolniczych we władaniu gospodarstw największych przekracza 40%, osiągając najwyższe wartości w Będzinie – 81,3%, w Zabrze – 78,5%, w Tarnowskich Górach – 57,8%, w Łaziskach Górnych – 54,0% i w Tychach – 53,4%. Na uwagę zasługuje też wysunięta najdalej na wschód rolnicza gmina Żarnowiec z udziałem 53,9% użytków rolnych w grupie gospodarstw powyżej 10 ha powierzchni. W ostatnich latach jest ona przykładem pozytywnych tendencji w przemianach struktury obszarowej gospodarstw. Liczba gospodarstw średnich (5–10 ha) zmniejszyła się tam o połowę, a liczba gospodarstw największych wzrosła 3-krotnie.

WARUNKI EKONOMICZNE

Podstawowym wyznacznikiem funkcji rolniczej określonego obszaru i charakteru poszczególnych gospodarstw jest przeznaczenie produkcji. Nastawienie

rynkowe jest związane z istnieniem przynajmniej pewnego zakresu specjalizacji produkcyjnej, która jest niezbędnym warunkiem efektywności i konkurencyjności gospodarstw. Specjalizacja oznacza odchodzenie od tradycyjnego, wielokierunkowego nastawienia produkcyjnego gospodarstw. Stwarza szansę dalszego rozwoju i wzrostu konkurencyjności gospodarstw nawet w przypadku mniejszych ich rozmiarów (Małysz 1996). Specjalizacja pojedynczych gospodarstw jest istotą rekonstrukcji i modernizacji rolnictwa, gdyż może doprowadzić do specjalizacji poszczególnych rejonów w określonej produkcji. Sprzyja zmianom istniejącej rzeczywistości w zakresie podaży większych i powtarzalnych partii surowca dla przemysłu przetwórczego. Umożliwia dostęp do specjalistycznego doradztwa i kredytów oraz zapewnia uproszczenie produkcji.

Według Powszechnego Spisu Rolnego z 1996 roku w województwie śląskim tylko 23,3% gospodarstw domowych z użytkowaniem gospodarstw rolnych przeznacza produkcję głównie lub wyłącznie na rynek. Wyższy udział procentowy gospodarstw o orientacji rynkowej jest właściwy dla terenów o korzystnej strukturze agrarnej, często położonych w sprzyjających warunkach przyrodniczych lub też w rejonach typowo rolniczych. Z ogólnej liczby 187 miast i gmin wiejskich tylko w 12 przeważają gospodarstwa produkujące wyłącznie lub głównie na rynek, a w dalszych 44 takie nastawienie posiada co 2 lub 3 gospodarstwo rolne (tab. 3). Najwięcej takich gospodarstw występuje w gminach powiatu raciborskiego (Krzanowice – 73,9%, Pietrowice Wielkie – 70,8%, Rudnik – 62,4%), gdzie w najkorzystniejszych warunkach przyrodniczych występuje specjalizacja w uprawie buraków cukrowych, rzepaku i warzyw oraz w mniejszym stopniu w chowie trzody chlewnej i bydła.

Podobny pod wieloma względami jest rejon pszczyńsko-cieszyński z większym nastawieniem na produkcję zwierzęcą w zakresie chowu trzody chlewnej lub – w mniejszym zakresie – bydła. Produkcja roślinna z nastawieniem na uprawę zbóż rozwija się w części środkowo-zachodniej, gdzie dodatkowo rozwinięty jest chów trzody chlewnej. Najwyższe wskaźniki gospodarstw o rynkowej orientacji występują w gminie Ciasna – 64,5% (pow. lubliniecki) oraz w Wielowsi – 63,0% (pow. gliwicki). Dalej na północ, w powiecie kłobuckim zaznacza się pewne ukierunkowanie na uprawę ziemniaków oraz chów trzody chlewnej, który prowadzą mniej liczne gospodarstwa pozostające w otoczeniu tradycyjnego, drobnotowarowego rolnictwa chłopskiego. Dla tych obszarów, zwłaszcza z przewagą gospodarstw średniej wielkości, charakterystyczne jest pewne ukierunkowanie na chów bydła mlecznego. Dotyczy to wielu gmin w powiatach częstochowskim i zawierciańskim, gdzie w Żarnowcu (78,7%) i w Irządzach (69,7%) odnotowano najwyższe w województwie wskaźniki gospodarstw produkujących wyłącznie lub głównie na rynek. Podobne ukierunkowanie, ale z mniejszym natężeniem istnieje w rejonach podgórskich w pobliżu Bielska-Białej i Cieszyna.

T a b e l a 3. Liczba miast i gmin wiejskich według udziału gospodarstw rolnych produkujących wyłącznie lub głównie na rynek w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych (%)

Udział gospodarstw produkujące na rynek (%)	Liczba miast	Liczba gmin wiejskich	Razem	
			liczba	%
poniżej 10	25	31	56	29,9
10 – 20	22	24	46	24,6
20 – 30	10	19	29	15,5
30 – 40	10	18	28	15,0
40 – 50	2	14	16	8,6
ponad 50	0	12	12	6,4
Razem	69	118	187	100,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego z 1996 r.

Wyższy udział gospodarstw o orientacji rynkowej jest notowany w niektórych miastach GOP-u. I tak w Gliwicach, w Pyskowicach, w Piekarach Śląskich i w Tychach co trzecie, a w Pszczynie i w Raciborzu co drugie gospodarstwo produkuje głównie na rynek. Pewna część z nich zajmuje się produkcją ogrodniczą lub uprawą roślin przemysłowych a także zwierzęcą w zakresie drobiarstwa lub chowu trzody chlewnej.

Na obszarach górskich mniej niż 5% ogólnej liczby użytkowników gospodarstw rolnych przeznaczają produkcję głównie lub wyłącznie na rynek. Podobne lub nieco tylko wyższe wskaźniki są typowe dla obszarów wiejskich mniej lub bardziej zurbanizowanych oraz większości miast. Przeciwnieństwem formy rolnictwa o orientacji rynkowej są przeważające na tym obszarze gospodarstwa tradycyjne o wielu kierunkach produkcji. W przeszłości zapewniały bezpieczny dla rolnika profil produkcji, a przede wszystkim zaopatrywały gospodarstwa domowe w podstawowe artykuły spożywcze – w warunkach utrzymującego się ich niedostatku na rynku.

SUMARYCZNA OCENA STANU ROLNICTWA

Do charakterystyki sytuacji istniejącej w rolnictwie regionu oraz oceny szans rozwoju w warunkach integracji ze strukturami Unii Europejskiej wybrano zespół 3 czynników reprezentujących warunki przyrodnicze, społeczne i ekonomiczne. Za każdy składnik przydzielano poszczególnym jednostkom administracyjnym maksymalnie do 6 punktów w taki sposób, że suma uzyskanych punktów odzwierciedla obecny stan i możliwości dalszego rozwoju rolnictwa. Każda jednostka mogła uzyskać maksymalnie 18 pkt.

W postępowaniu badawczym najwyższą ocenę 18 pkt. otrzymała tylko gmina Krzanowice, a 6 gmin uzyskało najniższe noty tj. 2 pkt. Dalej przeprowadzono grupowanie jednostek tworząc 6 klas (typów) o podobnej liczbie uzyskanych punktów. Większość bo 92% jednostek administracyjnych, znalazło się

w czterech pierwszych klasach, które uzyskały 2–13 punktów, a tylko 8% znalazło się w dwóch klasach z najwyższymi ocenami powyżej 14 punktów.

Utworzone klasy gmin o sumarycznej liczbie 2–7 pkt. zaliczono do dwóch typów, w których występują duże ograniczenia w zakresie rozwoju produkcji rolnej. Zajmują one około 50% powierzchni użytków rolnych podobnie jak i wszystkie pozostałe jednostki z większą liczbą uzyskanych punktów. Zaliczone do dosyć zróżnicowanych między sobą 4 typów posiadają mniejsze lub większe możliwości w zakresie rozwoju rolnictwa. Analiza struktury wewnętrznej punktów uzyskanych przez każdą gminę pozwala określić ograniczenia utrudniające dalszy rozwój rolnictwa i wskazać na możliwe praktyczne rozwiązania problemów rozwoju rolnictwa w układzie przestrzennym województwa.

Typ I grupuje jednostki, które w ocenie uzyskały 2–4 punktów. Obejmuje obszar 23% powierzchni użytków rolnych w województwie i odznacza się bardzo niekorzystnym zespołem wszystkich 3 czynników produkcyjnych. Zmiamienną cechą tych terenów jest skrajne rozdrobnienie gospodarstw rolnych, wśród których zdecydowanie dominuje grupa najmniejszych do 5 ha. Duży udział w użytkowaniu ziemi rolniczej mają też działki rolne. Mniej niż 5% gospodarstw domowych uzyskuje dochody głównie z rolnictwa i niewiele więcej produkuje głównie na rynek. W praktyce wydzielona grupa gmin charakteryzuje się bardzo wyraźnym ograniczeniem produkcji lub stopniowym zanikiem funkcji rolniczych czego wyrazem jest przewaga gruntów odłogowanych w strukturze użytków rolnych. Ze względu na zanik infrastruktury związanej z obsługą rolnictwa oraz brak sprzyjających warunków przyrodniczych, rolnictwo na tych terenach chyba się już nie odrodzi. Wartość rolniczej przestrzeni produkcyjnej jest niska i na ogół wskaźnik waloryzacji nie przekracza 60 pkt. Następuje stopniowe zanikanie tradycji oraz umiejętności w prowadzeniu działalności rolniczej. Należy zastanowić się w jaki sposób można wykorzystać zwolnione tereny. Problem jest bardzo ważny, gdyż w przyszłości może dotyczyć innych obszarów w Polsce. Ze względu na słabe przekształcenie środowiska oraz unikalne walory krajobrazu rolniczego obszarów górskich, należałoby zastanowić się nad opracowaniem i praktycznym wdrożeniem ekstensywnych form rolnictwa.

Typ II obejmuje największą liczbę jednostek administracyjnych, które zajmują 27% powierzchni użytków rolnych. W przeprowadzonym postępowaniu gminy zaliczone do tego typu uzyskały 5–7 punktów. Charakteryzuje je bardzo niekorzystna struktura obszarowa gospodarstw z dużą ilością działek rolnych oraz nadmierne rozdrobnienie gospodarstw. Niewiele jest gospodarstw produkujących na rynek. W przyszłości tereny te, z punktu widzenia rozwoju rolnictwa, staną się mniej przydatne, a ich przekształcenie będzie utrudniać nadmierne rozdrobnienie własności oraz rozproszenie osadnictwa nierolniczego. Utrzymanie produkcji rolniczej uzasadnia wyższą wartość rolniczej przestrzeni produkcyjnej, określona wskaźnikiem waloryzacji w granicach 60–70 punktów.

Wyróżnione typy I i II tworzą zwarty kompleks i obejmują większość miast. Rozmieszczone są głównie w szerokiej strefie wzdłuż linii kolejowej Częstochowa – Zawiercie – Katowice. Poza tym należą do nich Rybnik i Jaworzno oraz mniejsze, izolowane jednostki z ukształtowanymi w przeszłości lokalnymi rynkami pracy. Gminy wiejskie cechuje wysoki stopień urbanizacji związanej z silnie od dawna rozwiniętymi dojazdami do pracy.

W ocenie warunków rozwoju rolnictwa niewiele ponad 20% powierzchni użytków rolnych znalazło się w grupie gmin zaliczonych do typu III, które uzyskały 8–10 pkt. Tworzą grupę dosyć zróżnicowaną pod względem wewnętrznej struktury. Cechą wspólną jest na ogół znaczący udział (10–20%) gospodarstw, dla których praca w rolnictwie jest głównym źródłem dochodów ich mieszkańców. Co piąte gospodarstwo produkuje głównie lub wyłącznie na rynek. Wspólną cechą jest też nadal duże rozdrobnienie gospodarstw, wśród których obok przeważającego udziału ziemi we władaniu najmniejszych występuje znaczący udział gruntów rolniczych należących do gospodarstw średniej wielkości. W niektórych rejonach struktura obszarowa ulega przekształceniom w kierunku wzrostu udziału gospodarstwach o powierzchni powyżej 10 ha. Dotyczy to zwłaszcza miast GOP-u i innych (Bielsko Biała, Jastrzębie Zdrój, Żory), które stanowią prawie połowę ogółu jednostek zaliczonych do III typu. Różnice dotyczą korzystniejszych warunków przyrodniczych w przypadku niektórych gmin położonych w rejonie GOP-u i w powiecie bielskim, gdzie wartość wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej przekracza 70 pkt. Mniej korzystne warunki określone wskaźnikami w granicach 50–60 punktów występują w powiatach lublinieckim i kłobuckim. W tej części występuje też wyższy udział gospodarstw o rynkowej orientacji w porównaniu z pozostałymi jednostkami III typu.

Typ IV tworzy dosyć liczna grupa gmin, które zajmują 22% powierzchni użytków rolnych w województwie śląskim, a w ocenie warunków rozwoju rolnictwa uzyskały 11–13 punktów. Różnią się pod względem warunków przyrodniczych określonych wskaźnikami waloryzacji w granicach 60–80 punktów. Są położone w tradycyjnych rejonach rolniczych, gdzie co drugie lub trzecie gospodarstwo produkuje głównie lub wyłącznie na rynek. Poszczególne gospodarstwa znajdują się na różnych poziomach zaawansowania w procesach modernizacji swoich warsztatów rolnych. Można dostrzec rysującą się specjalizację w produkcji rolnej, chociaż nadal występuje znaczne rozdrobnienie gospodarstw oraz wysoki udział ziemi w gospodarstwach średniej wielkości. Na obszarze obejmującym niektóre gminy w powiatach lublinieckim i gliwickim oraz w rejonie Tychów, Pszczyny i Cieszyna wyższy jest udział ziemi pozostającej we władaniu gospodarstw o powierzchni powyżej 10 ha. Rejony zaliczone do typu IV wymagają materialnego wsparcia w zakresie poprawy struktury agrarnej, doradztwa ekonomicznego oraz integracji pionowej i związanej z tym specjalizacji w produkcji. Gospodarstwa tego typu skazane wyłącznie na siebie

mogą nie udźwignąć ciężaru związanego z procesem przekształceń i modernizacji.

Tylko 10 gmin wiejskich, 2 miejsko-wiejskie oraz 2 miasta zajmujące razem ponad 7% powierzchni gruntów rolnych uzyskały 14 lub więcej punktów. Najwyższe wartości 17–18 punktów uzyskał Racibórz oraz położone w jego pobliżu 3 gminy wiejskie, które posiadają najwyższe wskaźniki wartości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (powyżej 100 pkt.). W pozostałych jednostkach wartości są wysokie i wynoszą około 80 punktów. Poza tym wszystkie gminy charakteryzuje najwyższy w województwie poziom koncentracji ziemi w dużych gospodarstwach. Znaczna część gospodarstw osiąga dochody głównie z rolnictwa, a 50–80% z nich produkuje głównie na rynek. Gospodarstwa są dobrze zorganizowane i mają wysoki stopień specjalizacji produkcyjnej. Pod względem warunków produkcyjnych i powiązania z otoczeniem rynkowym należą do wiodących w całym regionie, co stanowi szansę ich dalszego rozwoju.

LITERATURA

- Duś E., 1997, *Zmiany społeczno-własnościowe w rolnictwie*, [w:] *Przeobrażenia społeczne i ekonomiczne regionu katowickiego w okresie transformacji gospodarczej*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Kańtoch F., Sznura S., Zarzycki Z., 1962, *Przemiany struktury agrarnej na Górnym Śląsku*, Wyd. Śląsk, Katowice.
- Małysz J., 1996, *Integracja pionowa a agrobiznes*, Wieś i Rolnictwo, 1, IRWiR PAN, Warszawa.

LIMITATIONS AND POSSIBILITIES OF THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN SILESIA PROVINCE

The purpose of this study has been to assess the possibilities of the development of agriculture in council communes of Silesian province, where exists a great diversity of natural, social and economic conditions. The analysis has proved that in half of the communes there are significant limitations of agricultural production caused by poor quality of soil and a great number of small-holdings. The share of agriculture in people's income is small, as production supplies mainly individual households. There occurs a gradual abandonment of soil cultivation, drop in cattle breeding and disappearance of agricultural traditions. In other communes there exist some opportunities for the development of competitive agriculture on the European market. However, there is a different level of advancement of modernisation processes. Areas of traditional peasant agriculture require support in the improvement of agrarian structure, economic counselling and production specialisation. There is a better situation in areas with a higher land concentration on large farms. It is only the case of 10% of council communes where specialist farms producing mainly for the market are in majority.

Translated by E. Duś

Dr Edward DUŚ
Katedra Geografii Ekonomicznej
Uniwersytet Śląski
41-200 Sosnowiec, ul. Będzińska 60

OPINIA ROLNIKÓW NA TEMAT PRZYSTĄPIENIA POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ (W ŚWIETLE BADAŃ ANKIETOWYCH)

Negocjacje rządowe dotyczące przystąpienia Polski do Unii Europejskiej weszły w decydującą fazę, pomimo dość często rozbieżnych stanowisk, zwłaszcza gdy chodzi o zagadnienia związane z szeroko pojmowanym rolnictwem. Jednocześnie w kraju przedstawione zostały założenia programu informacyjnego dotyczącego rolnictwa w UE, skierowanego do mieszkańców wsi. Strona polska podtrzymuje swoje stanowisko dotyczące gotowości wejścia naszego kraju do Unii na początku 2003 roku. W tym celu powołano Komisję Prawa Europejskiego, której zadaniem jest usprawnienie pracy Sejmu nad ustawami dostosowującymi nasze prawo do obowiązującego w Unii (Zagórski, Strzeszewski 2000).

W świetle wyników Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) większość Polaków opowiada się za przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Jakkolwiek odsetek zwolenników integracji uległ wyraźnemu zmniejszeniu z 77% w czerwcu 1994 r. do 55% w marcu 2001 r., to jednak od połowy 1999 r. utrzymuje się na podobnym poziomie 55-59% (Wenzel 2001). Z analizy poszczególnych grup społecznych wynika, że poparciem dla integracji sprzyja wyższy status społeczno-ekonomiczny badanych oraz młody wiek. Najwyższe wskaźniki aprobaty integracji rejestruje się wśród osób z wyższym wykształceniem (76%), osiągających najwyższe miesięczne dochody *per capita* w rodzinie (68%), zadowolonych z własnych warunków materialnych (66%), a także uczniów i studentów (75%) oraz generalnie ludzi młodych – do 24 roku życia. Wśród grup społeczno-zawodowych za wejściem Polski do UE najczęściej opowiadają się przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji (76%), ale także robotnicy wykwalifikowani (62%) oraz osoby pracujące na własny rachunek (61%). Czy opinię tę podziela także ludność rolnicza w takim samym stopniu? Odpowiedź na to pytanie dają wyniki badań empirycznych, jakie przeprowadzono w gminie Golub-Dobrzyń w lipcu 2000 roku. Przebadano 406 gospodarstw w 18 wsiach sołeckich spośród 1066 indywidualnych gospodarstw

rolnych położonych na terenie gminy. Zdecydowana większość udzielonych odpowiedzi pochodziła od kierowników (właściciele) gospodarstw, jednak część informacji uzyskano od współmałżonków i innych osób (pod nieobecność kierowników gospodarstw).

Na zadane pytanie „*Czy jest Pan(i) za przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej?*” tylko 36,4% odpowiedzi było pozytywnych, natomiast przeciwko opowiedziało się 49,8% ankietowanych (tab. 1). Jest to rezultat zbliżony do badań ogólnokrajowych przeprowadzonych przez CBOS, z których wynika, że rolnicy należą do grup najbardziej sceptycznie nastawionych – ponad połowa z nich (53%) zadeklarowała zamiar odrzucenia integracji w referendum (Falkowska 2000). Tym samym jest to jedyna grupa, w której przewagę mają przeciwnicy zjednoczenia z Unią.

T a b e l a 1. Odpowiedzi (%) na pytanie
– „Czy jest Pan(i) za przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej?”

Odpowiedź	Udział w całości
Tak	36,4
Nie	49,8
Brak zdania	13,8

Z r ó d ł o : opracowanie własne

Należy dodać, że 18,8% kierowników gospodarstw nie ma na ten temat wyrobionego zdania. Świadczy to o niedostatecznej informacji w środkach masowego przekazu, z których mieszkańcy wsi (i nie tylko) czerpią wiedzę. Nie bez znaczenia jest również różnicowa y poziom odbioru przekazywanej informacji przez *mass media*. Dlatego osoby nieprzygotowane w tym względzie, nie są w stanie ocenić zagrożeń i korzyści, jakie może przynieść przystąpienie do UE.

Brak dostatecznej informacji przekazanej w sposób jasny i zrozumiały potwierdzają także odpowiedzi na pytanie – „*Jakie widzi Pan(i) zagrożenia/korzyści wynikające z przystąpienia Polski do Unii Europejskiej?*” Tylko 25,1% odpowiedzi wskazywało na korzyści, jakie przyniesie przystąpienie do Unii, pomimo że za wstąpieniem Polski do UE opowiedziało się ponad 36% ankietowanych. Znacznie wyższy był odsetek odpowiedzi wskazujących na zagrożenia wynikające z przystąpienia do Unii (tab. 2).

Wśród korzyści najwięcej ankietowanych wskazywało na dotacje i dopłaty, nie orientując się jednak jakie muszą spełniać warunki, aby je otrzymać. Najwięcej obaw budził brak rynku zbytu (12,8% ankietowanych), jeszcze bardziej ograniczonego ze względu na napływ towarów z krajów Piętnastki. Niewiele mniej osób wskazywało na upadek gospodarstw małych (10,3%), nieprzystosowanych do konkurencji z rolnictwem zachodnim. Za małe gospodarstwa niektórzy uważali jednak takie, których powierzchnia wynosiła nawet 10 ha.

Wśród innych zagrożeń największą obawę wyrażano przed konkurencją z rolnictwem zachodnioeuropejskim (3,7% odpowiedzi) oraz “zalewem” rynku

krajowego produktami zachodnimi (3,2%). Dużo mniejszy niepokój wywoływał wykup ziemi przez obcokrajowców (tylko 1,5% odpowiedzi). Podobne obawy wskazują coraz liczniejsze opracowania naukowe w tej dziedzinie – C. Mika (1997), B. Mach (1998). Wysoki udział odpowiedzi po stronie zagrożeń wynikających z integracji zgodny jest z ogólną opinią Polaków, którzy twierdzą, że dotychczasowe kontakty Polski i Unii Europejskiej znacznie więcej korzyści przynoszą krajom Wspólnoty – 54% w marcu 2001 (Wenzel 2001).

T a b e l a 2. Odpowiedzi (%) na pytanie¹ – "Jakie widzi Pan(i) zagrożenia/korzyści wynikające z przystąpienia Polski do Unii Europejskiej?"

Odpowiedzi	Udział w całości
Korzyści	25,1
w tym:	
– wzrost dochodów	3,0
– dotacje, dopłaty	7,4
– zwiększony rynek zbytu	4,9
– stabilność gospodarcza	0,5
Zagrożenia	55,7
w tym:	
– upadek małych gospodarstw	10,3
– brak rynku zbytu	12,8
– nieopłacalna produkcja, pogorszenie dochodów	3,5
– wzrost cen	2,7
– bezrobocie	1,5
Brak korzyści i zagrożeń	3,0
Brak zdania	24,9

Ź r ó d ł o : Opracowanie własne

Co czwarty respondent nie potrafił wskazać korzyści lub zagrożeń wynikających z przystąpienia Polski do UE. Świadczy to o wyraźnej luce informacyjnej w tym zakresie, którą należy jak najszybciej wypełnić. W opinii Polaków badanych przez CBOS udział ten jest znacznie mniejszy (5%), co potwierdza wyższy poziom niedoinformowania rolników w tej kwestii (Wenzel 2001).

Odminną opinię od przeciętnej wyrażali kierownicy gospodarstw do 5 ha, wśród których prawie 49% opowiadało się za przystąpieniem do Unii (tab. 3).

T a b e l a 3. Odpowiedzi (%) na pytanie – „Czy jest Pan(i) za przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej?” – wg wielkości gospodarstw

Wielkość gospodarstw (ha)	Udział gospodarstw ankietowanych	Tak	Nic	Brak zdania
do 5	21,2	48,8	43,0	8,2
5–15	56,9	31,6	51,9	16,5
powyżej 15	21,9	37,1	50,6	12,3

Ź r ó d ł o : opracowanie własne

¹ Ankietowani mogli wskazywać jednocześnie kilka przyczyn

Wynika to raczej z trudnej sytuacji ekonomicznej ich gospodarstw, a nie widząc nadziei na polepszenie swojej sytuacji opowiadają się za przystąpieniem do Unii. Stanowisko takie potwierdza odsetek odpowiedzi wskazujących na korzyści wynikające z przystąpienia Polski do UE, który jest 2-krotnie niższy niż w przypadku integracji (tab. 4), przy jednocześnie wysokim odsetku braku zdania na ten temat wśród osób ankietowanych.

Tabela 4. Odpowiedzi (%) na pytanie dotyczące zagrożeń i korzyści wynikających z przystąpienia Polski do Unii Europejskiej – wg wielkości gospodarstw

Wielkość gospodarstw (ha)	Korzyści	Zagrożenia	Brak korzyści i zagrożeń	Brak zdania
do 5	24,4	39,5	4,7	31,4
5–15	19,0	52,8	2,6	25,5
powyżej 15	32,6	48,3	2,2	16,9

Zródło: opracowanie własne

W grupie gospodarstw największych co trzeci ankietowany wskazywał na korzyści przystąpienia do Unii, częściej jednak – co drugi – wskazywał na zagrożenia z tego wynikające.

Chcąc uzyskać pełniejszy obraz opinii rolników na temat przystąpienia Polski do Unii Europejskiej i wynikające z tego korzyści bądź zagrożenia, wzięto pod uwagę potencjał produkcyjny gospodarstwa – ściślej biorąc potencjał hodowlany, wyrażony w sztukach dużych (SD). Okazało się, że w gospodarstwach, które nie prowadzą chowu lub prowadzą ją na bardzo małą skalę (poniżej 1 SD) występuje wyraźna przewaga odpowiedzi popierających przystąpienie Polski do Unii, jednak przy prawie 2-krotnie niższym wskaźniku odpowiedzi wskazujących na korzyści wynikające z tego przystąpienia (tab. 5, 6).

Tabela 5. Odpowiedzi (%) na pytanie – „Czy jest Pan(i) za przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej?” – wg potencjału hodowlanego

SD/gospodarstwo	Udział gospodarstw ankietowanych	Tak	Nic	Brak zdania
brak hodowli	6,2	56,0	32,0	12,0
do 1	12,8	57,7	32,7	9,6
1–5	24,9	38,6	55,4	6,0
5–10	22,7	26,1	57,6	16,3
10–20	20,9	29,4	47,1	23,5
powyżej 20	12,5	31,4	54,9	13,7

Zródło: opracowanie własne

Już jednak w gospodarstwach o poziomie chowu zwierząt powyżej 1 SD przeważają odpowiedzi przeciwko wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, wskazując podobny odsetek zagrożeń. Zwraca uwagę malejący wraz z wielkością pogłowia zwierząt odsetek ankietowanych nie potrafiących dostrzec korzyści bądź zagrożeń wynikających z przystąpienia do Unii. Świadczy to o lepszym

orientowaniu się kierowników gospodarstw w warunkach, w jakich przyjdzie im gospodarzyć we Wspólnocie.

Tabela 6. Odpowiedzi (%) na pytanie dotyczące zagrożeń i korzyści wynikających z przystąpienia Polski do Unii Europejskiej wg obsady zwierząt w gospodarstwie

SD/gospodarstwo	Korzyści	Zagrożenia	Brak korzyści i zagrożeń	Brak zdania
brak hodowli	28,0	36,0	4,0	32,0
do 1	36,5	25,0	3,8	34,6
1-5	22,8	51,5	2,0	23,7
5-10	16,3	54,3	4,3	25,1
10-20	15,3	57,6	2,4	24,7
powyżej 20	21,4	54,9	2,0	13,7

Zródło: opracowanie własne

Uwzględniając warunki pracy i życia kierowników gospodarstw w ich subiektywnej ocenie, stwierdzono zdecydowanie wyższy odsetek odpowiedzi na przystąpieniem Polski do Unii wśród tych, którzy określili je jako dobre (tab. 7). Zwraca uwagę niższy udział deklarujących dobre warunki pracy i życia wśród rolników w analizowanej gminie niż wśród ogółu Polaków w badaniach CBOS, który w tym samym okresie wyniósł 19% (Falkowska 2000)

Tabela 7. Odpowiedzi (%) na pytanie – „Czy jest Pan(i) za przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej?” wg warunków pracy i życia

Warunki pracy i życia	Udział gospodarstw ankietyowanych	Tak	Nie	Brak zdania
dobre	11,1	48,9	44,4	6,7
średnie	54,9	38,6	47,1	14,3
złe	33,0	29,1	56,0	14,9
brak zdania	1,0	25,0	50,0	25,0

Zródło: opracowanie własne

Im bardziej warunki pracy i życia rolników pogarszają się, tym mniejsze jest poparcie dla przystąpienia Polski do Unii. Maleje także wyraźnie odsetek odpowiedzi ankietyowanych wskazujących na korzyści wynikające z wejścia do Wspólnoty, zwiększa się natomiast udział osób nie mających wyrobionego poglądu na ten temat (tab. 8).

Tabela 8. Odpowiedzi (%) na pytanie dotyczące zagrożeń i korzyści wynikających z przystąpienia Polski do Unii Europejskiej wg warunków pracy i życia

Warunki pracy i życia	Korzyści	Zagrożenia	Brak korzyści i zagrożeń	Brak zdania
dobre	33,3	44,4	6,7	15,6
średnie	26,9	48,9	1,8	22,4
złe	12,7	53,0	3,7	30,6
brak zdania	0,0	25,0	0,0	75,0

Zródło: opracowanie własne

Wśród ankietowanych kierowników gospodarstw kobiety stanowią zaledwie 17,7%. Odsetek odpowiedzi dotyczących przystąpienia Polski do Unii jest bardzo wyrównany, w przeciwieństwie do mężczyzn, których 51,2 % opowiedziało się przeciwko wstąpieniu do Wspólnoty (tab. 9).

Tabela 9. Odpowiedzi (%) na pytanie – „Czy jest Pan(i) za przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej?” – wg płci

Płeć	Udział gospodarstw ankietowanych	Tak	Nie	Brak zdania
kobiety	17,7	41,7	43,1	15,2
mężczyźni	82,3	35,3	51,2	13,5

Zródło: opracowanie własne

Wskazanie na ewentualne korzyści bądź zagrożenia jakie niesie ze sobą przystąpienie do Unii nie różni się zbytnio między odpowiedziami kobiet i mężczyzn (tab. 10).

Tabela 10. Odpowiedzi (%) na pytanie dotyczące zagrożeń i korzyści wynikających z przystąpienia Polski do Unii Europejskiej wg płci

Płeć	Korzyści	Zagrożenia	Brak korzyści i zagrożeń	Brak zdania
kobiety	20,8	47,2	4,2	27,8
mężczyźni	23,7	49,4	2,7	24,2

Zródło: opracowanie własne

Czy wiek ankietowanych odgrywa istotną rolę w analizowanej kwestii? Według badań CBOS ludzie młodzi – do 24 roku życia zdecydowanie popierają integrację z Unią Europejską, natomiast wraz z wiekiem wzrasta udział sceptyków (Fałkowska M., 2000). W oparciu o posiadany materiał w gminie Golub-Dobrzyń nie można wykazać zasadniczych różnic pomiędzy wiekiem ankietowanych rolników, a ich opinią w sprawie przyjęcia Polski do Unii (tab. 11). Jedynie ludzie powyżej 60 lat wykazują niższe poparcie dla przystąpienia Polski do UE, wyższy jest też odsetek niezdecydowanych. Szczególnie widoczne jest to, gdy chodzi o wskazanie korzyści bądź zagrożeń wynikających z przystąpienia do Wspólnoty. Ponad 60% ankietowanych nie miało na ten temat zdania (tab. 12).

Tabela 11. Odpowiedzi (%) na pytanie – „Czy jest Pan(i) za przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej?” – wg wieku ankietowanych

Wiek	Udział gospodarstw ankietowanych	Tak	Nie	Brak zdania
do 30 lat	10,1	36,6	48,8	14,6
31–40	24,9	34,7	50,5	14,8
41–50	43,8	38,8	48,9	12,3
51–60	13,1	37,7	52,8	9,4
powyżej 60	8,1	27,3	48,5	24,2

Zródło: opracowanie własne

Tabela 12. Odpowiedzi (%) na pytanie dotyczące zagrożeń i korzyści wynikających z przystąpienia Polski do Unii Europejskiej wg wieku ankietowanych

Wiek	Korzyści	Zagrożenia	Brak korzyści i zagrożeń	Brak zdania
do 30 lat	19,5	58,6	2,4	19,5
31–40	25,7	51,5	2,0	20,8
41–50	24,7	50,0	3,9	21,4
51–60	22,6	50,9	0,0	26,5
powyżej 60	6,1	27,3	6,1	60,5

Źródło: opracowanie własne

Podobny obraz można zaobserwować, analizując powyższe zagadnienie z punktu widzenia wykształcenia respondentów. Udział odpowiedzi popierających przystąpienie Polski do Unii jest niemal identyczny, zarówno wśród osób z wykształceniem wyższym, średnim, jak i zawodowym (tab. 13).

Tabela 13. Odpowiedzi (%) na pytanie – „Czy jest Pan(i) za przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej?” – wg wykształcenia ankietowanych

Wykształcenie	Udział gospodarstw ankietowanych	Tak	Nie	Brak zdania
wyższe	4,9	40,0	50,0	10,0
średnie	21,9	39,3	42,7	18,0
zawodowe	51,0	40,1	48,8	11,1
podstawowe	22,2	24,4	58,9	16,7

Źródło: opracowanie własne

Jak trudny jest to temat i jak wiele wymaga jeszcze doinformowania obywateli – zwłaszcza rolników – świadczy odsetek odpowiedzi kierowników gospodarstw co do korzyści wynikających z przystąpienia do Unii Europejskiej. Jest on 2-krotnie niższy niż opowiadających się za wstąpieniem Polski do Unii. Pomimo najwyraźniej dostrzeganych zagrożeń, na które wskazuje aż 60% ankietowanych w tej grupie, aż 40% odpowiedzi popiera wejście do Wspólnoty (tab. 14).

Tabela 14. Odpowiedzi (%) na pytanie dotyczące zagrożeń i korzyści wynikających z przystąpienia Polski do Unii Europejskiej wg wykształcenia ankietowanych

Wykształcenie	Korzyści	Zagrożenia	Brak korzyści i zagrożeń	Brak zdania
wyższe	20,0	60,0	5,0	15,0
średnie	28,1	52,8	4,5	14,6
zawodowe	24,2	50,2	2,9	22,7
podstawowe	14,4	42,2	1,2	42,2

Źródło: opracowanie własne

Analiza przestrzenna wskaźnika odpowiedzi ankietowanych dotyczących przystąpienia Polski do Unii Europejskiej przeprowadzona była w 18 wsiach sołeckich. Wykazała ona wyraźne różnice stanowisk, zwłaszcza wśród

odpowiedzi popierających wstąpienie Polski do Unii (od 0 do 60%). Należy jednak zaznaczyć, że nie są one w pełni wiarygodne ze względu na zbyt małą próbę dla niektórych wsi.

Przeprowadzone badania wskazują, że stopień niedoinformowania społeczności wiejskiej jest bardzo duży. Nie wystarczy prowadzić intensywną politykę zagraniczną, restrukturyzować gospodarkę, dostosowywać ją do norm unijnych itd. Należy kreować odpowiedzialną politykę informacyjną państwa w taki sposób, aby wszyscy obywatele mieli świadomość zachodzących przemian społeczno-gospodarczych i mogli w nich aktywnie uczestniczyć.

LITERATURA

- Falkowska M., 2000, *Opinie o integracji Polski z Unią Europejską*, Komunikat nr 2394 z dnia 15.09.2000, CBOS, Warszawa.
- Mach B., 1998, *Polacy wobec integracji Polski z Unią Europejską. Trwałość i zmiana postaw społecznych wobec integracji Polski z Unią Europejską*, Wyd. Tow. Więź, Warszawa.
- Mika C., red., 1997, *Polska w Unii Europejskiej. Perspektywy, warunki, szanse, zagrożenia*, Wyd. TNOiK, Toruń.
- Wenzel M., 2001, *Opinie o integracji Polski z Unią Europejską*, Komunikat nr 2480 z dnia 15.03.2001, CBOS, Warszawa.
- Zagórski K., Strzeszcwski M., red., 2000, *Nowa rzeczywistość. Oceny i opinie 1989–1999*, CBOS, Warszawa.

THE OPINION OF FARMERS ON POLAND'S ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION (IN THE LIGHT OF SURVEY RESEARCH)

According to the different centres researching the opinions of Poles on their country's accession to the EU, a majority speak in favour of it. But is such an opinion shared within the agricultural population? An answer to this question has been provided by the empirical results of research carried out in Golub-Dobrzyń gmina in July 2000. A study of 406 farms in 18 villages was made (from among a total of 1066 individually-owned farms within the gmina).

In answer to a question "Are you for Poland's accession to the European Union?" only 36.4% of respondents said yes, while 49.8% were against. However, as many as 18.8% of the farmers surveyed were unable to answer the question put, something which attests to the inadequate provisioning of information by the mass media, as well as to the unsuitability of the forms and means which are used to present the issue. Those who are not prepared are unable to assess the threats and benefits that accession may bring. In answer to the question "How do you view the threats/benefits resulting from Poland's accession to the EU?" only 25.1% referred to benefits, in spite of the aforementioned fact that 36% were apparently in favour of accession per se. A much higher proportion (of nearly 56%) gave answers pointing to the threats associated with accession.

Dr Mieczysław Kluba
Dr Roman Rudnicki
Instytut Geografii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
87-100 Toruń, ul. Danielewskiego 6

WPLYW WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ UNII EUROPEJSKIEJ NA PROCES TRANSFORMACJI ROLNICTWA NOWYCH KRAJÓW ZWIĄZKOWYCH NIEMIEC

Wspólna Polityka Rolna (WPR) wpływa na rolnictwo krajów kandydujących oraz przyjmowanych do Unii Europejskiej w sposób bezpośredni i pośredni. Pierwszy aspekt polega przede wszystkim na spełnieniu unijnych kryteriów dotyczących wytwarzania i jakości towarów powstających w sektorze rolno-spożywczym oraz dostosowaniu produkcji rolniczej do wielkości przewidzianej dla danego państwa. Wiąże się on z bezpośrednimi kosztami, które muszą być poniesione w celu osiągnięcia wymaganych norm.

Pośrednie zmiany następują w rolnictwie pod wpływem zmieniających się czynników zewnętrznych. Otwarcie na napływ towarów zagranicznych wymusza osiągnięcie porównywalnej wydajności pracy. Powoduje to w konsekwencji zmiany struktury agrarnej, związane z rozwojem dużych, efektywnych ekonomicznie gospodarstw. Następstwem tego procesu jest odpływ ludności zatrudnionej w rolnictwie do innych sektorów gospodarki narodowej. Negatywnym skutkiem zmian w zatrudnieniu jest również silny wzrost bezrobocia na terenach wiejskich, czego szczególnym przykładem jest rolnictwo nowych krajów związkowych Niemiec.

Niemiecka Republika Demokratyczna w wyniku połączenia z Republiką Federalną Niemiec była pierwszym krajem postkomunistycznym, którego gospodarka została włączona do Unii Europejskiej. Zasady unifikacji obu państw niemieckich stanowią o specyficie procesu integracji – scalanie obu krajów w jeden organizm państwowy było równocześnie integracją obszaru byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej z Unią Europejską. Nie zmienia to faktu, że pięć nowych krajów związkowych Niemiec musiało dokonać w gospodarce tego samego co Polska, Czechy, Węgry czy inne kraje postkomunistyczne ubiegające się o członkostwo w Unii Europejskiej. Było to odejście od gospodarki centralnie sterowanej związane z wprowadzeniem zasad wolnorynkowych oraz zmiana form własności podmiotów gospodarczych.

Rolnictwo nowych krajów związkowych Niemiec dokonało przyspieszonego procesu przekształceń. Jego tempo wynikało z przyjętych, krótkich terminów realizacji programów prywatyzacji i reprivatyzacji majątku oraz dążenia do osiągnięcia szybkiej porównywalności wyników ekonomicznych gospodarstw z wynikami gospodarstw z zachodniej części kraju. Możliwe ono było tylko dzięki bardzo wysokim nakładom finansowym na proces restrukturyzacji rolnictwa i wiązało się z dużymi kosztami społecznymi związanymi z masowymi zwolnieniami z pracy w sektorze rolnym. W trakcie przekształceń rolnictwo nowych krajów związkowych Niemiec korzystało również z funduszy przyznawanych w ramach Wspólnej Polityki Rolnej. Bezpośrednie koszty dostosowywania rolnictwa do wymagań stawianych przez kraje Piętnastki były zatem częściowo finansowane przez samą Unię Europejską. Podobne mechanizmy pomocy finansowej ze strony Unii Europejskiej powinny również objąć rolnictwo polskie w trakcie jego dostosowań do norm u niej obowiązujących.

Koszty dostosowania polskiego rolnictwa i przetwórstwa do norm obowiązujących w Unii Europejskiej na lata 1999–2004 oceniono na około 25 mld zł. Z kwoty tej około 13,6 mld wyniosą koszty dostosowania i modernizacji w okresie przedakcesyjnym (1999–2002). Nie wystarczy to na gruntowną modernizację sektora rolno-spożywczego, jednak powyższe koszty muszą być poniesione niezależnie od wstąpienia Polski do Unii Europejskiej, aby nasze rolnictwo miało szansę być konkurencyjnym na rynkach zagranicznych. Sektor prywatny, obejmujący gospodarstwa rolne i firmy przetwórcze, powinien wyasygnować kwotę w wysokości 7,2 mld zł.

Najdrożej będą kosztowały przekształcenia w sektorze mleczarskim, które zostały wycenione do roku 2004 na 15,5 mld zł. Koszty dostosowań przemysłu mleczarskiego oszacowano na 2,5 mld zł i zakłada się, że zarówno przemysł mleczarski jak i mięsny są w stanie ponieść obciążenia finansowe tego procesu. Nakłady gospodarstw sprzedających mleko na inwestycje służące poprawie jego jakości to 13 mld zł. Są one zbyt wysokie dla gospodarstw rolnych dlatego przewiduje się udzielanie kredytów preferencyjnych przy finansowaniu nakładów inwestycyjnych.

Członkostwo Polski w Unii Europejskiej to również korzyści, do których należy zaliczyć uzyskanie dostępu do rynku liczącego niemal 400 mln konsumentów. W pierwszym okresie będzie to szczególnie istotne dla producentów tych towarów, które cechują się przewagą komparatywną w stosunku do kosztów ich wytwarzania w krajach Piętnastki. Wysoki poziom przewag komparatywnych cechuje takie surowce rolne jak warzywa i owoce miękkie oraz produkty rolne: sok jabłkowy, mięso i produkty mięsne.

Potencjalne korzyści dla polskiego rolnictwa wynikają jednak głównie z objęcia go Wspólną Polityką Rolną, zakładającą dopłaty bezpośrednio do zbóż, roślin oleistych i wysokobiałkowych, chmielu, tytoniu, skrobi ziemniaczanej, suszu paszowego, bydła i owiec. Przewiduje się, że wprowadzenie dopłat,

których wielkość jest proporcjonalna do powierzchni gospodarstwa, będzie czynnikiem stymulującym przemiany agrarne w Polsce. Korzyści szacowane do 2004 r. z tytułu wyższych cen (ok. 4,2 mld zł) i dopłat bezpośrednich (13,2 mld zł) wyniosą łącznie około 14,1–17,7 mld zł. W latach następnych (do 2007 r.) kwota dopłat bezpośrednich wzrośnie o dalsze 1,3 mld zł z powodu rozszerzenia dotacji bezpośrednich na produkcję mleka. Ponadto rolnictwo polskie uzyska dostęp do funduszy strukturalnych Unii Europejskiej.

PRZEKSZTAŁCENIA WŁASNOŚCIOWE NA TERENIE NOWYCH KRAJÓW ZWIĄZKOWYCH NIEMIEC

Zjednoczenie obu państw – Republiki Federalnej Niemiec (RFN) i Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD) 3 października 1990 r. rozpoczęło proces transformacji rolnictwa na obszarze nowych krajów związkowych. Nie polegał on jednak tylko na żywiolowym wprowadzaniu nowych reguł ekonomicznych związanych z gospodarką wolnorynkową. Ustrzeżono się przed podjęciem tak nieprzemysłanych decyzji, jak pochopna likwidacja państwowych gospodarstw rolnych w Polsce. Restrukturyzujące się rolnictwo landów wschodnich było obszarem działania różnorodnych instrumentów polityki rolnej sterowanych przez rząd federalny w Bonn. Należały do nich procedury prawne faworyzujące tworzenie i rozwój gospodarstw rodzinnych, chroniące potrzeby mniej zamożnych rolników z nowych krajów związkowych oraz stwarzające możliwość zadośćuczynienia osobom poszkodowanym w trakcie reformy rolnej i procesu „uspółdzielczania” wsi. Były one również próbą usunięcia z krajobrazu tej części Niemiec wielkoobszarowych gospodarstw rolnych będących dziedzictwem socjalizmu. Polityka rządu federalnego uwzględniała ponadto założenia Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej, co wiązało się z uzyskiwaniem z jej funduszy wysokich dotacji na rolnictwo. Oczywiście sytuacja ekonomiczna samego państwa niemieckiego umożliwiała kierowanie znacznych środków finansowych na restrukturyzację rolnictwa, co znacznie ułatwiło ten proces (Bahrenberg 2000).

Ekonomiczne koszty integracji obu państw niemieckich oszacowano na 2,3 biliona marek. Bilans publicznych transferów do wschodniej części Niemiec wyniósł do 2000 r. 1,3 mld DM (netto) i był bezprecedensowy w dotychczasowej historii gospodarczej świata. Trudno dokładnie określić, jaka część tej kwoty trafiła bezpośrednio do rolnictwa. Znaczne dotacje wiązały się na przykład z poprawą infrastruktury obszarów wiejskich, co wpłynęło korzystnie na życie mieszkańców wsi, chociaż nie wiązało się z bezpośrednim inwestowaniem w rolnictwo. Szacuje się, że tylko 30% nakładów przeznaczono na unowocześnienie gospodarki, zaś 70% na szeroko rozumiane spożycie. Wynikało to przede wszystkim z objęcia społeczeństwa Niemiec wschodnich systemem socjalnym obowiązującym w RFN, uwzględniającym pomoc społeczną, zasiłki

dla bezrobotnych i system emerytalno-rentowy. Ponadto ogromne nakłady skierowane były na budowę i unowocześnienie infrastruktury, budownictwo mieszkaniowe i odnowę miast, regionalną politykę gospodarczą, przekształcenia w systemie szkolnictwa wyższego i państwowych instytucjach badawczych oraz wyrównywanie poziomu dochodów pracowniczych.

Tabela 1. Publiczne transfery finansowe do nowych krajów związkowych Niemiec (w mld DM)

Wyszczególnienie	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
transfery publiczne (netto)	106	114	128	126	140	140	136	141
w tym m.in.:								
budżet federalny	42	51	75	71	90	91	84	91
Niemiecki Fundusz Walutowy	31	24	15	5	-	-	-	-
Unia Europejska	4	5	5	6	7	7	7	7
świadczenia emerytalne	-	5	9	12	17	19	18	18
zasilki dla bezrobotnych	25	38	38	28	23	26	26	28

Zródło: Bahrenberg 2000

W 1990 r., kiedy to po reunifikacji obu państw niemieckich rozpoczął się proces transformacji rolnictwa na obszarze nowych krajów związkowych, w ich strukturze występowały trzy podstawowe formy przedsiębiorstw:

- rolnicze spółdzielnie produkcyjne (Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften – LPG),
- państwowe gospodarstwa rolne (Volkseigene Güter – VEG),
- ogrodnicze spółdzielnie produkcyjne (Gartenwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften – GPG).

Przeciętny obszar państwowego gospodarstwa rolnego (VEG) wynosił 440 ha, rolniczej spółdzielni produkcyjnej (LPG) – 5350 ha, a niewielkiej liczby gospodarstw indywidualnych, które funkcjonowały pomimo niesprzyjającej polityki rolnej około 30 ha.

Podstawowe ramy prawne polityki agrarnej zostały określone przez rząd federalny w akcie prawnym (*Landwirtschaftsanpassungsgesetz*) ze stycznia 1990 r., który powstał zatem na wiele miesięcy przed zjednoczeniem Niemiec. Określał on zasady prawne dla odtworzenia własności prywatnej ziemi rolniczej oraz rozwoju odmiennych struktur w rolnictwie. Grunty rolne należące do państwa zostały przekazane do rozdysponowania organizacji Treuhandanstalt (Urząd Powierniczy), która miała za zadanie nadzorowanie procesu prywatyzacji i reprivatyzacji (w stosunku do wcześniejszych właścicieli) ziemi. W 1991 r. zakończono przekształcenia prawno-własnościowe gospodarki społecznej. W kwietniu 1992 r. powołano spółkę, której powierzono zagospodarowanie i administrowanie ziemią (Bodenverwertungs und Verwaltungsgesellschaft – BVVG). Do jej najważniejszych zadań należy sprawowanie kontroli nad rynkiem ziemi w nowych landach, w tym komasacja i scalanie gruntów w okresie obliczonym na 15 lat. W cztery lata po utworzeniu, w grudniu 1994, zakończył

swoją działalność Urząd Powierniczy, a kierowanie procesem przekształceń w strukturze agrarnej przejęła spółka BVVG (Grykień 2000).

Proces przekształceń był wspierany finansowo przez rząd federalny oraz fundusze z Unii Europejskiej. Organizacja Treuhandanstalt (Urząd Powierniczy) uzyskała od rządu federalnego 1,4 mld DM na odpisanie tzw. „starych długów”, które większość restrukturyzowanych spółdzielni rolnych otrzymała w spadku po okresie socjalistycznym. Poprawiło to ich warunki działania oraz stanowiło przesłankę powodzenia wdrażanych planów modernizacyjnych. Regulacje prawne dotyczące rolnictwa w nowych krajach związkowych były wprowadzane w zgodzie z zasadami Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej, co umożliwiło rolnikom ubieganie się o grant „startowy” przy tworzeniu gospodarstwa, a także dogodne pożyczki na zagospodarowanie ziemi oraz unowocześnienie starych i budowę nowych budynków gospodarczych (Wilson 1996).

T a b e l a 2. Formy prawne gospodarstw rolnych w nowych krajach związkowych Niemiec, 1998

Wyszczególnienia	Liczba gospodarstw		Powierzchnia gospodarstw		Średnia powierzchnia gospodarstwa (ha)
		%	(tys. ha)	%	
gospodarstwa indywidualne	25925	81,4	1278,4	22,8	49,3
spółki osobowe	3064	9,6	1276,6	22,8	416,7
jednostki z osobowością prawną	2873	9,0	3055,0	54,4	1063,4

Z r ó d ł o : Agrarbericht 1999, Materialband, s. 11.

W wyniku przekształceń własnościowych powstały różne formy gospodarstw rolnych, a ich liczba w 1998 r. wynosiła: 25,9 tys. gospodarstw indywidualnych (rodzinnych), 3,1 tys. spółek osobowych (głównie cywilnych i komandytowych) oraz 2,9 tys. jednostek posiadających osobowość prawną, obejmujących głównie spółdzielnie i spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, tworzone przez byłych spółdzielców.

Odmienne natomiast kształtował się ich udział w użytkowaniu ziemi, gdyż jednostki z osobowością prawną zajmowały prawie 55% powierzchni użytków rolnych, przy zbliżonym udziale spółek osobowych i gospodarstw rodzinnych wynoszącym 22,8%. Jeszcze bardziej zróżnicowana jest wielkość gospodarstw. Średnia wielkość gospodarstwa indywidualnego wzrosła do 50 ha, gospodarstwa rolne stanowiące spółki osobowe użytkują przeciętnie powyżej 400 ha, natomiast największe obszarowo są reformowane były spółdzielnie produkcyjne jako jednostki z osobowością prawną. Przeciętnie na każdą z nich przypada ponad 1000 ha użytków rolnych (Taubmann 2000).

WPLYW PROCESU TRANSFORMACJI NA STRUKTURĘ AGRARNĄ

Nadrzędnym założeniem aktu prawnego z 1990 r. określającego zasady restrukturyzacji rolnictwa w nowych krajach związkowych było zabezpieczenie interesów rodzinnych gospodarstw rolnych składających się na rolnictwo byłej RFN. Pomimo deklarowanego poparcia dla rozwoju różnych form własności na wsi, do 1995 r. faworyzowany był rozwój średniorolnych gospodarstw chłopskich, gdyż pewne obawy budziła wielkoskalowa produkcja reformowanych państwowych spółdzielni produkcyjnych LPG, które w wyniku przewidywanej poprawy ekonomiki produkcji mogły wytwarzać towary po niższych, konkurencyjnych cenach. Stanowiły one zatem potencjalne zagrożenie dla gospodarstw rodzinnych z landów zachodnich, a intensyfikacja produkcji rolnej mogła pogłębić problem nadwyżek żywności w krajach Unii Europejskiej.

Zmiany w strukturze liczby i powierzchni gospodarstw wg grup obszarowych w roku 1991 i 1998 w byłej NRD prezentuje tabela 3. Na początku procesu transformacji w 1991 r. dominowały gospodarstwa o powierzchni przekraczającej 1 tys. ha. Zajmowały one 4,3 mln ha, czyli ponad 80% całej użytkowanej rolniczo ziemi. Mimo iż ich udział ilościowy był niewielki (10,3%), to właśnie one decydowały o charakterze rolnictwa na tym obszarze. Znaczny udział w powierzchni ziem uprawnych miały również gospodarstwa z grupy obszarowej 100–1000 ha, zajmujące 15,1% gruntów rolnych. Udziały gospodarstw mniejszych, liczących poniżej 100 ha, w powierzchni użytków rolnych były natomiast niewielkie.

Najliczniejszą grupę tworzyły natomiast małe gospodarstwa o powierzchni do 10 ha. Było ich ok. 9,5 tys. i stanowiły ponad połowę (51,2%) wszystkich gospodarstw rolnych. Zajmowały one jednak zaledwie 0,6% użytkowanej rolniczo ziemi. Powyżej 10% udział w liczbie gospodarstw rolnych miały jeszcze gospodarstwa o wielkości 10–30 ha i 100–1000 ha, natomiast liczebność w pozostałych grupach obszarowych plasowała się poniżej tej wartości.

W stosunku do wcześniej analizowanego 1991 r., w siedem lat później nastąpiły zmiany w strukturze agrarnej. Odnotowano bardzo duży wzrost podmiotów gospodarujących w rolnictwie (o 66%), a ich liczba w 1998 r. wynosiła 32 tys. Pod względem liczebności swój udział zmniejszyły gospodarstwa małorolne o areale 1–10 ha i gospodarstwa największe z grup obszarowych przekraczających 1000 ha. Wzrost udziału procentowego nastąpił we wszystkich pozostałych grupach obszarowych, a najsilniejszy był wśród dużych gospodarstw o powierzchniach 100–1000 ha.

Bardziej istotne zmiany miały miejsce pod względem zajmowanych powierzchni. Tutaj udział w użytkowaniu ziemi dużych gospodarstw o arealach przekraczających 1000 ha spadł z 81,2% do 52%. Nastąpił natomiast silny wzrost liczby gospodarstw o powierzchniach 100–1000 ha, których udział w strukturze zwiększył się z 11,3% do 21,4% (odpowiednio w zajmowanej

powierzchni z 15,1% do 41%). Było to konsekwencją restrukturyzacji wielkoobszarowych spółdzielni produkcyjnych LPG. W pozostałych grupach wielkościowych struktura obszarowa nie uległa większym zmianom. Wynikiem powyższych procesów był spadek średniej wielkości gospodarstwa rolnego na terenie nowych krajów związkowych. W 1991 r. wynosiła ona 284,5 ha, natomiast w 1998 r. o ponad sto hektarów mniej (175 ha).

T a b e l a 3. Struktura gospodarstw rolnych w nowych krajach związkowych Niemiec w roku 1991 i 1998 (w %)

Grupy obszarowe (ha)	Liczba gospodarstw (%)		Powierzchnia gospodarstw (%)	
	1991	1998	1991	1998
1-10	51,2	43,1	0,6	0,9
10-30	16,0	16,8	1,0	1,6
30-50	5,5	5,9	0,7	1,3
50-100	5,7	7,7	1,4	3,2
100-1000	11,3	21,4	15,1	41,0
>1000	10,3	5,1	81,2	52,0

Z r ó d ł o : opracowanie własne na podstawie *Statistisches Jahrbuch*, 1999

ZMIANY W STRUKTURZE ZATRUDNIENIA W ROLNICTWIE

Efektem restrukturyzacji rolnictwa byłej NRD było załamanie się rolnego rynku pracy. Z 834,1 tys. osób zatrudnionych w rolnictwie w 1989 r., w rok po zjednoczeniu Niemiec (1991) pracowało tylko 312 tys., a w 1998 r. zaledwie 144,5 tys. osób. Zatrudnienie w 1998 r. stanowiło zatem zaledwie 17,3% stanu z 1989 r. Ta ogromna redukcja zatrudnienia spowodowała silny wzrost bezrobocia na obszarach wiejskich i zmusiła pracowników państwowych spółdzielni produkcyjnych, z których głównie rekrutowali się bezrobotni, do szukania zatrudnienia na pozarolniczych stanowiskach pracy. To z kolei wpłynęło na zmianę struktury zawodowej mieszkańców wsi.

Można było oczekiwać, że typowe dla NRD zbyt wysokie zatrudnienie w rolnictwie będzie musiało ulec zmniejszeniu. Stosunkowo szybko nową pracę uzyskali młodzi mężczyźni o pełnych kwalifikacjach zawodowych, którzy znaleźli zatrudnienie bądź to w restrukturyzującym się rolnictwie, bądź w innych zawodach. Najstarsi pracownicy, którzy mieli nikłe szanse na znalezienie zatrudnienia, skorzystali z możliwości przejścia na wcześniejszą emeryturę. Najmniejsze szanse na rynku pracy miały osoby starsze. Problem ten dotyczył szczególnie kobiet spośród których rekrutowało się najwięcej bezrobotnych. Zwolnienie z pracy prawie 700 tys. osób sprawiło, że wskaźnik bezrobocia na terenie całych Niemiec wzrósł w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych do powyżej 10%, natomiast w pewnych regionach landów wschodnich przekroczył 20% i miał charakter bezrobocia strukturalnego.

*

*

*

Proces przekształceń rolnictwa na obszarze nowych krajów związkowych Niemiec nie doprowadził do zakładanego wzrostu znaczenia gospodarstw rodzinnych (jak ma to miejsce w krajach UE). Pomimo zmniejszenia się liczby gospodarstw wielkoobszarowych, o powierzchni powyżej 1000 ha, ich udział w strukturze agrarnej jest ciągle wysoki. Restrukturyzacja rolnictwa w Niemczech wschodnich była szybsza i znacznie ułatwiona, zważywszy że rolnicy uzyskiwali pomoc finansową zarówno ze strony rządu federalnego w Bonn jak i z Unii Europejskiej.

LITERATURA

- Bahrenberg G., 2000, *Financing federal states in a federal system – the German experience before and after unification*. [in:] A. Mayr, W. Taubmann, [cnds.] *Germany Ten Years after Reunification*, Institut für Länderkunde, Leipzig, 80-91.
- Grykiel S., 2000, Przekształcenia struktury agrarnej wschodnich Niemiec, *Czas. Geogr.*, 71, 3-4, Wrocław, s. 23-42.
- Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten der Bundesrepublik Deutschland 1998, 1999*, Landwirtschaftsverlag GmbH, Münster-Hiltrup.
- Taubmann W., 2000, *Transformation of agriculture in the new Länder*, [in:] A. Mayr, W. Taubmann, [cnds.] *Germany Ten Years after Reunification*, Institut für Länderkunde, Leipzig, 80-91.
- Wilson O., 1996, *Emerging Patterns of Restructured Farm Businesses in Eastern Germany*, *Geo-Journal*, 38, 2, 157-160.

THE INFLUENCE OF THE EU'S COMMON AGRICULTURAL POLICY ON THE PROCESS OF AGRICULTURAL CHANGE IN GERMANY'S NEW LÄNDER

Reunification of the German Democratic Republic with the Federal Republic of Germany provided for the first incorporation of a post-communist economy into the European Union. The principles upon which this happened determined the nature of the process - under which the fusing of the two countries into one was at the same time the integration of the former GDR into the EU. Thus, the five new German Länder had to achieve with their economies what Poland, the Czech Republic, Hungary and other formerly-communist countries applying for membership are required to do with theirs - i.e. a move from a centrally-planned economy to a free-market one and a change in the form of ownership of economic enterprises.

The process of change in the agriculture of the new Länder did not lead to the anticipated rise in significance of family-owned farms (as has happened in EU member states). In spite of a decline in the number of farms covering more than 1000 ha, their participation in the agrarian structure remains high. The restructuring of agriculture in eastern Germany was much more rapid, albeit greatly facilitated by financial assistance from both the Federal Government in Bonn and the EU.

Dr Stanisław Grykiel
Zakład Geografii Społecznej i Ekonomicznej
Uniwersytet Wrocławski
50-137 Wrocław, Plac Uniwersytecki 1

Wieś i rolnictwo u progu Unii Europejskiej

<http://rcin.org.pl>

Studia obszarów wiejskich - tom 1